



RF – Rogalandsforskning. <http://www.rf.no>

**Einar Leknes, Bjørn Arild Ermland og Thomas Laudal**

## **Indre Agder Regionanalyse**

Rapport RF – 2002/228

Prosjektnummer: 7252046  
Prosjektets tittel: Regionanalyse Indre Agder  
Kvalitetssikrer:  
  
Oppdragsgiver(e): Kommunene i Indre Agder, Agderrådet  
Forskningsprogram:  
  
ISBN: 82-490-0203-2  
Gradering: Åpen

## **Forord**

*Kommunene i Indre Agder har forespurt Rogalandsforskning om å utarbeide en analyse av samfunnsutviklingen i de 14 kommunene som utgjør Indre Agder. Analysen skal danne grunnlag for å utarbeide et handlingsprogram for hvordan kommunene skal møte de utfordringene de står ovenfor.*

*Denne rapporten er en kombinasjon av en historiefortelling om hovedlinjer og drivkrefter i samfunnsutviklingen i Indre Agder det siste halve århundret og en tradisjonell statistikkbasert gjennomgang av demografi, nærings- og sysselsettingsutvikling. Grupperingen av disse 14 kommunene fra Aust-Agder og Vest-Agder er unik i plan- og analyse sammenheng. Vi håper at denne rapporten kan bidra til en forståelse av samfunnsutviklingen i Indre Agder fram til nå og også de utfordringer området står overfor.*

*Det er opprettet en styringsgruppe for prosjektet med 1 representant for hhv. Agderrådet, Indre Vest-Agder, Indre Aust-Agder og Setesdal. Setesdal regionråd ved Arne Tronsen har representert oppdragsgiver. Det var et møte på Revsnes Turisthotell (23 april 2001) der representanter for de fleste av "Indre Agder" kommunene var til stede og der innhold og siktemål med analysen ble drøftet. Utkast til rapport ble presentert på et møte i Kristiansand 13 februar 2002 med styringsgruppen og deretter ble rapportutkastet sendt på høring til kommunen. Den endelige rapporten er bearbeidet noe etter kommentarer fra Kvinesdal kommune og fra styringsgruppen (møte i forbindelse med Sørlandet i 100 – Indre Agder arrangementet på Evje 23 august.*

*Underveis i arbeidet har kommunene bidratt med diverse grunnlagsmateriale, samt at mange personer i kommunene har stilt velvillig opp for korte intervju om utvalgte tema. Analysen er utarbeidet av etnolog Bjørn Arild Ersland, cand polit Thomas Laudal og dr.ing Einar Leknes. Sistnevnte har vært prosjektleder.*

*Stavanger 2 september 2002*

*Einar Leknes, prosjektleder*

## Sammendrag

14 kommuner i Indre Agder<sup>1</sup> har gått sammen om å utarbeide en regionanalyse og et handlingsprogram for å kunne møte framtiden med de rette offensive handlingene. Denne rapporten representerer analysedelen av prosjektet og er bygd opp i to hoveddeler jfr. figuren under.

<p><b>Indre Agder de siste 50 år</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- Skog, vannkraft og turisme som grunnlag for bosettings- og næringsutvikling</li> <li>- Sørlandsbanen, vegbygging og privatbilen</li> <li>- Arbeidsvandring og pendling</li> <li>- Bosettingsutvikling: framvekst av tettsteder</li> <li>- Dagligliv i Indre Agder</li> </ul>	<p><b>Indre Agders betydning for omverdenen</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- Bosettings- og oppvekstområde</li> <li>- Arbeidskraft</li> <li>- Rekreasjon og turisme</li> <li>- Vareeksport</li> <li>- Identitetsskapende region</li> </ul>
--	--

### Historiske hovedlinjer

Siste halvdel av 1900-tallet ble en periode der utviklingen i Indre Agder tok nye retninger. Mens bygdelivet fram til andre verdenskrig i stor grad var knyttet til utnytting av naturressursene, ble bygdene etter andre verdenskrig i stadig større grad løsrevet fra naturen. Bygdene forandret identitet, og samtidig som jordbruket og skogbruket mistet sin betydning ble flesteparten av innbyggerne sysselsatt i offentlig og privat tjenesteyting. Kommunene ble de største arbeidsgiverne, og bygdefolket byttet motorsag med kontordag.

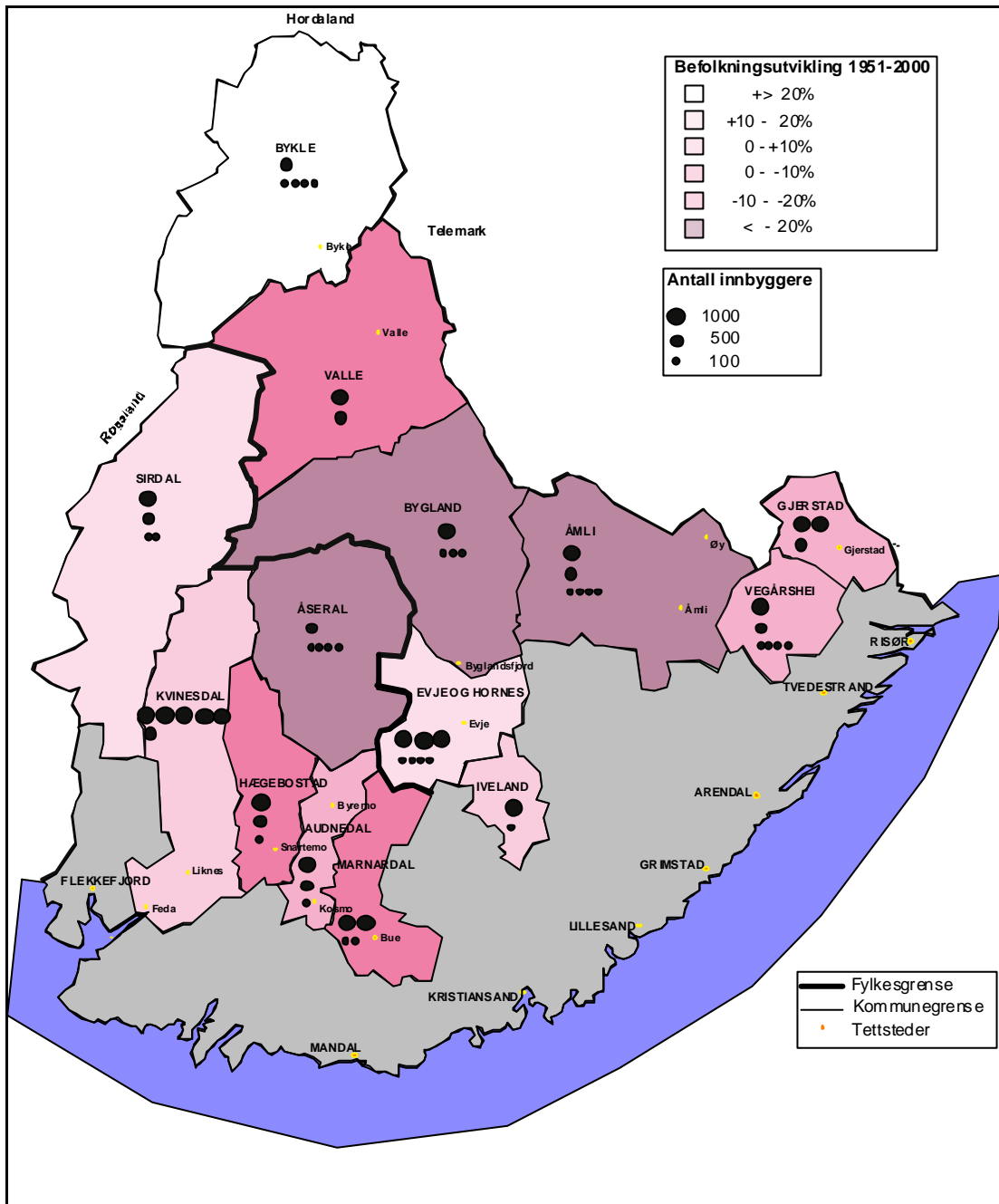
Som en hovedstrøm i utviklingen, ser vi hvordan naturressursene gradvis er blitt svekket som premissleverandør for den enkeltes hverdag i området. Naturen på Indre Agder er ikke lenger den viktigste arbeidsplassen, matleverandøren, årsak til bosetting, hindringen for framkommelighet osv.. Folk står friere enn noensinne til å velge sin egen hverdag. Men samtidig som befolkningen ikke er knyttet til naturen på samme måte som tidligere, er det fortsatt naturressursene som skaper vekst i området.

### Befolkning og bosetting

Ved århundreskiftet var folketallet i de 14 kommunene i Indre Agder like under 28 000 tilsvarende 12% av Agderfylkenes befolkning. Samlet folketall har vært stabilt de siste 20 år, mens det de siste 50 år har vært en nedgang på omlag 1 500 (5%). Det er innbyrdes betydelige forskjeller mellom kommunene. Det har vært befolkningsvekst i vestre del og sør-midtre del av Indre Agder, mens det har vært nedgang i midtre og østre del. Befolkningsmessig er tyngdepunktet i sørlig del av Indre Agder med Kvinesdal (over 4 000 innbyggere) og Evje og Hornes (omlag 3 500 innbyggere). Med kun ¼ av innbyggerne bosatt i tettbygd strøk (3/4

1 Dette er Sirdal, Kvinesdal, Åseral, Hægebostad, Audnedal, Marnardal fra Vest Agder og Bykle, Valle, Bygland, Evje og Hornes, Iveland, Åmli, Vegårshei og Gjerstad fra Aust Agder.

nasjonalt) kan Indre Agder trygt karakteriseres som et spredtbygd strøk med mange små bygder. Figuren under viser bosettingsmønster og folketallsutviklingen på Indre Agder.



*Befolkningsutvikling i Indre Agder 1951 – 2001 og antall innbyggere år 2000. Kilde SSB*

Bebyggelsen på Indre Agder er nå i stor grad konsentrert i byggefelt rundt sentra hvor vi finner butikker og bensinstasjoner. Noen steder er det også bank, postkontor og kommunehus. Mens bygdesentrene ligger i dalbunnen, eller ved trafikknutepunkter, ligger også mye av bebyggelsen spredt over større områder med gårdsbruk oppover og innover heiene og i skogene. Småsentrene opplever en tydelig handelslekkasje til tettsteder med større butikker som har mer spenne utvalg i hyllene, og der det er andre serviceenheter. Mens de områdene som ligger nærmest kysten, naturlig sogner til kystbyene, betjener Evje et stort oppland hvor folk fra Setesdal, Åseral og østlige deler av indre Vest-Agder gjør sine innkjøp. Slik sett vil Evje kunne fungere på samme måte som en av kystbyene.

## **Næringsliv**

Ved århundreskiftet var det i overkant av 10 000 arbeidsplasser i Indre Agder, noe som er en økning på omlag 650 arbeidsplasser fra 1990. 2/5 av arbeidsplassene i Indre Agder er innenfor privat og offentlig tjenesteyting, mens 1 av 10 arbeidsplasser er innenfor primærnæringene. Det er videre nesten 1700 industriarbeidsplasser i Indre Agder og i overkant av 1300 arbeidsplasser innen varehandel, hotell og restaurant. Bygg og anleggsbransjen er også betydelig med omlag 1000 arbeidsplasser. Det er stor variasjon mellom ulike bransjer når det gjelder andelen av arbeidsplassene i Agderfylkene som fysisk sett er lokalisert i Indre Agder. Arbeidsplasser innen primærnæringene og kraft og vannforsyning er betydelig overrepresentert, mens arbeidsplasser innen forretningsmessig tjenesteyting og varehandel, hotell og restaurant er betydelig underrepresentert. Arbeidsplasser innen offentlig og privat tjenesteyting, bygg og anlegg ligger på gjennomsnitt.

Historisk sett har skogbruket vært den viktigste inntektskilde for Indre Agder og det kan knyttes til utvikling av skipsindustri, jernutvinning og til den betydning kystbyene har hatt som eksporthavner for tømmer ut til Europa. I 1950-årene ble omlag 90% av all norsk tønnestav (for produksjon av sildetønner) lagd i Agder. Omlag halvparten av det produktive skogarealet i Agderfylkene ligger fortsatt i Indre Agder. I 6 av kommunene er over 2/3 av arealet produktiv skog. Mekanisering i skogbruket og nedlegging av småsagene har redusert skogbrukets sysselsettingsmessige betydning, og til tross for enkelte industribedrifter (ferdighus, vindu) blir det meste av tømmeret solgt som plank.

Energi i form av strøm er den andre store eksportartikkelen fra Indre Agder. I tillegg til at vannkraften gir direkte sysselsetting har kraftinntektene bidratt til at flere av kommunene nord og vest i Indre Agder har kunnet utvikle andre typer arbeidsplasser bl.a. innenfor turistnæringen.

Omlag ¼ av industriarbeidsplassene lokalisert til Kvinesdal (Øye smelteverk og en avdeling av Flekkefjord Slipp og Maskinfabrikk). Gjerstad er også en viktig industrikommune (verkstedsindustri) med over 250 arbeidsplasser. I Audnedal, Hægebostad og Åmli utgjør tre- og trevare-industrien en god del av industriarbeidsplassene.

Innen bygg og anleggsbransjen er det i underkant av 1 000 arbeidsplasser, tilsvarende 1/10 av arbeidsplassene i Indre Agder. Hver fjerde arbeidsplass er skapt de siste 10 år.

I Indre Agder var det i år 2000 i overkant av 4 000 arbeidsplasser i privat og offentlig tjenesteyting. En god del av arbeidsplassene her finnes innenfor offentlig sektor og da spesielt i primærkommunene. Innen forretningsmessig tjenesteyting har det vært betydelig vekst det siste tiåret, men sett i forhold til utviklingen i Agderbyen og i de større byregionene er denne type virksomhet i liten grad tilstede i Indre Agder. Da er det noe bedre stilt innenfor varehandel, hotell og restaurant som har omlag 1/8 av arbeidsplasser i Indre Agder. Her er en stor del av arbeidsplassene konsentrert til kommunene Bykle, Kvinesdal og Evje og Hornes. Dette er også en refleksjon av turismesatsingen i Setesdalen.

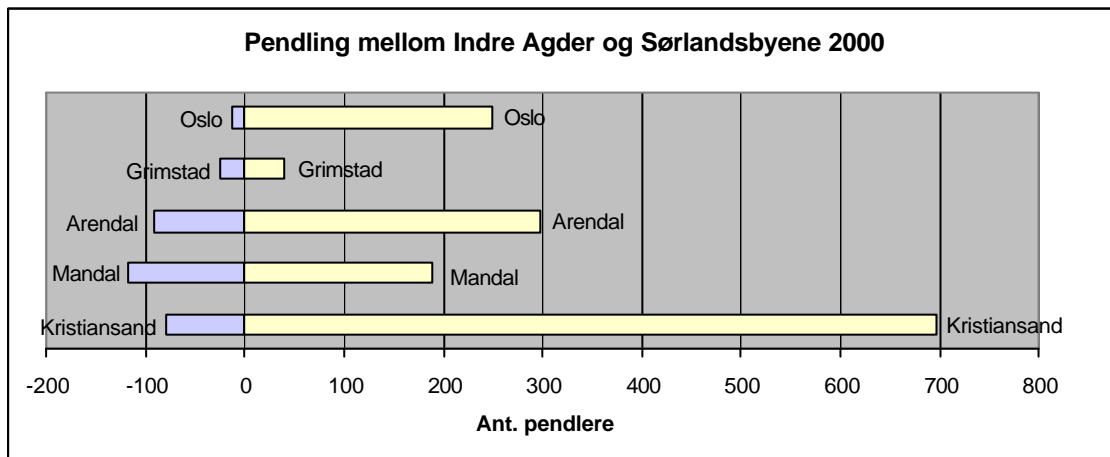
## **Sysselsetting og pendling**

Mens det er omlag 10 000 sysselsatte med arbeidssted i Indre Agder er det omlag 12 000 bosatte arbeidstakere i Indre Agder, noe som innebærer en netto eksport av arbeidskraft på omlag 2 000 arbeidstakere. Bruttotallene er imidlertid noe større; det var omlag 3300 som pendlet ut fra Indre Agder og 1350 som pendlet inn. I tillegg er det betydelig pendling internt mellom kommunene i Indre Agder.

Det er kun innenfor primærnæringene det ikke er netto eksport av arbeidstakere. Nettoeksporten av arbeidskraft er størst innenfor industri, bygg & anlegg og varehandel, hotell og restaurant med i størrelsesorden 350 – 400 arbeidstakere innen hver av næringsgrenene. Innen forretningsmessig tjenesteyting og offentlig og privat tjenesteyting er netto arbeidskrafteksport på omlag 250 arbeidstakere i hver av næringsgreinene. Netto arbeidskrafteksport innen hver av næringsgreinene olje, kraft og vannforsyning og transport og kommunikasjon er i størrelsesorden 100 – 150 arbeidstakere.

Det er kommunene like nord for "Agderbyen" samt Bøje og Hornes som er de største utpendlingskommunene, mens kommunene som ligger lengst vekk fra kysten liten pendling. Dette gjelder Bygland, Bykle, Åseral og Sirdal. Blant de kommunene som peker seg klart ut i statistikkene med høy pendling finner vi Iveland, Vegårshei, Gjerstad, Marnardal, Audnedal og Hægebostad der mer enn 20% av alle bosatte sysselsatte i kommunen er pendlere.

Figuren under viser pendlingen mellom Indre Agder og Sørlandsbyene (og Oslo) i år 2000.



Kristiansand, Arendal og Oslo er blant de viktigste byene som folk i området pendler til. Pendlingen har økt betydelig fra 1990 til år 2000 ut til alle sørlandsbyene og til Oslo, men i særlig grad har pendlingen til Kristiansand økt. Omlag halvparten av utpendlingen fra Indre Agder går til Kristiansand.

### Tilhørighet og identitet

Vi har problemer med å kunne avsløre at folk føler en spesiell tilhørighet til Indre Agder. Det geografiske området i denne undersøkelsen er antagelig for stort til folk skal føle seg hjemme i hele regionen. Dessuten har ulikhetene også vært så store at man historisk sett har lite å bygge en felles identitet på. Befolkningen på Indre Agder har vært knyttet til bygda og kommunen de bor i. Vi ser det samme mønsteret på hvilke regionsentra som folk føler seg tilknyttet til. De områdene som ligger nærmest kysten sokner til kystbyene, mens de øverste områdene i midtpartiet og østover sokner til Evje.

Vi ser heller ingen grunn til at det gjøres forsøk på å konstruere en felles identitetsfølelse for Indre Agder. Sannsynligvis vil man lykkes bedre med å bygge videre på den lokale identiteten i kommunen, og på de deler av regionen med felles fortid.

Ett blick på Indre Agder i dag gir et klart inntrykk av at kommunene i regionen nå har mange fellestrekk både av fysisk og økonomisk karakter. Dette er fellestrekk som har forholdsvis korte

historiske linjer. Helt fram til 1960-årene var det klare skiller blant annet mellom skogkommunene og heikommunene. Regionen sett under ett, var det et rikere mangfold samtidig som folk var mer stedbundet til bygda. Primærnæringen har mistet sin betydning som viktigste inntektskilde for regionen. Offentlig og privat tjenesteyting har overtatt. Det er spesielt i fra slutten av 1970-årene og framover at utviklingen har gått mot en økning i antall sysselsatte i tjenesteytende sektor. Fellestrekk i form av felles utfordringer som distriktskommuner, og det å være et geografisk område i skyggen av Agderbyen øker mulighetene for samarbeid og allianser mellom kommunene i Indre Agder.

### **Indre Agders betydning**

I historisk sammenheng har Indre Agder i første rekke har hatt betydning for resten av Agder og landet forøvrig i form av eksport av trelast og treprodukter. Skog og trevareprodukter er imidlertid fortsatt en viktig eksportartikkel fra Indre Agder. En annen viktig eksportartikkel er energi. Indre Agder bidrar på lik linje med mange andre høytliggende områder med miljøvennlig energi som både gir grunnlag for opprettholdelse av kraftkrevende industri og strømforbruk innen private og offentlige virksomheter og privathusholdninger.

På 1980-tallet har det vokst fram en betydningsfull turistnæring, særlig i Setesdalen, men også i andre dalstrøk bl.a. i form av gardsturisme og hytteområder. Indre Agder har dermed også betydning som fritids- og rekreasjonsområde både for resten av Agders befolkning, men også for rogalendinger, hordalendinger og ikke minst for folk fra andre land. Turistvirksomheten har også stor betydning for ”merkevarebygging” og lokal identitet i Indre Agder. Setesdalen og tradisjoner og produkter knyttet til dette dalstrøket (musikk, språk, klesdrakt, mat etc.) har imidlertid også betydning som identitetsbygging og merkevarebygging for hele Agder. Det er med på å komplettere Agder som reisemål.

En av de viktigste og sterkest voksende eksportartiklene fra Indre Agder er imidlertid *arbeidskraft*. Ved århundreskiftet (år 2000) bidro Indre Agder brutto med omlag 3 300 arbeidstakere utenfor eget område. Omlag 1 200 hadde arbeidsplass i ”Agderbyen”. For Agderbyen utgjør denne arbeidskraften omlag 1% av arbeidsstyrken. Fra Agderbyen sin side vil en vel kanskje vektlegge at Agderbyen tilbyr arbeidsplasser til befolkningen i Indre Agder. Samtidig tilbyr Indre Agder arbeid til omlag 1350 arbeidstakere fra områder utenfor Indre Agder

En annen side av dette bilde er at Indre Agder tilbyr boligområder og offentlige tjenester til arbeidstakere (og husholdninger) med arbeidssted i Agderbyen. Denne arbeidsdelingen mellom by og omland kan være viktig for begge parter. For byen ved at det tilbys ”rimelige” og gode bo og oppvekstområder for arbeidskraften og for omlandet (Indre Agder) fordi ”pendlerbosettingen gir grunnlag for å opprettholde nivå på offentlig og privat tjenesteyting etc..

### **Utfordringer og handlingsalternativer**

De samfunnsmessige utfordringer Indre Agder står overfor har de felles med rurale områder i resten av Norge, Skandinavia og Europa forøvrig. Strukturforandringer innen næringslivet med stadig større andel av sysselsetting i tertiærnæringene, spesialisering, arbeidsdeling og stadig større internasjonal konkurranse bidrar til sentralisering av både arbeidskraft og næringsliv. I Norge er det i tillegg forventet enda større mangel på arbeidskraft, noe som innebærer at det vil være stor konkurranse om yngre arbeidstakere de kommende år. Den tilnærma ”avvikling” av

distriktspolitikk i Norge med stadig større vektlegging av markedsretting av offentlige tjenester representerer også en del av dette bildet.

Det finnes ingen standardoppskrift for hvordan rurale områder skal gå fram for å møte disse utfordringene. For Indre Agder sitt vedkommende er samarbeid både internt mellom kommunene i Indre Agder og mellom Indre Agder og Agderbyen / de to Agderfylkene viktig. For Indre Agder er det viktig at myndighetene i resten av Agder forstår både de utfordringer Indre Agder står ovenfor, men også at utviklingen i Indre Agder vil ha betydning for utviklingen i resten av Agder. Eksempelvis vil en vellykket reiselivssatsing i Indre Agder også være positivt for resten av Agder. Samtidig vil en generell positiv utvikling i Agderbyen kunne være positivt for Indre Agder både ved at dette gir arbeidsmuligheter for folk bosatt i Indre Agder og ved at Agderbyens befolkning er de største brukerne av reiselivstilbudene i bl.a. Setesdalen.

Kommunene i Indre Agder er gjennomgående små i folketall, men for en del også store i areal. For en rekke av kommunene kan det bli vanskelig å opprettholde tilfredsstillende servicenivå til innbyggerne når stadig flere oppgaver blir pålagt kommunene. Samarbeid og arbeidsdeling mellom kommunene kan være en veg å gå for å møte denne utfordringen. Her er innføring av moderne informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT) et viktig stikkord..

En annen type samarbeid foregår mellom offentlige myndigheter (kommuner), næringslivet og det sivile samfunn (lag og organisasjoner). Mange steder danner en såkalte "partnerskap" mellom offentlig og privat med den hensikt å løse sentrale utfordringer for samfunnet og for å kunne opprettholde et tilfredsstillende tjenestetilbud til innbyggerne. Slike nye innovative løsninger kan også være en veg å gå for Indre Agder.

Strategisk sett vil det være viktig at kommunene i Indre Agder står sammen som en enhet i forhold til resten av Agder slik at både de muligheter og utfordringer "Dalstroka innafor" representerer blir synliggjort. En fordeling av kommunene i Indre Agder på sine respektive kystbyer vil kunne bidra til at utfordringene i Indre Agder kommer ut av fokus. Dette forhindrer ikke at enkeltkommuner eller flere av kommunene kan inngå samarbeid med kystkommuner eller andre kommuner om særskilte utfordringer. Med andre ord må kommunene i Indre Agder ta sikte på å ri to hester.



## **Innhold**

<i>Forord</i> .....	i
<i>Sammendrag</i> .....	ii
1 INNLEDNING .....	3
1.1 Arbeidsopplegg.....	3
1.2 Statistikkgrunnlag.....	4
2 INDRE AGDER SOM STUDIEOBJEKT.....	5
2.1 Hovedlinjer i samfunnsutviklingen .....	5
2.2 Landskapet: skog, dalfører og vassdrag .....	6
3 NÆRINGS LIV OG ARBEIDSP LASSER I INDRE AGDER.....	8
3.1 Hovedtrekk i år 2000 .....	9
3.2 Skogbruket.....	12
3.3 Jordbruk .....	14
3.4 Kraftutbygging og elektrisitet.....	16
3.5 Arbeidsplasser innen industri, bygg & anlegg og transport .....	17
3.6 Framvekst av tjenesteytende næringer .....	19
3.7 Næringsutvikling framover .....	21
4 SAMFERDSELSUTVIKLINGEN .....	25
4.1 Utbygging av bilveger fra kysten innover dalførene .....	25
4.2 Utbygging av Sørlandsbanen.....	27
4.3 Privatbilens betydning .....	28
5 BEFOLKNINGSUTVIKLING OG TETTSTEDSDANNELSE.....	30
5.1 Befolkningsutvikling de siste 50 år .....	30
5.2 Moderniseringsprosesser: fra gårdsbruk til tettsted.....	34
5.3 Utvikling av senterstruktur .....	35
6 ARBEIDSKRAFTEN I INDRE AGDER .....	37
6.1 Fordeling av arbeidskraft på næringsgreiner og kommuner.....	37
6.2 Arbeidskraft innen ulike næringsgreiner.....	40

7	ARBEIDSVANDRING OG ARBEIDSPENDLING .....	44
7.1	Utdannelse bort fra hjembygda .....	45
7.2	Arbeidspendling .....	46
7.3	Arbeidspendling: positivt eller negativt?.....	48
8	TILHØRIGHET TIL INDRE AGDER .....	49
8.1	Dagligliv .....	49
8.2	Foreningsliv .....	51
8.3	Finnes det en identitet som knytter folk til Indre Agder?.....	52
9	OPPSUMMERING OG KONKLUSJONER .....	53
9.1	Indre Agders betydning .....	53
9.2	Sentrale utfordringer.....	54
	REFERANSER.....	55
	VEDLEGG 1 KOMMUNETABELLER .....	56

# 1 Innledning

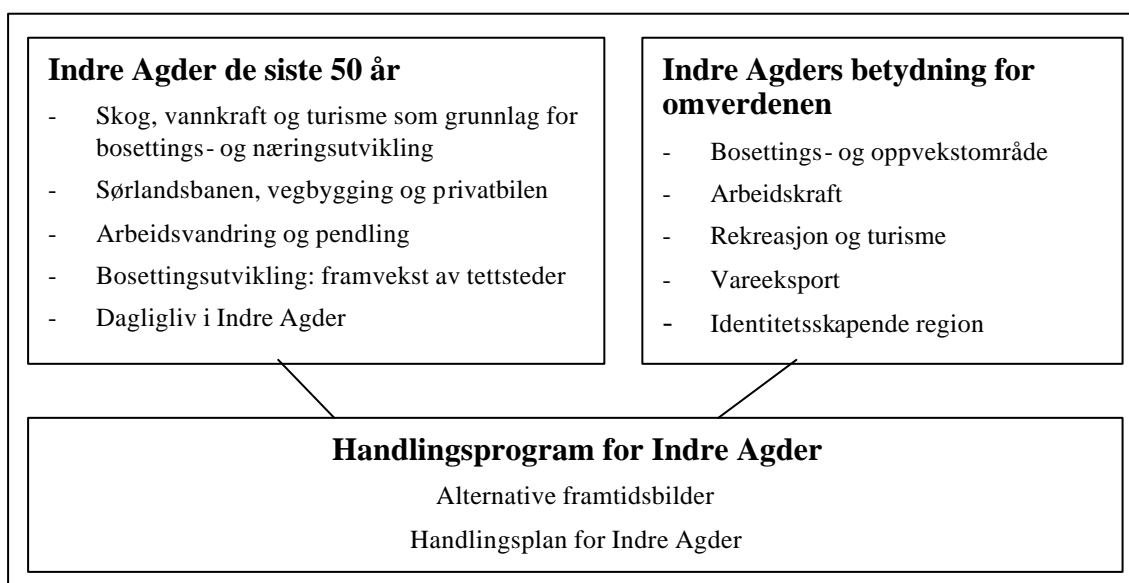
Kommunene i Indre Agder har gått sammen om å utarbeide en analyse med handlingsprogram for å kunne møte fremtiden med de rette offensive handlingene. For å utforme realistiske framtidbilder for Indre Agder er det viktig å ha kunnskap om, men ikke minst å forstå samfunnsutviklingen i Indre Agder fram til nå. Denne rapporten representerer analysedelen av det prosjektet kommunene har igangsatt. Tabellen under viser de kommunene som inngår i den geografiske avgrensningen for Indre Agder.

**Tabell 1.1 Kommuner i Indre Agder**

Fra Vest-Agder fylke	Fra Aust-Agder fylke
• Sirdal	• Bykle
• Kvinesdal	• Valle
• Åseral	• Bygland
• Hægebostad	• Evje og Hornes
• Audnedal	• Iveland
• Marnardal	• Åmli
	• Vegårshei
	• Gjerstad

## 1.1 Arbeidsopplegg

Rapporten gir en oversiktlig presentasjon av samfunnsutviklingen fram til nå og de drivkrefter som har vært med på å forme denne. Figuren under viser tema i analysene og forholdet til det arbeidet kommunene i Indre Agder har igangsatt.



**Figur 1.1 Tema i analysene**

Den *interne analysen* av utviklingen i Indre Agder bygger på skriftlige kilder, intervju og statistikk. Det er lagt stor vekt på å gi en levende og folkelig skriftlig framstilling av

utviklingen i Indre Agder. På den måten representerer den interne analysen ikke en tradisjonell regional analyse basert på kvantitative demografiske og næringsøkonomiske vurderinger. Diagrammer og kart for befolknings-, nærings- og sysselsettingsutvikling og arbeidspendling er imidlertid flettet inn i framstillingen for å også gi en statistisk forståelse av utviklingen. I vedlegget inngår statistikk for hver kommune.

Den *eksterne analysen* vil ha som hovedsiktemål å synliggjøre hvilke roller / funksjoner Indre Agder (hele eller deler) har i forhold til omkringliggende regioner. Denne delen bygger på skriftlige kilder og på samtaler med enkelte informanter i regionen.

*Handlingsprogrammet* inngår ikke i rapporten. Det skal kommunene arbeide med i oppfølgingen av rapporten.

## 1.2 Statistikkgrunnlag

Tabellene og grafene om befolknings- og sysselsettingsstatistikk bygger dels på folke- og boligtellingsene i 1970, 1980 og 1990 og dels på spesialkjøringer av regional statistikk om sysselsatte etter bosted og arbeidssted for hhv. 1990 og 2000. Øvrige kilder for statistikk er oppgitt under tabell eller figurbetegnelse.

Ved hjelp av statistikk for sysselsatte etter bosted og etter arbeidssted er det utarbeidet regionale og kommunevise pendlingsmatriser som gir en detaljert oversikt over arbeidskraftens pendling mellom ulike kommuner og regioner. Denne statistikken er imidlertid beheftet med noen mindre feil knyttet til at sysselsatte etter arbeidssted i enkelte tilfeller er registrert der bedriftens hovedkontor er registrert og ikke der arbeidsplassen faktisk er lokalisert (eksempelvis dersom det er avdelinger av bedriften i andre kommuner). For enkelte kommuner og da særlig i de vedlagte kommunetabellene må en være oppmerksom på denne mulige feilkilden. For Indre Agder, som helhet, antas imidlertid ikke disse feilkildene å ha større betydning for forståelsen av pendlingsmønstre mm.

## 2 Indre Agder som studieobjekt

Det er gjennomført et grundig litteratursøk for å se hva som tidligere er skrevet om Indre Agder. Vi ville se om historikere eller andre forskere som hadde undersøkt området under ett, hadde pekt på klare linjer i utviklingen. Resultatet av dette søket ble temmelig magert. Studerer vi det som er skrevet av artikler og avhandlinger, er det snarere forskjeller enn likheter mellom bygdene som preger materialet. Vi finner avhandlinger om gruvedrift på Knaben, Minneskrift til Sirdal Sparebanks 75 års jubileum, artikler om byggeskikk i Setesdal og bedriftshistorie fra ulike samvirkelag og sagbruk. Det meste av historieforskningen i Indre Agder har hatt et nært perspektiv der det gjerne er skrevet om en person, en gård eller en lokal virksomhet.

Vi finner få undersøkelser som trekker linjer mellom bygdene og dalførene. Årsaken til disse manglene kan selvfølgelig skyldes en fraværende interesse fra forskerne sin side. Samtidig kan det også skyldes at det faktisk har vært liten kontakt dalstrøkene imellom. Muligens har det vært mer relevant å skrive om kulturkontakten mellom Sørlandet og Holland, enn om kontakten mellom Setesdal og Mandalen.

*Historisk sett har det således ikke vært vanlig å betrakte Indre Agder som en region. Det har vært mer naturlig å tenke dalførene som enheter, og kontakten bygdene i mellom har i større grad fulgt dalstrøkene, enn at den har strukket seg over heiene. Bygdene oppover dalen har sognet til byene ute ved kysten. Muligens har folk i dalene hatt mer kjennskap til byen de sogner til, enn til bygda i nabodalen.*

Vi vil belyse sider av utviklingen i Indre Agder fra 1950 og fram til nå. Siktemålet er ikke å få fram alle nyanser i utviklingen i Indre Agder, men derimot å peke på enkelte sentrale trekk for bedre å kunne forstå samfunnet slik det arter seg i området dag. I denne framstillingen forsøker vi snarere å peke på linjer i utviklingen enn på detaljer.

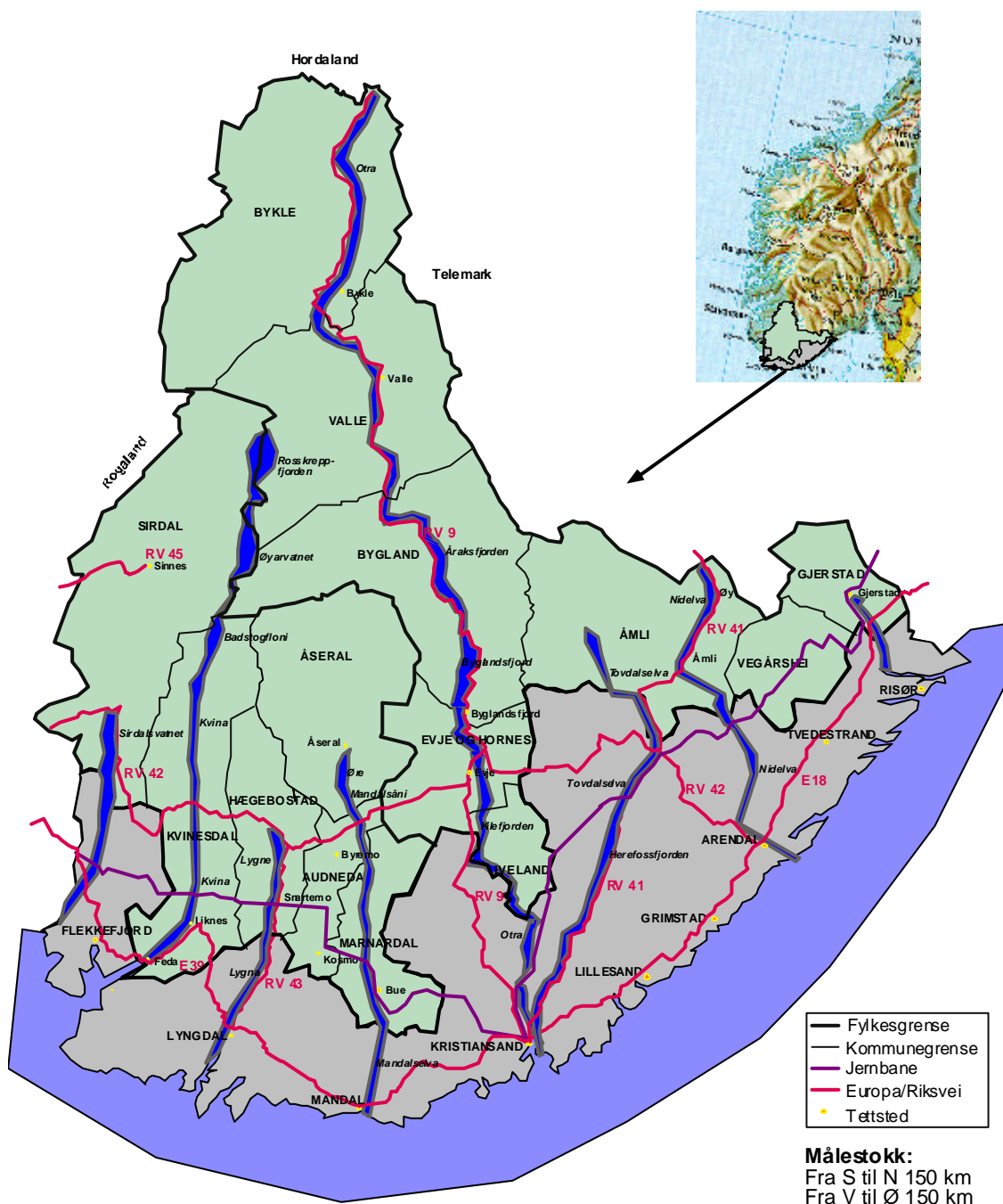
### 2.1 Hovedlinjer i samfunnsutviklingen

Siste halvdel av 1900-tallet ble en periode der utviklingen i Indre Agder tok nye retninger. Mens bygdelivet *fram til andre verdenskrig* i stor grad var knyttet til utnytting av naturressursene, ble bygdene etter andre verdenskrig i stadig større grad løsrevet fra naturen. Bygdene forandret identitet, og samtidig som jordbruket og skogbruket mistet sin betydning ble flesteparten av innbyggerne sysselsatt i offentlig og privat tjenesteyting. Kommunene ble de største arbeidsgiverne, og bygdefolket byttet motorsag med kontordag.

Som en hovedstrøm i utviklingen, ser vi hvordan naturressursene gradvis er blitt svekket som premissleverandør for den enkeltes hverdag i området. Naturen på Indre Agder er ikke lenger den viktigste arbeidsplassen, matleverandøren, årsak til bosetting, hindringen for framkommelighet osv. Folk står friere enn noensinne til å velge sin egen hverdag. Men samtidig som befolkningen ikke er knyttet til naturen på samme måte som tidligere, er det fortsatt naturressursene som skaper vekst i området.

## 2.2 Landskapet: skog, dalfører og vassdrag

Det er mye skog i Agder. Tett skog som ofte står helt inn til veikanten. Den gjør at det er få steder med utsikt fra bilveien. Manglende utsiktspunkter skyldes ikke at området mangler fjelltopper, men snarere at veiene oftest ligger i strøk der skogene er tettest.



Figur 2.1 Dalstrøk i Indre Agder

Indre Agder er i overkant av 11 000 km<sup>2</sup> og dekker 2/3 av Agderfylkene.

Den nordlige delen av Agder er i stor grad et sammenhengende heiområde. Aust- og Vesteheia er delt av med Setesdal som strekker seg sørover. Mens fjellområdene er mer eller mindre sammenhengende i nord, så strekker heiene sine fingrer sørover til kysten, og mellom fingrene ligger dalene med elver og bebyggelse.

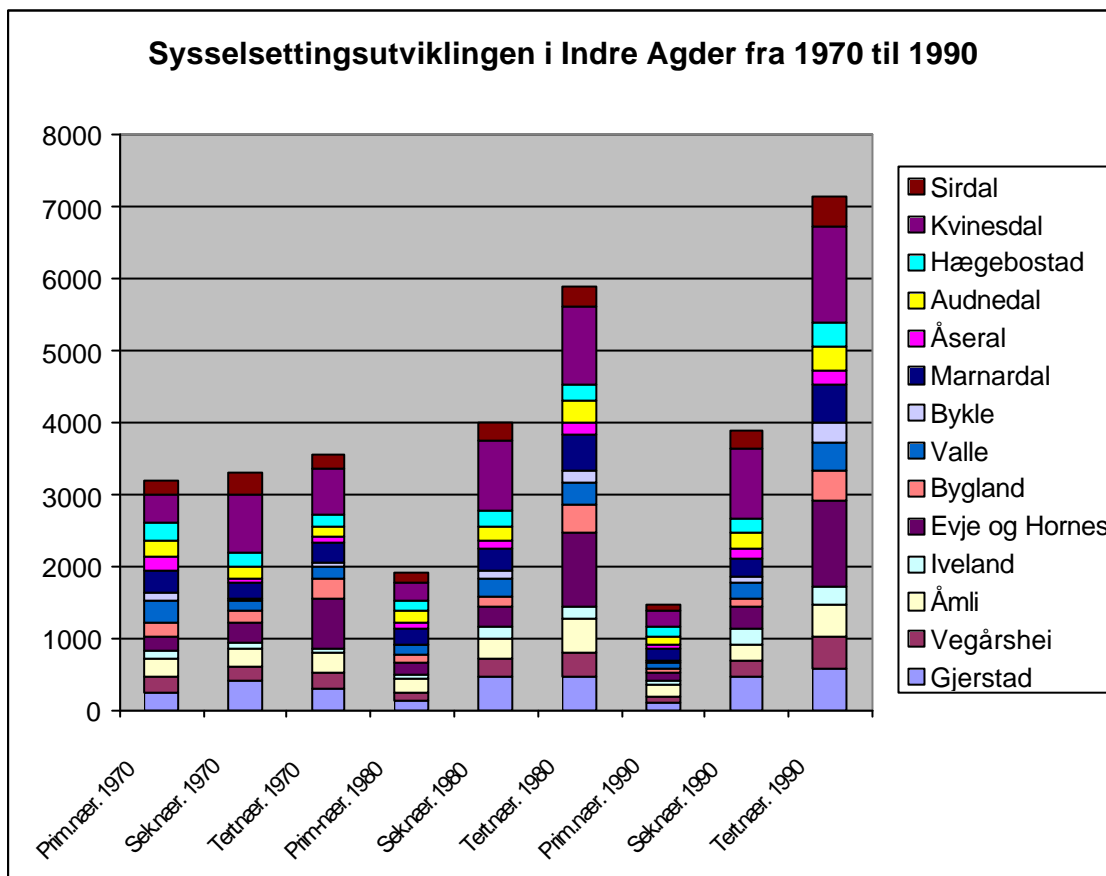
Mesteparten av bebyggelsen følger dalstrøkene og vassdragene, og studerer vi kartet som dekker Indre Agder ser vi at alle kommunene ligger i tilknytning til et eller annet vassdrag eller ei elv: Gjerstadvassdraget, Vegårdsvassdraget, Nidelva, Tovdalselva, Otra, Mandalselva, Audnaelva, Lyngdalsvassdraget, Kvina, og Siravassdraget. Kartet over viser dette.

Vassdragene og elvene har vært viktige årsaker til bosetting. Avleiringer ga god dyrkbar jord, vannet har blant annet fungert som transportåre, og energien i elvene drev mekaniske innretninger som blant annet vandrevne kverner og sager.

Naturressursene varierer i ulike deler av Agder. I kommuner som blant annet Iveland, Evje og Hornes og i Kvinesdal har det vært perioder med gruvedrift. Men i dag er det stort sett bare steinsamlere som saumfarer området for mineraler. Skogen som dekker store deler av Agderfylkene har hatt svært stor samfunnsmessig betydning.

### 3 Næringsliv og arbeidsplasser i Indre Agder

Næringsliv og arbeidsplassene har gjennomgått store endringer i Indre Agder de siste 30 år. Figuren viser utviklingen av sysselsatte med bosted i Indre Agder innen primær, sekundær og tertiærnæringene fra 1970 til 1990.



Figur 3.1: Sysselsetningsutvikling 1970 – 1990 (Kilde Folke- og boligtellingsene SSB<sup>2</sup>)

Samlet sett har antall sysselsatte med bosted i Indre Agder økt fra omlag 10 000 i 1970 til 11 800 i 1980 og 12 500 i 1990. I det samme tidsrommet er imidlertid sysselsettingen i primærnæringene over halvert fra omlag 3 200 i 1970 til i underkant av 1 500 i 1990. Sysselsatte inne sekundærnæringene er økt fra omlag 3 300 i 1970 til omlag 3 900 i 1990. Den største økningen har imidlertid kommet innenfor tertiærnæringene som er fordoblet på 20 år fra i overkant av 3 500 i 1970 til omlag 7 100 i 1990.

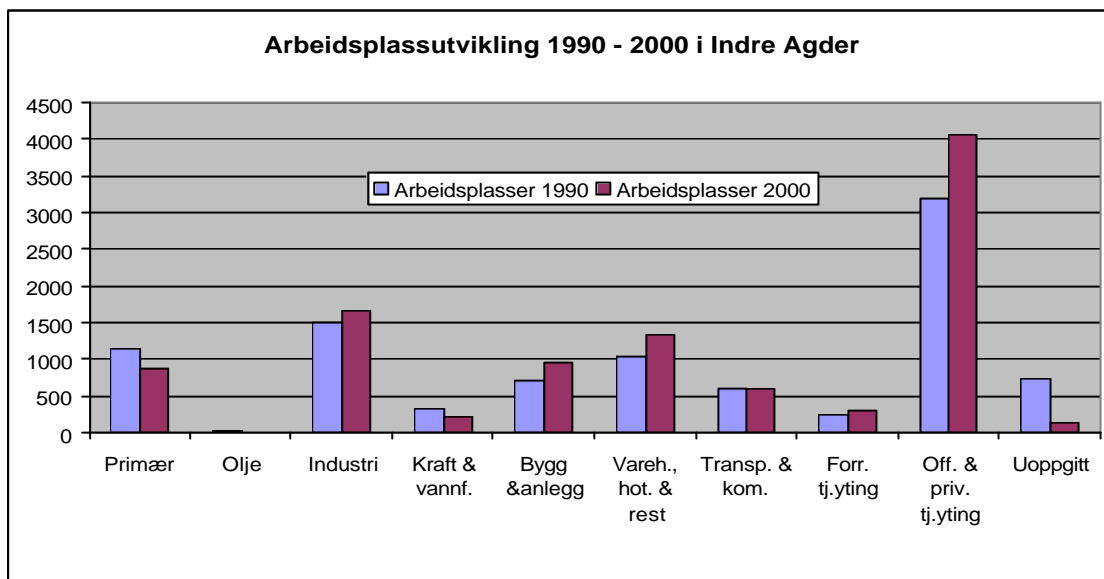
Denne utviklingen er også et uttrykk for at yrkesaktiviteten har økt, for folketallet i denne 20-årsperioden økte med 7% mens sysselsettingen økte med 25%.

2 Figuren undr bygger på folke- og boligtellingsene som var gjennomført i 1970, 1980 og 1990. Tallene her er ikke direkte sammenlignbare med de arbeidsplass- og sysselsettingstall tallene som er presentert ellers i rapporten

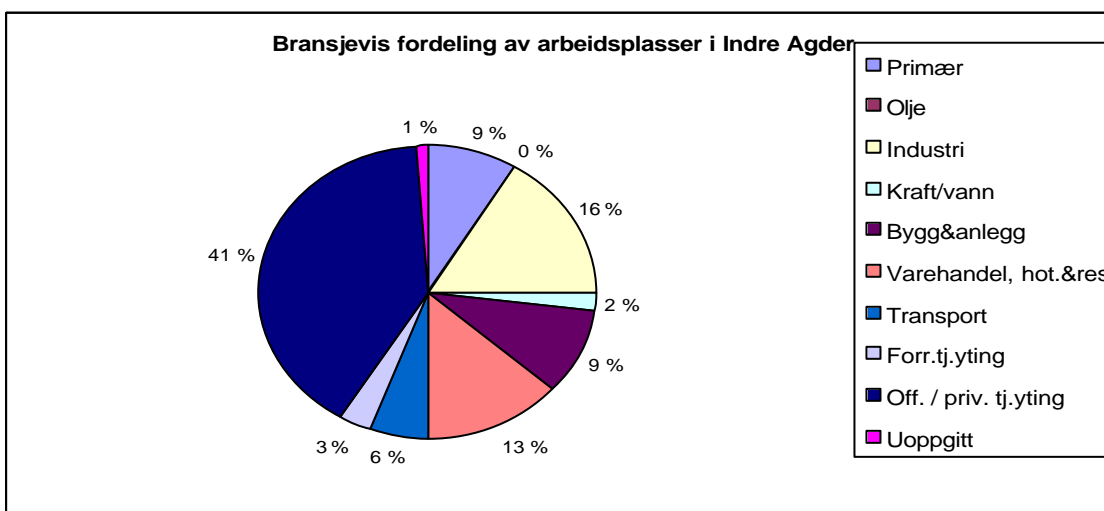


### 3.1 Hovedtrekk i år 2000

I år 2000 var det i overkant av 10 000 sysselsatte med arbeidssted i Indre Agder, noe som er en økning på omlag 650 arbeidsplasser fra 1990. Tas det i betraktning at det har vært en nedgang på omlag 250 arbeidsplasser inne primærnæringene har veksten i de andre næringene vært betydelig. En god del av den sterke veksten i offentlig og privat tjenesteyting kommer fra kategorien uoppgitt i 1990. Dette tilsvarer omlag 10% av samlet antall sysselsatte med arbeidssted<sup>3</sup> i Agderfylkene. Figurene under viser antall arbeidsplasser fordelt på bransjer og den bransjevise fordelingen av arbeidsplasser i Indre Agder.



Figur 3.2: Antall sysselsatte med arbeidssted i Indre Agder år 1990 og 2000 Kilde SSB



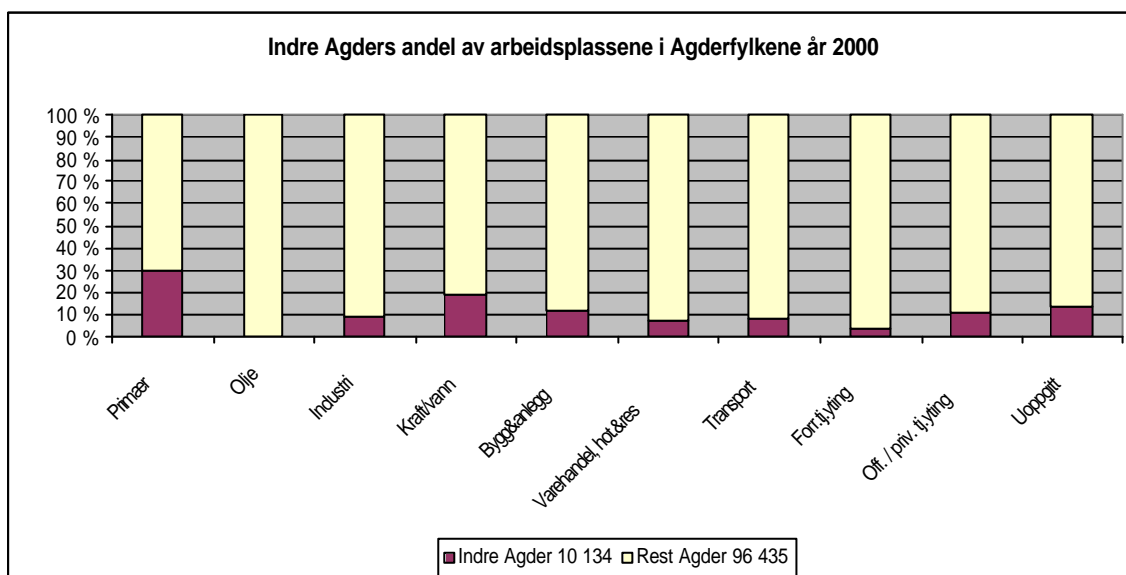
Figur 3.3: Bransjevise fordeling av sysselsatte med arbeidssted i Indre Agder år 2000 Kilde SSB

<sup>3</sup> I det videre benyttes "arbeidsplasser" i stedet for "sysselsatte med arbeidssted".

Figurene viser at 2/5 av arbeidsplassene i Indre Agder er innenfor privat og offentlig tjenesteyting, mens 1 av 10 arbeidsplasser er innenfor primærnæringene. Det er videre nesten 1700 industriarbeidsplasser i Indre Agder og i overkant av 1300 arbeidsplasser innen varehandel, hotell og restaurant. Bygg og anleggsbransjen er også betydelig med omlag 1000 arbeidsplasser.

Det er stor variasjon mellom ulike bransjer når det gjelder andelen av arbeidsplassene i Agderfylkene som fysisk sett er lokalisert i Indre Agder. Dette framgår av figur 3.3 under. I forhold til et gjennomsnitt på 10% av alle arbeidsplassene i Agderfylkene lokalisert i Indre Agder viser figuren under at:

- arbeidsplasser innen primærnæringene og kraft og vannforsyning er betydelig overrepresentert
- arbeidsplasser innen forretningsmessig tjenesteyting og varehandel, hotell og restaurant er betydelig underrepresentert
- arbeidsplasser innen offentlig og privat tjenesteyting, bygg og anlegg ligger på gjennomsnitt

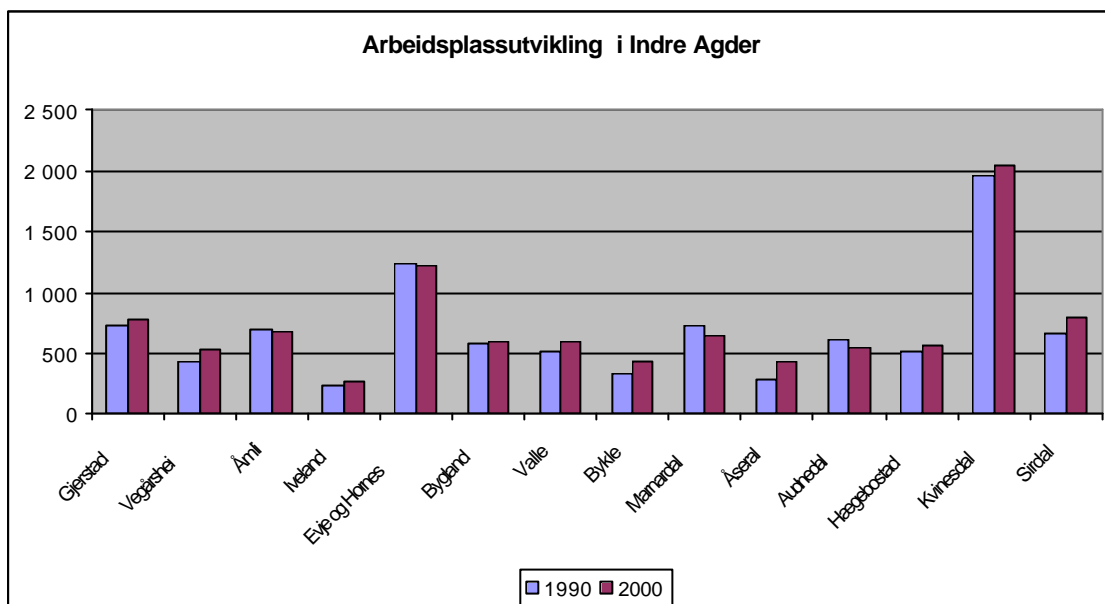


Figur 3.4: Bransjevise fordeling av arbeidsplasser mellom Indre Agder og Rest Agder i år 2000  
Kilde SSB

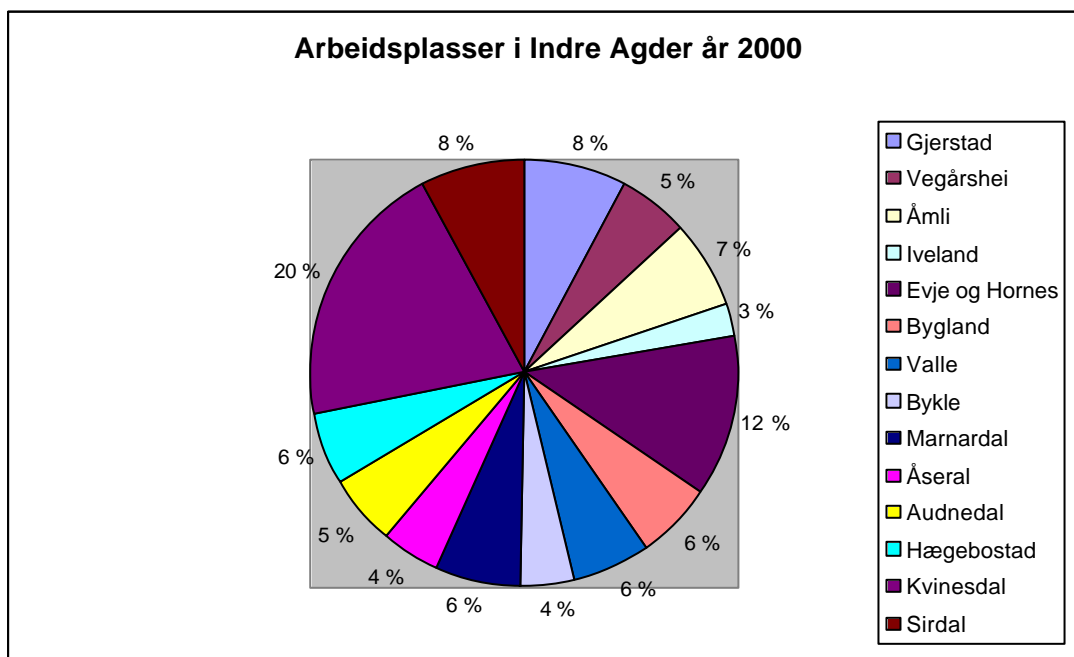
Antall arbeidsplasser i Indre Agder og den bransjemessige fordelingen er imidlertid vesentlig forskjellig fra antall bosatte arbeidstakere i Indre Agder og den bransjemessige fordelingen av arbeidskraften i Indre Agder. Dette vil vi imidlertid komme tilbake til i kapittel 6 bak i rapporten.

De to neste figurene viser de omlag 10 000 arbeidsplassene i Indre Agder fordelt på kommunene og den prosentvise fordeling av arbeidsplassene i kommunene. De fleste kommunene har hatt arbeidsplassvekst i tiårsperioden. Kommunene Audnedal og Marnardal som begge ligger nær "Agderbyen" har begge hatt en liten nedgang (60 – 70 arbeidsplasser), mens kommunene Åmli, Evje og Hornes og Bygland lå omkring null. Vegårshei, Bykle, Åseral, Kvinesdal og Sirdal hadde alle en vekst på over 100, mens

Gjerstad, Iveland, Valle og Hægebostad hadde en arbeidsplassvekst på omlag 50. Arbeidsplassveksten kombinert med økt utpendling er en indikasjon på en betydelig økning i yrkesaktiviteten de siste ti år (siden folketallet har vært konstant).



Figur 3.5: Antall arbeidsplassutvikling i kommunen i Indre Agder i år 2000 Kilde SSB



Figur 3.6: Fordeling av arbeidsplasser mellom kommunen i Indre Agder i år 2000 Kilde SSB

Figurene over viser at hver femte arbeidsplass ligger i Kvinesdal kommune, mens hver åttende arbeidsplass ligger i Evje og Hornes kommune. Gjerstad og Sirdal har nesten 800 arbeidsplasser hver, mens Åmli og Marnardal har i størrelsesorden 650 arbeidsplasser hver.

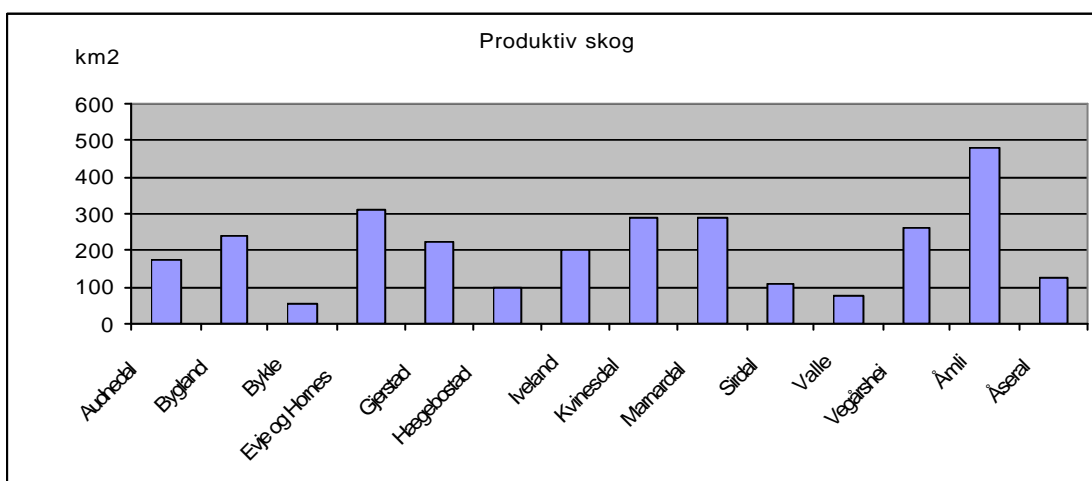
I de resterende deler av dette kapitlet vil den historiske utviklingen innen sentrale næringsgreiner for Indre Agder bli belyst samtidig som kommunevis fordeling av arbeidsplasser vil bli vist.

### 3.2 Skogbruket

Den nordlige delen av Indre Agder med kommunene Sirdal, Åseral, Bykle og Valle er preget av et heilandskap med forholdsvis karrig jord der jordbruket tidligere var drevet fra små heiegarder som ofte ga magert utbytte. Skogen har tradisjonelt vært lite drivverdig i disse kommunene. Før vannkraftutbyggingen kom i gang på 1900-tallet var dette et forholdsvis fattig område.

Historisk sett har inntektene på Indre Agder ligget i skogen sør for dette heilandskapet. Skogen har fra gammelt av preget livet i store deler av Indre Agder. I kombinasjon med jordbruk har befolkningen funnet sitt levebrød. Spesielt i Aust-Agder går det et rikt skogområde tvers (øst-vest) over fylket. I store områder består skogen av flott og drivverdig gran og furu. I tillegg har vassdragene her vært godt egnet til tømmerfløting, og på den måten har det vært mulig å omsette tømmer fra innlandet ute ved kysten. Midtbeltet av Vest-Agder er også skogkledd, men landskapet er langt mer kupert enn i Aust-Agder, og skogen er mindre drivverdig.

Til sammen er det nesten 3000 km<sup>2</sup> produktiv skog i Indre Agder, noe som tilsvarer omlag halvparten av det produktive skogarealet i Agderfylkene. Diagrammet under viser fordelingen av produktiv skog i de ulike kommunene i Indre Agder. Kommunene øst og sør i Indre Agder er de mest skogrike. I kommunene Audnedal, Gjerstad, Evje og Hornes, Marnardal, Iveland og Vegårshei er omlag 2/3 av det totale arealet i kommunene produktiv skog.



Figur 3.7: Produktivt skogareal i Indre Agder (Kilde: Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon)

Skogene i Agder kan knyttes til utviklingen av skipsindustrien, jernutvinning, og til den betydningen kystbyene har hatt som eksporthavner for tømmer ut til Europa. Rundt 1900 ble det dessuten etablert flere tresliperier som produserte tremasse ute ved kysten.

Skogbruket var helt fram til 1920-årene drevet som et haustingsbruk der skogeierne i liten grad tenkte på gjenvekst og ny skog. I 1932 kom skogvernloven som satte regler for bruk av skog. Skogplanting og skjøtsel ble en viktig del av skogbruket.

Transportforholdene i Indre Agder var lenge en hemsko for utviklingen, men etter hvert ble det bygd veier på kryss og tvers, også til mange av de mindre heigardene. Langs disse veiene grodde det opp en mengde små gårdssager. Veksten i antall sagbruk ble ikke mindre da elektrisiteten ble utbygd. Sagbrukene var basert på en enkel teknologi, og var billige å bygge.

Veksten i antall småsager hadde en nær sammenheng med *stavproduksjonen* som ble viktig spesielt for bygdene i Vest-Agder. Her var tømmeret mange steder av mindre bra kvalitet men var godt egnet til stavproduksjon. Stavene ble benyttet til tønner. I 1950-årene ble 90 prosent av all norsk tønnestav produsert i Agder. 2/3 ble laget i Vest-Agder. Tønnene ble først og fremst brukt i forbindelse med sildefiskeriene. Og med de rike fiskeriene som pågikk i etterkrigsårene var stavproduksjonen i Indre Agder en av de viktigste næringsinntektene for området. I tønnene ble det vesentlig brukt furumateriale som det var mye av i området. Med stavproduksjonen kunne selv dårlig heiskog bli en viktig attåtning på småbrukene.

I likhet med all annen virksomhet som var knyttet til sildefisket, så varierte omsetningen i takt med mengden sild som ble fisket. I 1960 ble silda mer eller mindre borte fra kysten. Markedet for stavtømmeret ble langt mer ustabil enn tidligere. I 1980-årene kom plasttønna for fullt, og de tradisjonelle tretønnene ble mer eller mindre utkonkurrert.

### **3.2.1 Mekanisering i skogbruket**

Samtidig med nedgangen i stavproduksjonen foregikk det en kraftig mekanisering i skogbruket. Hesten ble avløst av traktoren. Det ble bygd tømmerveier slik at skogsarbeiderne kunne få med seg redskapen inn i skogen. Tømmeret ble fraktet med bil i stedet for fløting på vassdragene. Mens skogsarbeiderne tidligere var sesongarbeidere, fikk man mer ordnede ansettelsesforhold i næringen. Skogbruket ble profesjonalisert, og som en konsekvens av denne utviklingen ble skogbruket langt mer kostnadskrevende enn tidligere. Driften av skogen måtte nå gjøres mer planmessig for å bli regningssvarende. Skogbruket krevde langsiktig tenkning og det ble stilt krav til avkastning på investeringer som ble gjort.

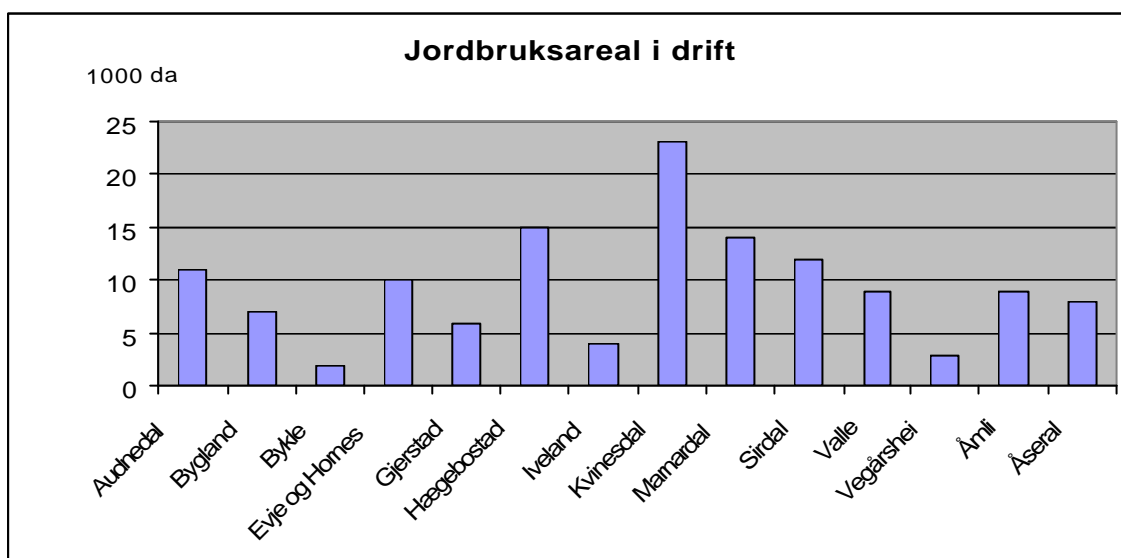
Næringen gikk mot større enheter der de små bondesagene etter hvert stilnet av. I enkelte bygder kom det store sagbruk som kjøpte tømmer fra områdene rundt. Med denne utviklingen mistet skogen sin betydning som biinntekt. Blant annet mistet sagbruksarbeid en stor del av sin betydning som biinntekt til jordbruket.

Til tross for at området har fått store sagbruk har skogbruket i Agder likevel hatt problemer med å få til en effektiv videreforedling av tømmeret. I enkelte bygder har det vært mindre møbel- og vindusprodusenter. I Konsmo ble det i 1960-årene også etablert en ferdighusfabrikk som bygde hus i seksjoner etter amerikanske prinsipper. Fabrikken er fortsatt en viktig arbeidsgiver i bygda. Men bortsett fra produktene fra enkelte bedrifter blir det meste av tømmeret fra området fortsatt solgt som plank.

### 3.3 Jordbruk

Det er mye natur i Agder. Likevel hører ikke Agderfylkene med blant de store og rike landbruksfylkene. Det gjennomgående trekket er at gårdene har vært forholdsvis små og begrensningene har blant annet ligget i kvaliteten på jorda, transportmulighetene for de ferdige produktene, og eiendomsforhold der det ofte er foretatt mange bruksdelinger slik at gardene er blitt i minste laget for å gi nødvendig avkastning. Dessuten ble gårdene ofte drevet i kombinasjon med skogbruket.

Indre Agder har omlag 135 000 da jordbruksareal i drift, noe som tilsvarer 2/3 av jordbruksareal i drift i Agderfylkene. Figuren under viser fordelingen av jordbruksareal i drift i kommunene i Indre Agder.



Figur 3.8: Jordbruksareal i drift i Indre Agder (Kilde: Jordbrukstelingen 1999)

De 6 kommunene i sør og vest (Kvinesdal, Sirdal, Audnedal, Hægebostad og Marnardal og Evje og Hornes) har omlag 85 000 da av jordbruksarealet i drift tilsvarende 2/3 av det samlede jordbruksareal i drift i Indre Agder.

Jordbruket i Indre Agder har hatt fellestrekk med gårdsdrift ute ved kysten der jordbruket ble drevet i kombinasjon med fiske. Mannfolkene drev skogen og kvinnene tok hånd om gårdsdriften. Mannfolkene har hatt arbeid utenfor innmarka. Jordbrukshistorien i Agder er således en historie som i stor grad tilhører kvinnene.

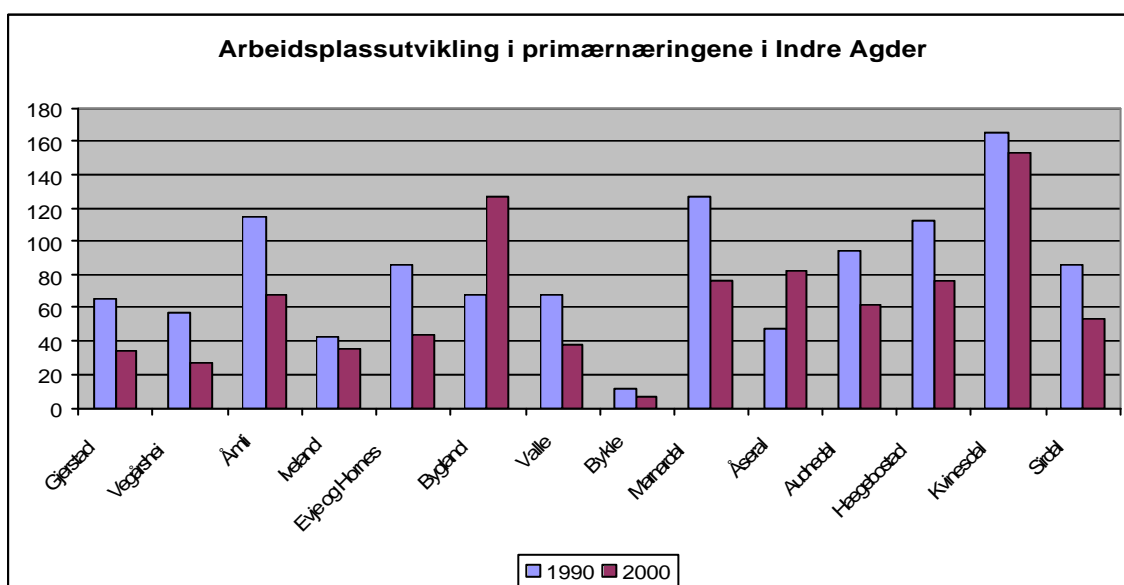
Jorda i Indre Agder lå ofte spredt med små og uregelmessige stykker. Helt fram til 1950-årene var gårdene svært tungdrevne og arbeidsintensive. Ved og vannbæring, fôring, rengjøring og stell var ofte arbeid som kvinnene måtte gjøre. I tillegg var det vanlig med gårdsgutt eller tjenestejente. Utbygging av elektrisitetsverkene og veinettet var blant de viktigste faktorene i utviklingen av gårdsbrukene på 1900-tallet. Utbyggingen fortsatte til langt ut i etterkrigstiden da ledningsnettet ble strekt til de mest avsidesliggende gardene. Elektrisitet ble brukt som argument for å beholde bosettingen

på heigårdene. I Christiansands Tidene hevdet ordføreren i Gyland i 1957 at ”Uten strøm vil ikke kvinnfolka være på gårdene.”<sup>4</sup>

Mens jordbruket fram til midten av 1900-tallet var preget av manuelle arbeidsoperasjoner, gikk man i 1950-årene inn i en mekanisering av jordbruket der behovet for innleid arbeidskraft ble mindre, og der mennene kom sterkere på banen. På bygdene ble det dannet maskin- og traktorlag der folk gikk sammen om å kjøpe inn utstyr til gårdene. Mens traktorene gikk på rundgang i bygdene kjøpte de enkelte gårdsbrukene inn melkemaskiner og separatorer.

Moderniseringen var kostbart, og snart viste det seg at det skulle mer til enn elektrisitet og vei for å beholde bosettinga på heiegardene. De små gårdsbrukene hadde så absolutt sine begrensninger med tanke på avkastning. Med etterkrigstidens krav til høyere levestandard, økte lønninger og modernisering av jordbruket, var det mange av gårdene som ikke kunne bære utgiftene til de nye kravene som ble stilt. I en telling i 1964 vist det seg at 584 bosteder i Vest-Agder Energiverks forsyningsområde var fraflyttet til tross for at de var tilknyttet strømmettet.<sup>5</sup>

Diagrammet under viser antall arbeidsplasser innen primærnæringene i Indre Agder. Innenfor denne næringsgreinen er antall arbeidsplasser likt med antall bosatte arbeidstakere.



Figur 3.9: Arbeidsplassutvikling i primærnæringene i Indre Agder (Kilde SSB)

Den samlede sysselsetting i primærnæringene i Indre Agder var i underkant av 900 i år 2000, noe som utgjør omlag 7% av alle arbeidsstyrken (bosatte arbeidstakere) i Indre Agder og 9 % av alle arbeidsplasser i Indre Agder. Det er imidlertid en nedgang på omlag 250 arbeidsplasser fra 1990. Det utgjør samtidig omlag 30% av de alle

4 Rinde: 1995: 164

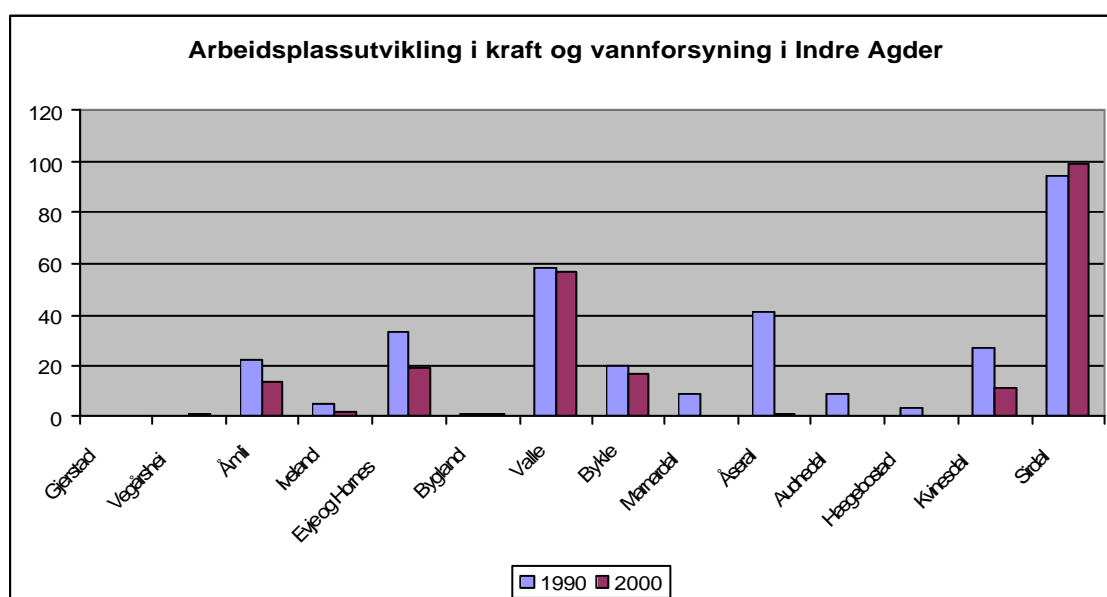
5 Rinde, 1995:164

sysselsatte innen primærnæringene i de to Agderfylkene. Dette betyr at primærnæringene fortsatt er en betydningsfull næringsgrein i Indre Agder, og ikke minst av betydning for den samlede sysselsetting i Agderfylkene. Utfordringer videre framover er bl.a. knyttet til lønnsomhet for mindre bruk og hvordan kulturlandskap skal kunne vedlikeholdes.

### 3.4 Kraftutbygging og elektrisitet

Tidlig på 1900-tallet ble elektrisiteten en viktig faktor for moderniseringen av landet. I Agder er de mest iøynefallende trekkene i denne prosessen en rekke bedrifter som vokste fram ute ved kysten. Hunsfos Fabrikker, Kristiansand Elektrokjemiske og A/S Fiskaa Verk var alle industribedrifter som krevde mye energi. Behovene for energi var såpass omfattende at blant annet Skjerkaanlegget i Åseral i 1930-årene ble bygd på basis av en kontrakt med Fiskaa Verk i Kristiansand. Innover i Agder er det mer glissent med industribedrifter. Likevel har moderniseringen satt sine tydelige spor. Spesielt etter andre verdenskrig kom det mange nye maskiner som bidro til å lette arbeidsdagene på gårdene. Melkemaskiner, vannpumper og elektriske komfyrer gjorde at fjøsstellet og arbeidet på gardene gikk raskere og lettere. Det ble slutt på ved og vannbæring og etter hvert ble det rom for både fritid og hobbyer.

I Agder ga behovene for elektrisitet dessuten gode perioder med anleggsarbeid ved utbygging av kraftanlegg. De første kraftverkene ble bygd ved byene ute ved kysten. Kristiansand fikk strøm i 1896. Så fulgte de andre byene etter. Arendal 1900, Flekkefjord 1901. Snart gikk man i gang med bygging av kraftstasjoner også innover i landet. Bakke herred fikk strøm i 1911, og så fulgte det en rekke kommuner i de neste årene. Senere har det vært utbyggingsprosjekter ulike steder i Indre Agder gjennom hele 1900-tallet. Den virkelig store utbyggingsperioden kom i 1960 og 70-årene da blant annet Sira-Kvina utbyggingen kom i gang. Bygging av kraftanleggene ga i perioder arbeidsplasser både for fastboende og reisende anleggsarbeidere.



Figur 3.10: Arbeidsplassutvikling i kraft og vannforsyning i Indre Agder (Kilde SSB)



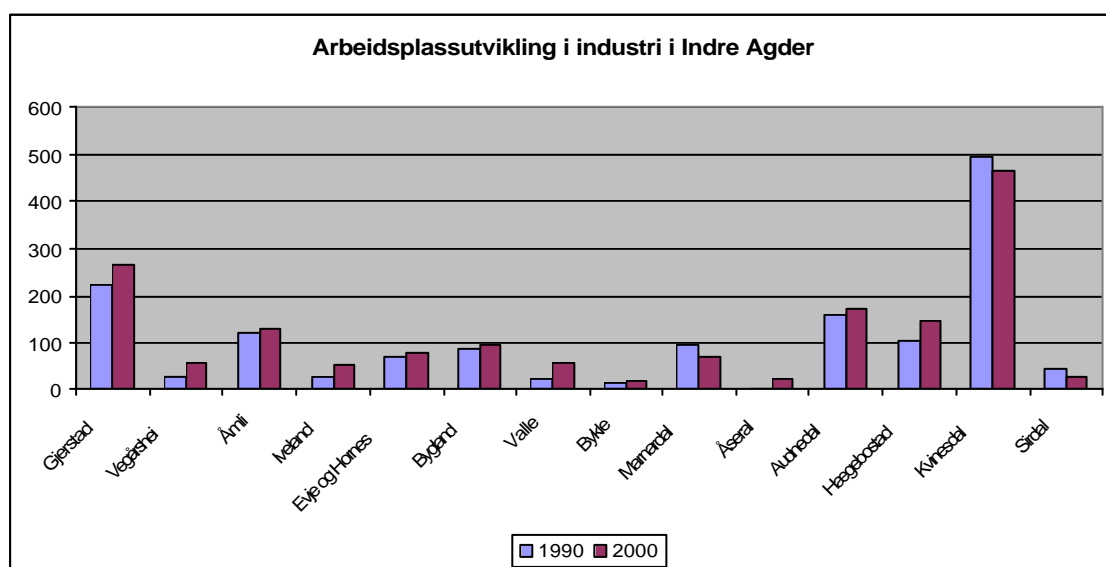
Figuren over viser antall arbeidsplasser innen kraft og vannforsyning. Samlet sett er det omlag 220 arbeidsplasser i Indre Agder innen denne næringsgreinen, av disse nesten halvparten i Sirdal og nesten ¼ i Valle kommune. I disse kommunene utgjør disse arbeidsplassene også en relativt stor andel av arbeidsplassene hhv. 12 % og 10%. Fra 1990 har det imidlertid vært en nedgang på hele 100 arbeidsplasser.

Anleggsmaskiner og skuddsalver har etterlatt enorme damanlegg og heiveier. Mens elektrisiteten er blitt en selvfølge i husene, har kraftinntektene (eiendomsskatt og bedriftsskatt) blitt blant de viktigste inntektskildene i enkelte kommuner. På den måten gir strømmen liv til barnehager og gamlehjem. God kommuneøkonomi har også vist seg å være et bra utgangspunkt for å holde befolkningstallet oppe, og det er vanskelig å forestille seg utviklingen i deler av Indre Agder om inntektene skulle opphøre. Inntektene fra kraftverkene er imidlertid ulikt fordelt mellom de forskjellige kommuner. Det varierer alt etter som om kommunene har vannfallet eller produksjonen innenfor sine grenser. Den kommunen som er kommet best ut, er nok Bykle kommune der ca fire prosent av Norges strømforsyning produseres.

Siden 1970-årene har Bykle kommune brukt av kraftinntektene for å utvikle andre arbeidsplasser i kommunen. Blant annet har småbedrifter, kommuneadministrasjonen og Hovden skisenter nytt godt av denne tankegangen. Kommunen har blant annet hatt penger til å bygge ut moderne skianlegg som igjen har gjort det mulig å etablere en videregående skole med idrettsfag. Anleggene brukes både av skolen og av turister. På den måten har kommunens kraftinntekter bidratt til å etablere andre ny næringer og gir innbyggerne et mer mangfoldig jobbtillbud. Resultatet er blitt en stigende befolkningskurve i Bykle kommune.

### 3.5 Arbeidsplasser innen industri, bygg & anlegg og transport

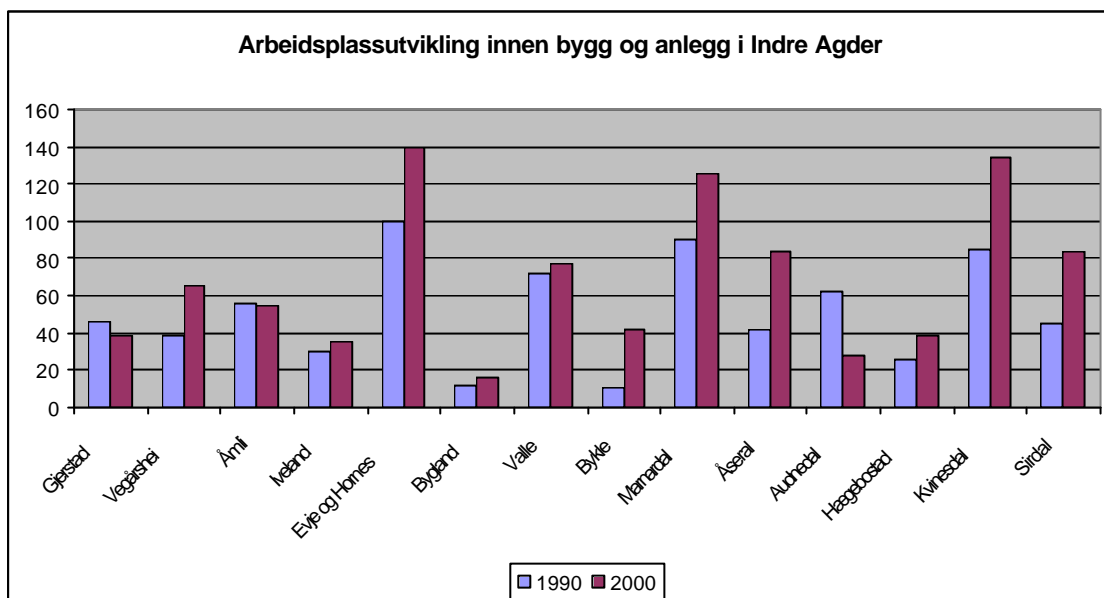
Det er samlet sett nesten 1700 industriarbeidsplasser i Indre Agder noe som utgjør nesten 1/6 av samtlige arbeidsplasser i Indre Agder og en økning på 10% fra 1990.



Figur 3.11: Arbeidsplassutvikling innen industri i Indre Agder (Kilde SSB)

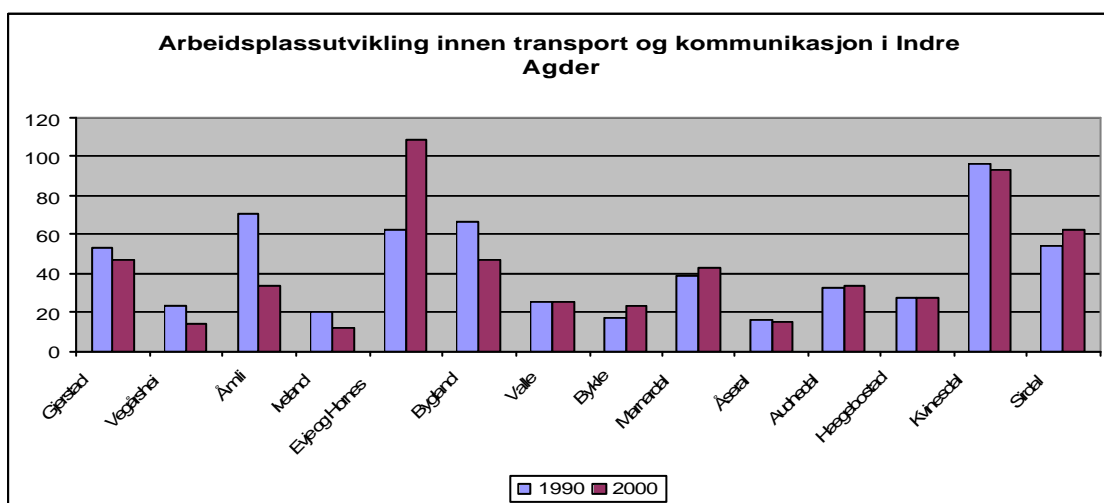
Omlag ¼ av industriarbeidsplassene lokalisert til Kvinesdal (Øye smelteverk og en avdeling av Flekkefjord Slipp og Maskinfabrikk). Gjerstad er også en viktig industrikommune (verkstedsindustri) med over 250 arbeidsplasser. I Audnedal, Hægebostad og Åmli utgjør tre- og trevare-industrien en gode del av industriarbeidsplassene.

Innen bygg og anleggsbransjen er det i underkant av 1000 arbeidsplasser, tilsvarende 1/10 av arbeidsplassene i Indre Agder. Hver fjerde arbeidsplass er skapt de siste 10 år.



Figur 3.12: Arbeidsplassutvikling i bygg og anleggssektoren i Indre Agder (Kilde SSB)

Evje og Hornes, Kvinesdal og Marnardal har alle over 100 arbeidsplasser innen bygge og anleggsnæringen og har til sammen 2/5 av arbeidsplassene innen denne næringen. I Åseral og Marnardal har bygge- og anleggsbransjen særlig stor betydning. Her er omlag hver 5 arbeidsplass innen denne næringsgreinen. Også i Valle og Iveland har denne bransjen relativt stor betydning i disse kommunene.



Figur 3.13: Arbeidsplassutvikling i transport og kommunikasjon i Indre Agder (Kilde SSB)

Innen transport og kommunikasjoner det nesten 600 arbeidsplasser, av disse er 1/3 i Evje og Hornes og Kvinesdal. Næringsgreinen har relativt sett størst betydning for kommunene Evje og Hornes, Bygland og Sirdal, der næringen utgjør 8-9% av arbeidsplassene i kommunene. Samlet antall arbeidsplasser er på samme nivå i år 2000 som i år 1990.

### 3.6 Framvekst av tjenesteytende næringer

Mens en kommune i 1960-årene kunne administreres av en formannsskapssekretær og et par ansatte på kommunekassa, er kommunene blitt blant de viktigste arbeidsgiverne i Indre Agder. I Marnardal hvor det i 1993 bodde ca. 2 200 innbyggere, var 230 personer ansatt i kommunen. Kommunen disponerte da 144 årsverk.<sup>6</sup> Bykle som i dag har i underkant av 900 innbygger har en stab som tilsvarer 138 årsverk.<sup>7</sup>

I Indre Agder var det i år 2000 i overkant av 4 000 arbeidsplasser i privat og offentlig tjenesteyting. Dette utgjør 2/5 av alle arbeidsplasser i Indre Agder. Statistikken viser en økning på omlag 800 arbeidsplasser (20%) fra 1990, men dette gjenspeiler nok i hovedsak at en rekke av arbeidsplassene i kommunene Bygland, Valle, Bygland og Åseral i 1990 var ført i kategorien uoppgift. Den reelle veksten anslås til å være under halvparten dvs. 5 – 10%.



Figur 3.14: Arbeidsplasser innen offentlig og privat tjenesteyting i Indre Agder (Kilde SSB)

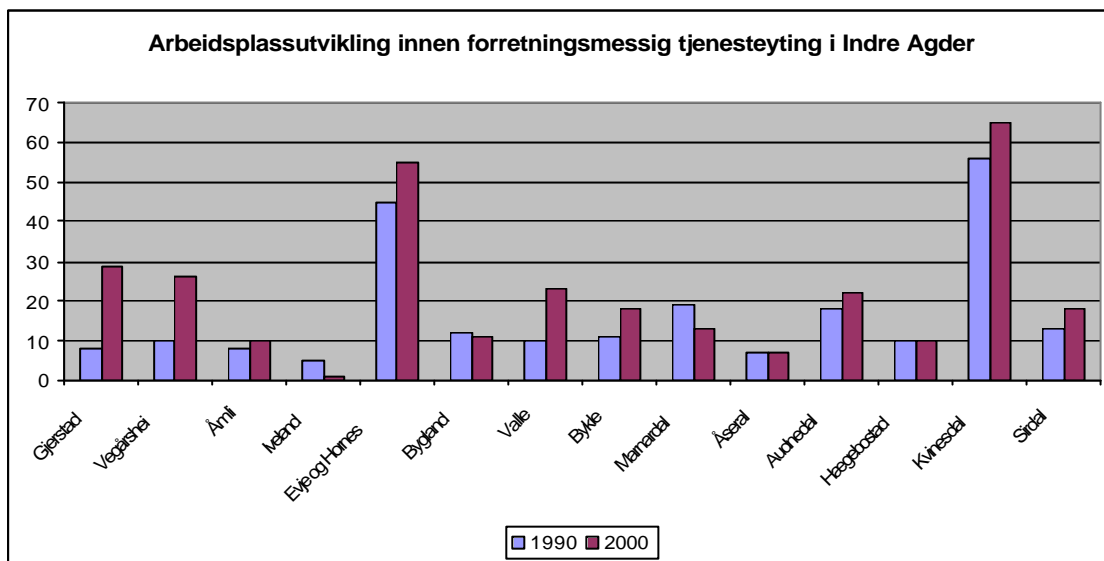
Veksten i kommunene har sammenheng med nye oppgaver som begynte å komme allerede i 1950-årene. Mens kommunene fram til da i hovedsak hadde jobbet for å drive skole og bygge ut nye veier, kom det blant annet krav om å bygge gamle hjem og idrettsplasser. Kravene og arbeidsoppgavene har vokst siden den gang. Alle de nye

6 Marnardal kommune, kommuneplan, langsiktig del 1994 - 2004:9

7 Kommunal rapport 28. november 2001

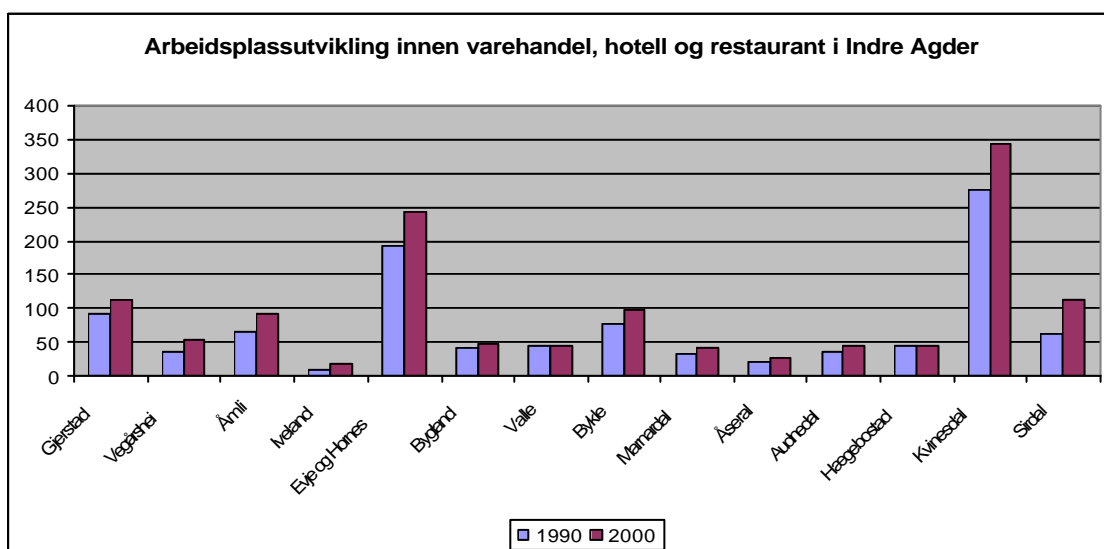
oppgavene som ble tillagt kommunene utover i 1970- og 80-årene, kunne vanskelig vært gjennomført av alle småkommunene som eksisterte ved inngangen til 1960-årene. Kommuneadministrasjonen er blitt profesjonalisert, og mens mange av oppgavene tidligere ble gjort av frivillige gjennom ulike utvalg i kommunestyrene, er det fagfolk som i dag gjør jobbene.

Innen forretningsmessig tjenesteyting har det også vært betydelig vekst relativt sett (omlag 30%), noe som tilsvarer at hver fjerde arbeidsplass innen denne næringen er etablert i løpet av de siste 10 år. Siden utgangspunktet er lavt er den faktiske veksten i størrelsesorden 80 arbeidsplasser.



Figur 3.15: Arbeidsplassutvikling innen forretningsmessig tjenesteyting i Indre Agder (Kilde SSB)

Nasjonalt sett har dette vært en av de sterkeste vekstnæringene på 1990-tallet, men dette er i hovedsak en næring som lokaliserer seg i sentrale strøk. I nasjonal sammenheng ligger også sentrale strøk i Agder langt bak utviklingen i Oslo i denne næringsgreinen.



Figur 3.16: Arbeidsplassutvikling innen varehandel, hotell og restaurant i Indre Agder (Kilde SSB)

Figuren over viser at antall arbeidsplasser innen varehandel, hotell og restaurant i Indre Agder har økt fra omlag 1050 i 1990 til og til omlag 1350 i år 2000. I år 2000 utgjorde antall arbeidsplasser innen denne bransjen i 13% av samtlige arbeidsplasser i Indre Agder. I kommunene Bykle, Kvinesdal og Evje og Hornes var denne næringsgreinen av mye større betydning. Samlet sett var halvparten av arbeidsplassene innen varehandel, hotell og restaurant i disse tre kommunene.

### 3.7 Næringsutvikling framover

De største inntektene i Indre Agder kommer i dag fra vannkraft og skog. Mens vannkraftutbyggingen ga viktige arbeidsplasser i anleggsperioden, krever driften av slike anlegg forholdsvis lite folk. Det samme gjelder skogbruk som i dag drives med store maskiner og lav bemanning. Skogen er likevel viktig da den gir råvarer til industrivirksomheter i flere av kommunene. Jordbruket har gått fra å være en hovednæring til i større grad å bli en binæring.

Satsingsområdet spesielt for kommunene øverst i Agder er turisme og spesielt hyttebygging. Også dette er en måte å bruke naturen som ressurskilde. Men heller ikke hyttebygging vil nødvendigvis føre til at folk blir boende i området.

Som et gjennomgående trekk i hele regionen ser vi at utviklingen har gått fra en svært arbeidsintensiv utnyttelse av naturen til det motsatte. Men hele tiden er det naturressursene som har skapt grunnlaget for bosetting i området.

Så lenge primærnæringen dominerte i Indre Agder forutsatte næringsinntektene at folk bodde i nær tilknytning til naturen. Jorda skulle dyrkes og skogen drives. I dag gir naturressursene i Indre Agder god kommuneøkonomi, samtidig står folk fritt til å bosette seg hvor de ønsker. Bosettinga kunne tidligere begrunnes ut fra økonomiske forklaringer, men nå er følelser blitt stadig viktigere årsaker til hvor folk bosetter seg.

Den teknologiske utviklingen har gjort primærnæringene mindre arbeidsintensive. Samtidig har ny teknologi og industri gjort arbeidsplassene mer flyttbare. Blant næringsdrivende i Indre Agder finner vi både internettbedrifter, ferdighusfabrikker og båtfabrikanter. Slik sett er det få begrensninger for hva slags virksomheter som kan startes opp i området. Men når arbeidsplassene er løsrevet fra naturgrunnlaget, så forsvinner også de viktigste forutsetningene for hvor næringen skal lokaliseres.

Multicom på Åmli er et eksempel på en virksomhet som kunne vært lokalisert nærmest hvor som helst. Bedriften selger datautstyr, og all kundekontakt foregår via internett og telefon. To av gründerne i bedriften er oppvokst i Åmli, og det var årsaken til at bedriften ble lokalisert her. Sommeren 2001 ble bedriften omtalt i Fædrelandsvennen:

- *Da firmaet ble etablert i 1997 flyttet de inn i det som i dag er kjent som MultiCom-bygget på Åmli. Grunnen til at Åmli ble valgt fremfor Arendal var en mer velvillig kommune.*

- *Åmli kommune har vært positive og behjelpelige med oss hele veien. I tillegg har SND spyttet inn midler, men noen sponsing er det ikke. Vi betaler husleie på lokalene, som vi, kommunen og SND eier hver vår tredel av, sier Løvig.<sup>8</sup>*

I dag har bedriften 16 ansatte, og sysselsetter folk både fra Åmli og fra andre steder.

### **3.7.1 Turisme som vekstnæring**

De største turistsentrene i området ligger øverst i Agder, med Hovden i Bykle kommune som det største utfartsstedet. I år 2000 var det registrert omlag 220 000 gjestedøgn på Hovden. Det første høyfjellshotellet ble bygd her i 1937. Men det var først i 1970-årene at området ble et virkelig populært utfartssted. Utviklingen av skistedet kom som en direkte følge av vannkraftutbyggingen som da ga gode inntekter til kommunen. Bykle kommune satset da på å bruke inntekter fra kraftutbygging til å tilrettelegge forholdene for skistedet. Det ble bygd skibakker og hoteller og i dag er det 1700 hytter i Bykle kommune. Det er flere andre kommuner i Indre Agder med betydelig aktivitet særlig knyttet til hyttebygging. Hytteeierne utgjør et betydelig inntekspotensiale for bygda. Samtidig gir hotellene og butikkene arbeidsplasser til bygdene.

Høyfjellshotellene som vi finner øverst i dalene, skiller seg ganske kraftig fra den type turisme som man forsøker å etablere nærmere kysten. Blant annet er gårdsturisme de senere årene blitt forsøkt. Med bygging av utleiehytter i tilknytning til gårdsbruk kan gårdsdriften enkelte steder fortsette til tross for stadig knappere rammevilkår.

Turismen har et markedspotensiale der bygdefolket blant annet kan skaffe seg viktige biinntekter. Slike inntekter kan komme fra utleiehytte, vedlikeholdsarbeid på private hytter, fiskerettigheter og servering lokale av mattradisjoner. Vekstpotensialet innenfor turistnæringen er ulikt fordelt i området, og om ikke alle prosjekter vil bli like vellykkede økonomisk sett, kan satsingen på turisme uansett gi nyttige bieffekter. En satsing på turisme vil kreve en bevisstgjøring i forhold til det produktet som skal selges. En kommune som ønsker å lokke til seg mennesker andre steder i fra, må gjøre seg opp klare meninger om hva de ønsker å presentere. Spesielt med gårdsturisme, der turisttilbudet kommer fra forholdsvis små enheter, kan turistsatsingen bidra til å styrke den lokale identiteten. Blant annet i Setesdal ser vi gode eksempler på hvordan lokale tradisjoner står som bærebjelker i turistnæringen. Strikkekofter og sølvsmier er de mest håndfaste produktene som selges, men bak disse produktene er det tydelig å se at Setesdal ligger som en god salgbar merkevare. Her er det sterke kulturhistoriske tradisjoner som presenteres, og det er grunn til å tro at en slik markedsføring av lokal kulturhistorie også bidrar til styrke identitets og selvforståelse for bygdefolket.

Turistsatsingen har fram til nå vært fokusert mot et publikum utenfor området. Muligens har næringen også et interessant publikum i befolkningen som bor her. En bedre markedsføring av spennende dagsturer kan muligens lokke folk fra Valle over til Eiken, eller fra Hægebostad til Vegårshei. I befolkningen i Indre Agder har man et publikum

---

<sup>8</sup> Fedrelandsvennen 19 juli 2001

som i utgangspunktet er positiv til området. Det er et godt utgangspunkt for markedsføring.

### **3.7.2 Ytre drivkrefter bak utbyggingsprosjekter**

Store byggeprosjekter og vesentlige forandringer i Indre Agder har ofte kommet for å dekke behov utenfor området. Indre Agder brukes blant annet som energikilde, transportåre og til rekreasjon. Sørlandsbanen ville for eksempel aldri blitt bygd om den bare skulle betjene bygdene på Indre Agder. Samtidig har behovene utenfor gitt området gode muligheter til å henge med i utviklinga ellers i samfunnet. Vegkvaliteten og god økonomi har gjort leveforholdene rimelig bra i mange av bygdene.

Økonomisk sett vil nok de fleste innlandskommunene betrakte kraftutbyggingen som en velsignelse. I gjennom hele 1900-tallet pågikk det en nærmest kontinuerlig utbygging av vannkraftressursene i indre Agder. Tempoet i utbyggingsprosjektene fulgte i stor grad den stadig økende industri- og befolkningsveksten ute ved kysten og i sentrale områder av landet. Mens utbyggingsperiodene ga kjærkomne arbeidsplasser og aktiviteter i bygdene, har senere skatter blitt viktige støttepillarer i kommuneregnskapene.

Selv om vannkraftutbyggingen mange steder har ført til store forandringer i naturen har protestene mot utbygging oftest vært mer høylytte blant turistforeningens medlemmer og naturvernere ute ved kysten, enn rundt om i kraftkommunene. På slutten av 1960-tallet satte Stortinget blant annet ned et utvalg for å lage en verneplan i forbindelse med vassdragsutbyggingen. Tanken var å verne naturområder framfor å bygge ut alle vassdrag som var egnet til det formålet. Blant annet ønsket man å verne Mons i Åseral, og å stanse Hekkfjellutbygginga i Lyngdalsvassdraget. Åseral kommune mente det var meningsløst å verne vassdrag langt inne på heia der bare et fåtall fotturister ble sjenert, mens utbygging nede i dalen med store skadevirkninger ble tillatt. I Hægebostad krevde man full økonomisk kompensasjon om Lyngdalsvassdraget ble fredet.

Likesom vannkraftutbyggingen er kommet som en positiv faktor for å dekke behov utenfor området er også jernbanebyggingen og flere av veiprosjektene kommet til etter de samme prinsippene. Ved bygging av jernbanen gjennom Agder, var det spesielt næringslivet i Rogaland som presset på for å få banen bygd. Utenom sjøveien var Stavanger nærmest avskåret fra resten av landet før jernbanen ble bygd. Veien over Suleskar til Brokke kom også etter sterkt press vestfra, og ser vi på riksvei 42 som går midt gjennom området på tvers fra Tonstad og østover, var det Forsvaret som stod bak utbyggingen av denne.

### **3.7.3 Indre samarbeidsorgan om næringsutvikling**

Det er vanskeligere å finne eksempler på prosjekter der bygdene har stått sammen for å få det gjennomført. Kampviljen og samholdet bygdene imellom har vært svak. Fortsatt ser vi at kommunene nærmest konkurrerer om å få tildelt statlige virksomheter eller kontorer. Setesdal er nok den regionen som har klart å bygge opp det mest effektive samarbeidsorganet gjennom å etablere Setesdal Regionråd. Det jobbes for at regionen skal stå sterkere, og i den sammenheng er Setesdal Regionråd en viktig støttespiller for å tale kommunenes sak. Organisasjonen har følgende formål:

*Setesdal Regionråd er eit forum for samarbeid om næringsutvikling og viktige felles saker for kommunane Bykle, Valle, Bygland, Evje og Hornnes og Iveland. All verksemd i regionrådet skal knyttast til målsettinga.<sup>9</sup>*

Det er også etablert et lignende samarbeidsorgan i Vest-Agder, hvor innlandskommunene er sammensluttet i Indre Vest-Agder Regionråd (IVAR). IVAR har ikke vært like aktive som Setesdal Regionråd, men det er grunn til å tro at også dette området vil måtte samarbeide tettere i framtiden for å løse oppgaver i regionen.

Sett i sammenheng med at alle kommunene i Indre Agder er små (i folketall) i forhold til mange av de andre kommunene i Agder kan det være en riktig strategi å stå sammen om satsing på å skaffe arbeidsplasser og bidra til positiv utvikling i regionen.

---

<sup>9</sup> <http://www.setesdal.no>



## 4 Samferdselsutviklingen

I dette kapitlet dras først hovedlinjene i den samferdselsmessige utvikling i Indre Agder og den betydning ulike prosjekter har hatt for samfunnsutviklingen. Deretter kommenteres betydningen for bosettingsmønster og tettstedsutvikling av at privatbilen er blitt allemannseie.

### 4.1 Utbygging av bilveger fra kysten innover dalførene

Indre Agder har fra gammelt av vært et forholdsvis uframkommelig område. Selv om man fulgte ferdssårene som i stor grad gikk i dalene kunne det ta flere dagsreiser å komme seg fra heia og ut til kysten. I Yngvar Nielsens "Reisehaandbog over Norge" fra 1915 beskrives reiseruta oppover Setesdalen:

*Christiansand – Byklum, 184 km., kan med de nuværende Befordringsmidler tilbagelægges i to Dagsreiser; bør dog helst deles i 3. Christiansands Turistforening har udrettet meget til Stationernes Forbedring og skaffet ordentlige Kvarterer indover de store Heier, med deres rige Fiskevande. Ruten gjennem dette Dalføre kan alene af Fodgjængere sættes i Forbindelse med andre, da der endnu savnes oparbejdede Veie til andre Hoveddalfører. Over Heierne kan Veien lægges til Suldal, Ryfylkes Fjorder, Kvinesdalen, Siredalen og flere af Telemarkens Dale; her er efterhaanden sørget for bedre Fremkomst.<sup>10</sup>*

De befordringsmidler Nielsen tenker på i dette sitatet var blant annet Setesdalsbanen som da gikk fra Kristiansand til Byglandsfjord, og dampbåten som gikk videre over Byglandsfjorden. Til tross for at Setesdal etter datidens forhold var utbygd med moderne transportmidler, så ble det altså anbefalt å bruk tre dager på reisen. For mange setesdøler var det ofte raskere å ta turen over heia til Suldal, og videre til Stavanger, enn å dra helt ut til Kristiansand.

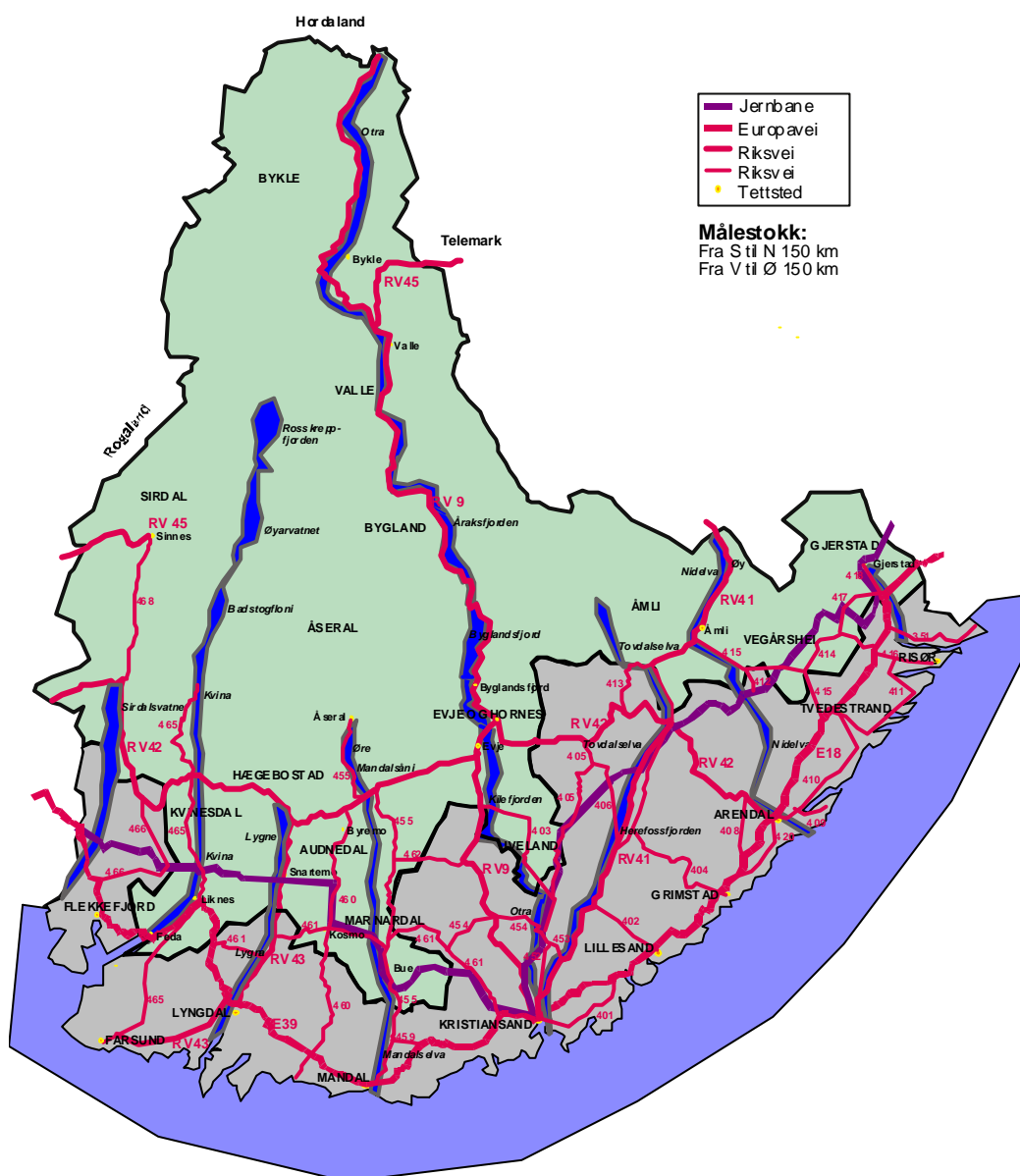
I kartene som følger Nielsens reishaandbog kan vi se hvordan veiene og jernbaner rundt første verdenskrig lå oppover dalførene. Setesdalsbanen var åpnet allerede i 1896, og i 1910 var jernbanen mellom Arendal og Åmli ferdig. Mens jernbanen ga mulighet til vekst og velstand på bygdene i første halvdel av 1900-tallet, ble sidesporene lagt øde vel 50 år senere. Framtiden lå i å bygge ut bilveiene mellom kysten og innlandet.

Ved inngangen til 1900-tallet gikk det fem større veier fra kysten og innover i Agder. Det var vei i Setesdal, og fra Mandal gikk det vei helt opp til Åseral der veien svingte videre ned til Hornnes igjen. Opp Audnedalen stoppet veien ved Øydna. Så lå det vei langs Kvina til Risnes, og fra Tonstad til Kvæven. Videre gikk det tre veier på tvers. Den lengste gikk mellom Arendal og Evje i samme trasé som Riksvei 42 ligger i dag. Så

---

<sup>10</sup> Nielsen 1915:90

gikk det vei mellom Hægeland i Setesdal og over til Øydnavannet i Audnedalen. Det var også bygd vei fra Kongsmo og over til Laudal og videre mot Nodeland og Kristiansand. På dette tidspunkt var hest og kjerre fortsatt det viktigste transportmiddelet, men i årene rundt første verdenskrig begynte hesten å få konkurranse fra støyende rutebiler. I 1910 rullet den første rutebilen i Aust-Agder. Den gikk fra Arendal til Åmli. Året etter kom det rutebil fra Mandal til Audnedal og i 1916 kom det rutebil mellom Kristiansand og Åseral.



Figur 4.1: Veier, jernbane og tettsteder i Indre Agder.

Nå er ikke dette en anledning for å gå i dybden på samferdselshistorien i Indre Agder. Men et blikk på kartet kan lett avsløre hvordan mange av veiene i Indre-Agder siden er bygd ut og følger de gamle ferdselsårene som alltid har vært brukt her i området. Langs de fleste vassdragene som tidligere ble brukt til ferdsel eller fløting ligger det i dag

moderne bilveier. Rv 9 følger Otra til fjells. Rv 41 følger Tovdalselva fra Kristiansand til Åmli, Riksevei 455 går langs Mandalsvelva fra Åseral til Mandal, Rv 460 følger Audnaelva gjennom Audnedalen osv.

På kryss og tvers av alle hovedveiene går det små kommunale veier, som hvis de skulle hatt navn, burde vært oppkalt etter ulike herredsstyremedlemmer som kjempet dem igjennom. I fra mellomkrigstiden og framover til 1970-årene var veibygging et hovedemne på herredsstyremøtene rundt om i Agder. Kommunene skulle knyttes sammen både innad og utad. Det ble bygd veier til heiegårder som var uten forbindelse, bygdene ble knyttet sammen med gjennomfartsveier, og kanskje viktigst var tilknytning som nå ble gjort bygdene i mellom.

Veibygging var en kamp mellom bygdene og mellom folk i bygda. Hvem skulle få vei først, og på hvilken side av elva skulle den gå? Når mesteparten av kommunenes inntekter gikk til veibygging, og innbyggerne ble pålagt ekstra skatter for å dekke lånene, var det grunnlag for mange opprivende diskusjoner. Jørgen Galdal skriver i 1955 i "Norges bebyggelse" om veibyggingen i Fjotland:

*Vegspørsmåla har alltid vori dei "Store sakene" i Fjotland heradsstyre og dei det har stått mest strid om. Den eien dalen stod mot den andre om kva for in veg skulle byggjast fyrst, og grend mot grend var det når det gjaldt linevalet. Striden har ofte seinka arbeidet med vegbygg, men aldri stansa det.*

## 4.2 Utbygging av Sørlandsbanen

I mellomkrigstiden presset Sørlandsbanen seg sørover fra Oslo og var ferdig utbygd til Kristiansand i 1938. I 1944 fullførte tyskerne byggingen av toglinja mellom Stavanger og Kristiansand. Under jernbanebyggingen kom det tilreisende anleggsarbeidere, samtidig som bygdefolket fikk seg arbeid. Årene med jernbanebygging ga vekst i bygdene. Bygdefolket som arbeidet på linja, fikk mulighet til å kvitte seg med gjeld, og kommunene opplevde en oppsving i økonomien.

Anleggsarbeiderne fulgte sporet som sneglet seg gjennom fylket. Mye av arbeidet foregikk inne i fjellet. I 1934 kom anleggsarbeiderne til Konsmo. Det var en stor gjeng. Mens det vanligvis bodde mellom 8 – 900 mennesker i herredet, økte befolkningen de neste årene til 1400. Mange av de fastboende deltok i arbeidet. Da jernbanen var ferdig i 1944, forsvant de tilreisende. De etterlot seg et skinnende blankt jernbanespor, og med sporet kom det nye muligheter til bygda. I motsetning til bilveiene, og de gamle ferdselsrutene som gikk ut til kystbyene, ble Sørlandsbanen lagt på tvers av indre Agder. Med jernbane rett gjennom kommunene ble mange mil spart ved å slippe å reise til kysten for å levere produktene fra skog- og landbruk. Nå var det også raskere å komme seg til byer som Kristiansand, Oslo og Stavanger. Bygdene på Indre Agder ble liggende mer sentralt til enn noensinne.

### 4.3 Privatbilens betydning

Med veibyggingen utover etterkrigstiden skjedde det store forandringer på bygdene. Mens sentrum for folks liv tidligere var knyttet til det som foregikk i bygda, ble det med nye veier og privatbiler mulig å besøke nabobygda oftere, og byturene ble hyppigere. I 1955 skrev Ånen Lauen om Hæbostad:

*Tidene har skifte, og folk har fått ein sterkare påverknad frå omverda ved dei betra samferdselstilhøva. Bygda er ikkje so avstengt lenger. Det tar bare litt over en time til Kristiansand. – før brukte dei to dager. Det er slutt på dei gamle danseplassane. Andre ting lokkar. Fyrst og fremst filmane og festane på ungdomshusa i andre kommuner. Drosjesjåførane tener mye med å kjøyra ungdom til fest og film.<sup>11</sup>*

Denne utviklingen som her er nevnt skulle bare akselerer i perioden etter 1950. Ungdom fikk egen bil og veiene ble bedre.

Bygdene har vært forholdsvis gjennomslittige samfunn der innbyggerne har hatt god kjennskap til hverandre. Den sosiale kontrollen er fortsatt sterk på bygdene, men friheten er nok blitt mer følsom de seneste tiårene. Privatbilen er en viktig faktor i denne utviklingen. Folk kan reise hvor de vil uten å måtte fortelle det til sidemannen på bussen. Når de kommer hjem igjen kan de ha med seg hva de vil i plastposene og folk legger ikke merke til det heller.

Bygdefolk som er 50 år og yngre har vokst opp i en kultur der bilen har stått sentralt. Siden 1970-årene har ungdom anskaffet seg bil så snart de har fått lappen. Man er vant med å forholde seg til et stort område. Med en oppvekst i bil har bygdefolk antagelig også fått et forhold til avstander som skiller seg fra det inntrykket byfolk har. Barrierene for å kjøre tre - fire mil til en bytur synes å være forholdsvis liten. Ungdom fra Åseral tar for eksempel gjerne en svipptur til Evje en lørdagskveld uten at de har noe spesielt fore.

Blant de som har merket denne mobiliteten sterkest i negativ retning er nok mange av de lokale landhandlerne som tidligere lå spredd utover bygdene. Butikkene står i dag enten tomme eller som bolighus hvor vinduene i første etasje er i største laget med tanke på innsyn fra forbipasserende. Tidligere hadde butikkeierne gode muligheter til å beregne kundegrunnet ut fra den befolkningen som bodde i bygda og rundt på heiegardene. Så sant man førte noenlunde gode beregninger med vareutvalget, var utsiktene rimelig forutsigbare for hvordan butikken ville gå. Med privatbilene måtte man plutselig konkurrere med butikker i et langt større område. Folk kunne frakte med seg handleposer og tilbudsvarer fra butikker med priser som nærmet seg innkjøpsprisene til småbutikkene.

På den måten har privatbilene bidratt til å forandre *tettstedenes ansikter*. Mens det fram til 1960-årene kunne ligge butikker med jevne mellomrom gjennom hele dalføret, er de nå konsentrert til noen få steder. Sentraliseringen og veksten mot større enheter gjelder

---

<sup>11</sup> Norges bebyggelse 1956, Vest-Agder, vestre del: 340

også for butikkene. Spesielt i 1970-årene gjennomgikk bygdene en dramatisk endring der mange av landhandlene ble lagt ned. Ofte var det eldre folk som hadde drevet butikken uten store krav til lønn. Da yngre krefter tok over, hadde de små muligheter til å drive videre. Prosessen har pågått siden. De minste butikkene er blitt borte, og så har enkelte satset på å bygge større butikker som betjener et større område enn tidligere.

## 5 Befolkningsutvikling og tettstedsdannelse

På Bykle kommunes hjemmeside kan man lese følgende:

*Det er ikkje slik at dei som vel å busette seg i Bykle må vere idiotar, medlem av SV, Senterpartiet eller idealistar for å kunne halde ut. Rett skal vere rett; den gode økonomiske utviklinga i Noreg trugar landsbygda. Utkantane kan ikkje konkurrere med byane når det gjeld kultur- eller kafeliv. Du vil få opplevingar i Bykle som vil ha andre fargar enn i Oslo. Det er ein skilnad på å gå tur på containerhavna i Oslo for å sjå på klistremerker frå alle verdas kyst-statar og å la blikket kvile mot steingjerde i Bykle kyrkjebygd.<sup>12</sup>*

For å stå imot presset fra storsamfunnet lokker bygdene innflyttere med billige tomter og full barnehagedekning. Resultatene fra disse frieriene varierer fra sted til sted. Tilbudene står uansett i en klar kontrast til det gamle jorbruksamfunnet der bruksdeling og overbefolkning i enkelte bygder var en alvorlig trussel for livsgrunnlaget. Utflytting og arbeidsvandring var da en forutsetning for bygdas eksistens. Uten fraflytting ville ikke bygdefolket kunne brødføres.

Historisk sett har bygdene vært leverandører til storsamfunnet. For Indre Agders vedkommende er det leveransen av jordbruksprodukter, skogbruksprodukter og elektrisitet som dominerer. I tillegg har området hatt et befolkningsoverskudd som har hentet sine inntekter utenfra bygda.

At byene har hentet arbeidskraft fra bygda kan også sees med motsatt fortegn. Bygdene har hatt og mangler fortsatt arbeidsplasser. Slik sett er byene leverandører av arbeidsplasser som muliggjør bosetting på bygdene i pendleravstand til byene.

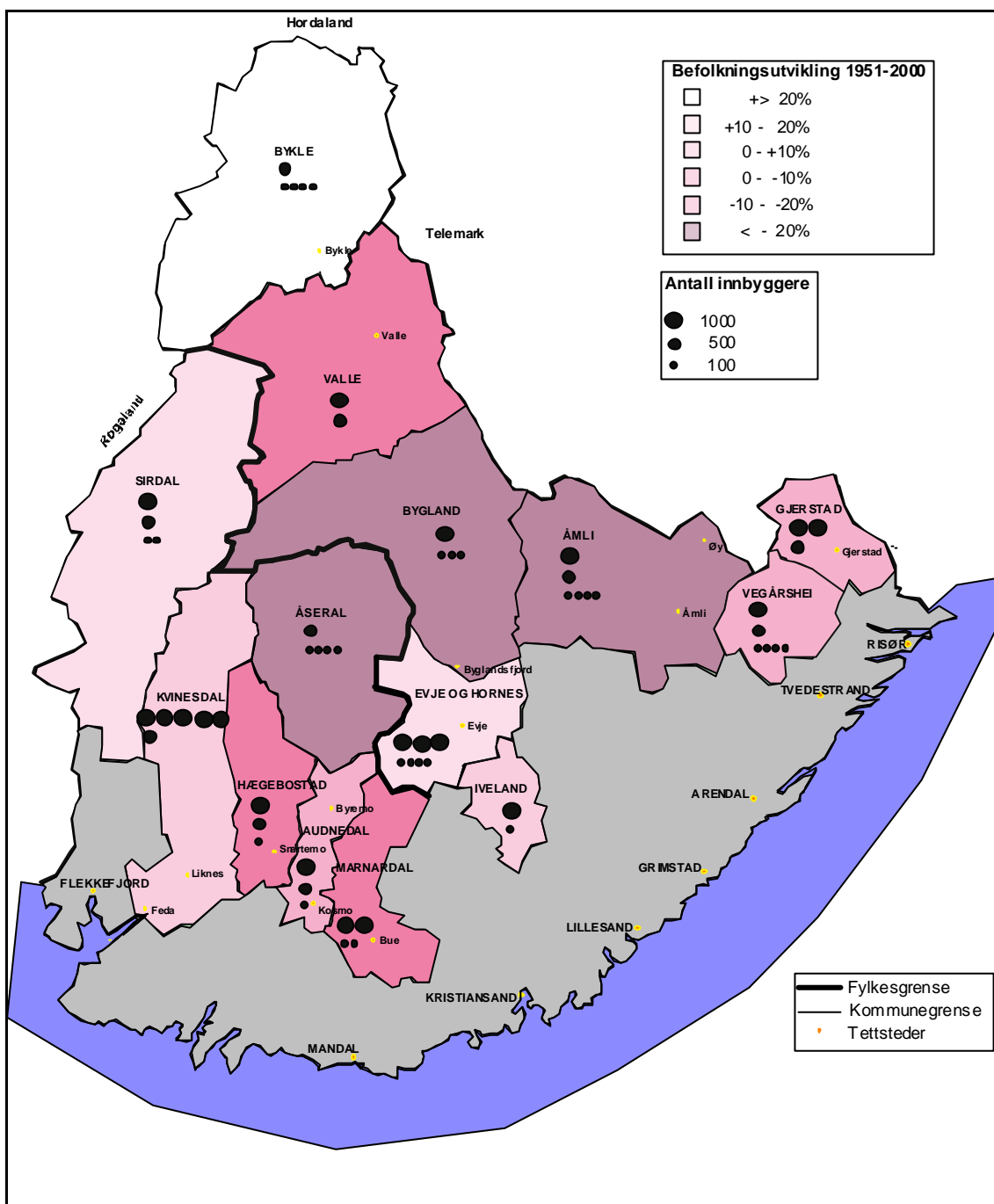
Byene ute ved kysten og ellers i landet får stadig tilførsel av bygdeungdom som tar utdanning eller finner seg interessante jobber og blir værende der borte. Leser vi befolkningsstatistikkene for området ser vi at befolkningsveksten er jevnt stigende ute ved kysten, mens tallene for Indre Agder holder seg lave.

### 5.1 Befolkningsutvikling de siste 50 år

I 2001 var folketallet i Indre Agder like under 28 000. Samlet folketall i Indre Agder har vært stabilt de siste 20 år, selv om det har vært innbyrdes forskjeller mellom kommunene. De siste 50 år har det vært en befolkningsnedgang på 5% samlet sett. I samme perioden har folketallsveksten i hele Agder vært på 50%. Figurene under viser folketallsutviklingen faktisk og prosentvis folketall i kommunene fra 1951 til 2001.

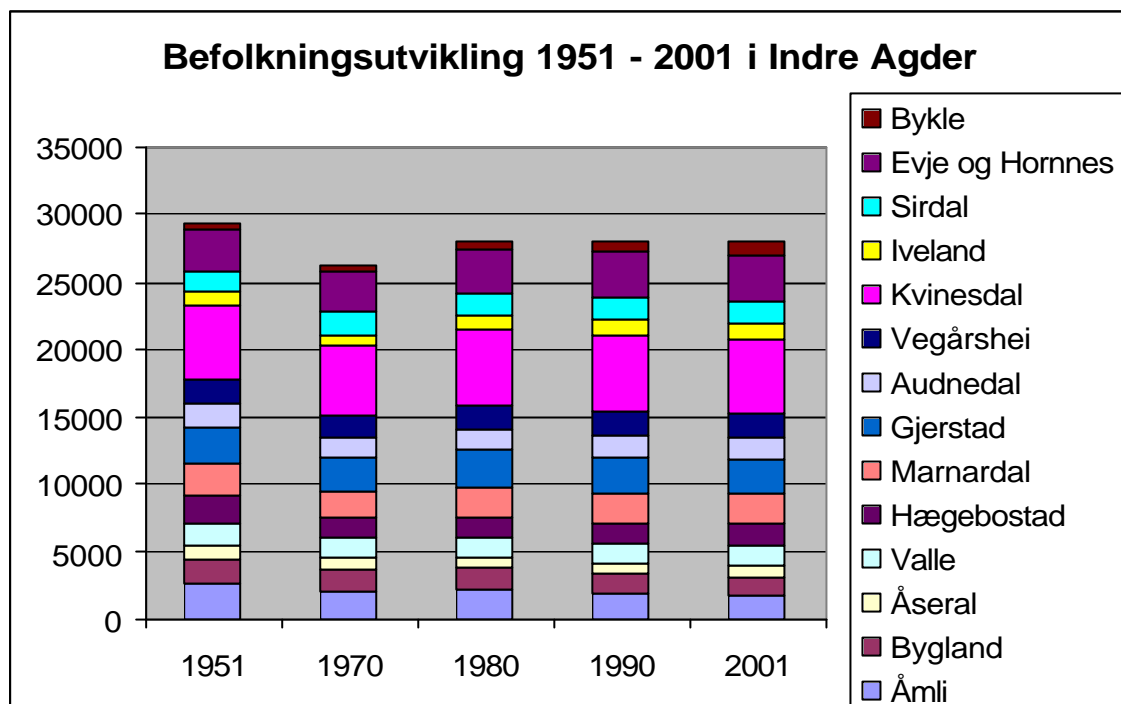
---

<sup>12</sup> [www.bykle.kommune.no](http://www.bykle.kommune.no)

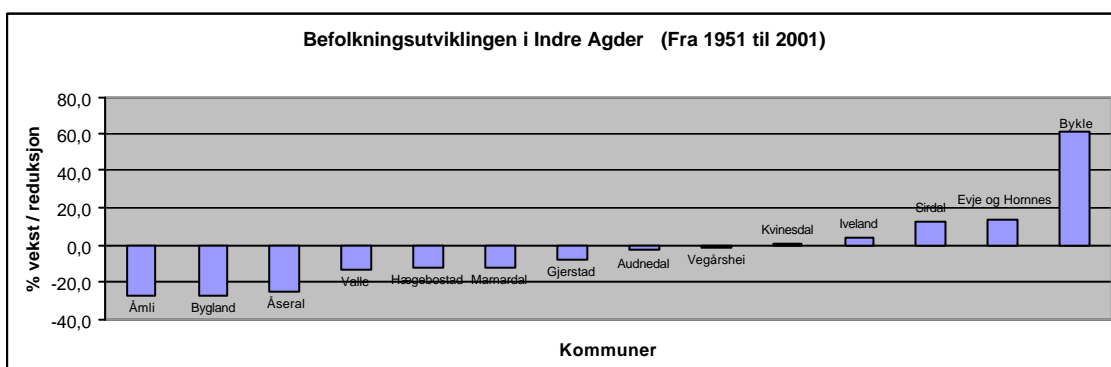


Figur 5.1: Befolkningsutvikling i Indre Agder 1951 – 2001 og antall innbyggere år 2000. Kilde SSB

De største prikkene indikerer 1000 innbyggere, de mellomste 500 og de minste 100 innbyggere. Figuren viser at ingen av kommunene nord i Indre Agder har over 2000 innbyggere og at de folkerikeste kommunene er Kvinesdal og Evje og Hornes.



Figur 5.2: Befolkningsutvikling i Indre Agder 1951 – 2001 Kilde SSB



Figur 5.3: Befolkningsutvikling i Indre Agder 1951 – 2001 (prosent) Kilde SSB

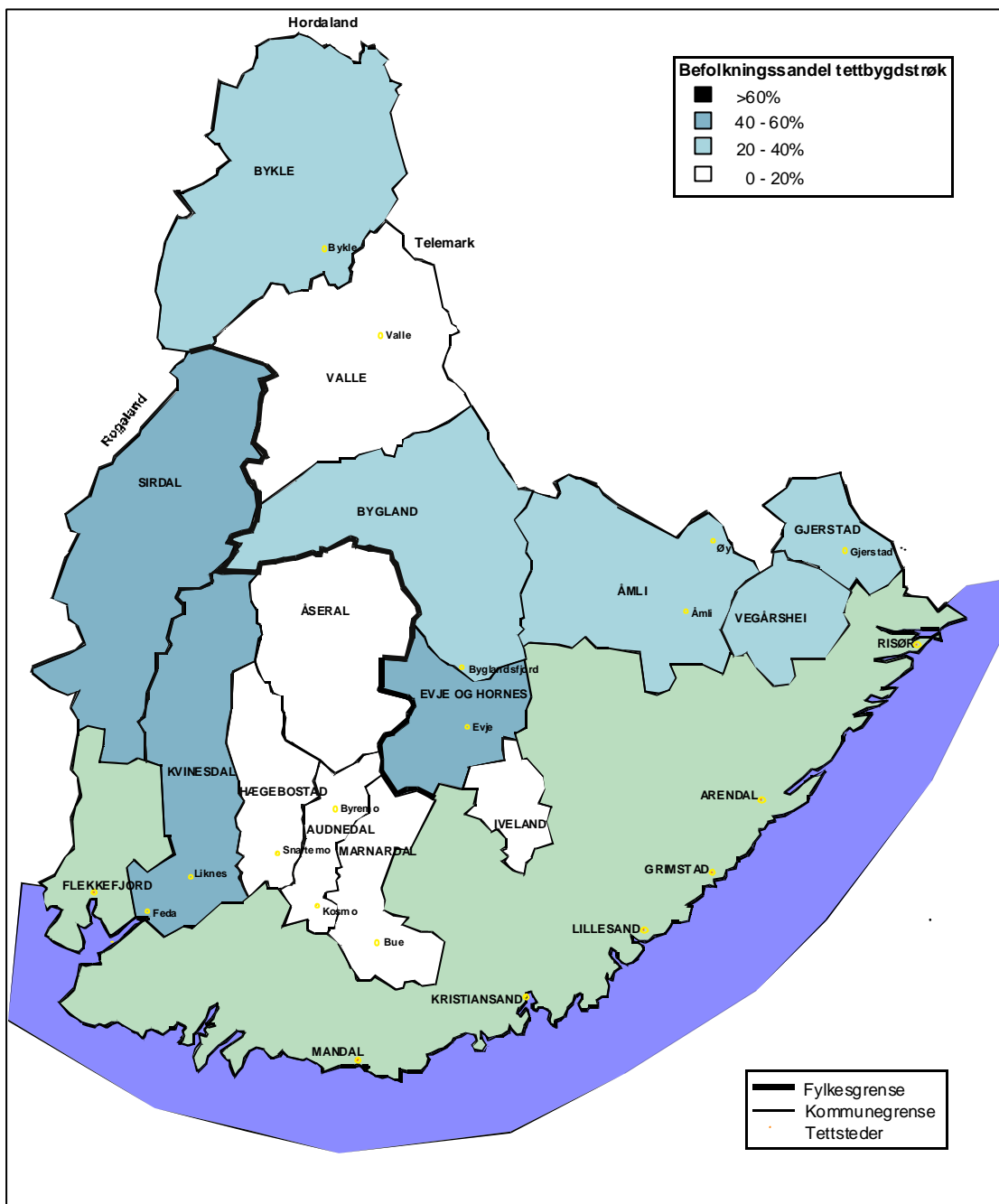
Vedlegg 1 viser folketallsutviklingen i den enkelte kommune de siste 50 år, samt annen kommunestatistikk. Andelen eldre er høyere i Indre Agder enn i de to Agder-fylkene. I Indre Agder er 15% over 67 år, mens snittet for Agder-fylkene ligger på 13%. I Åseral, Sirdal, Bygland, Åmli, Vegårshei og Valle er omlag 17% av befolkningen over 67 år, mens Bykle og Iveland har lavere andel eldre enn gjennomsnittet for Agder-fylkene.

SSBs framskrivning av folketallet fram til 2010 viser at det samlet sett blir konstant folketall i Indre Agder. Internt i Indre Agder viser prognosen at de største endringene vil være en vekst i Evje og Hornes og tilbakegang i Bygland og Åmli.

I Indre Agder bor nå omlag 1/4 av befolkningen dvs. i overkant av 6 000 personer i tettbygd strøk. Definisjonen av tettbygd strøk er at det skal bo minst 200 personer i et område hvor avstanden mellom husene normalt ikke skal overstige 50 meter. Det er tillatt med et skjønnsmessig avvik utover 50 meter mellom husene i områder som ikke

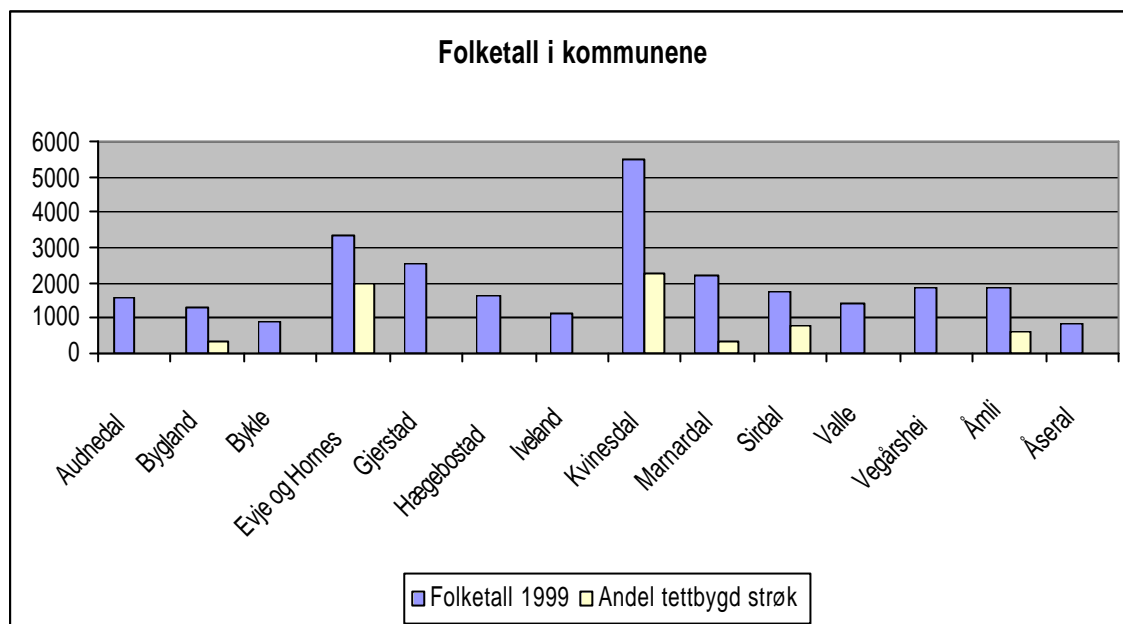


skal eller kan bebygges. Figuren under viser andel bosatt i tettbygd strøk i Indre Agder i 1999.



Figur 5.3 Befolkningsandel i tettbygd strøk

I Indre Agder er det 5 av de 14 kommunene som ikke har noe tettbygd strøk. Dette er Iveland, Valle, Åseral, Audnedal og Hægebostad. Kommunene i Indre Agder med høyest andel av befolkningen i tettbygd strøk er Evje og Hornnes med 60%, Kvinesdal med 45% og Sirdal med 43%. Tilsvarende andel for hele Vest-Agder er 76%, Aust-Agder 62 % og hele landet 74%. Indre Agder kan dermed med rette karakteriseres som et spredtbygd strøk med mange små bygder.



Figur 5.4 Folketall i kommunene og andel i tettbygd strøk

Den "urbant-boende" del av befolkningen i Indre Agder er bosatt i Byglandsfjord, Evje, Liknes, Fedal, Bue, Tonstad og Åmli om en skal følge SSBs definisjon av tettbygd strøk.

## 5.2 Moderniseringsprosesser: fra gårdsbruk til tettsted

*Moderniseringen var kostbart, og snart viste det seg at det skulle mer til enn elektrisitet og vei for å beholde bosettinga på heiegardene. De små gårdsbrukene hadde så absolutt sine begrensninger med tanke på avkastning. Med etterkrigstidens krav til høyere levestandard, økte lønninger og modernisering av jordbruket, var det mange av gårdene som ikke kunne bære utgiftene til de nye kravene som ble stilt. I en telling i 1964 vist det seg at 584 bosteder i Vest-Agder Energiverks forsyningsområde var fraflyttet til tross for at de var tilknyttet strømmettet.<sup>13</sup>*

Den prosessen som var synlig i e-verkets registrering var en utvikling som kom til å skyte fart de neste tiårene. Sentralisering har ikke bare vært en konkurranse mellom by og bygd, men også innenfor bygdene kom det i 1960-årene i gang en utvikling der sentere og knutepunkter begynte å vokse på bekostning av områdene rundt.

En ting var at heiegardene ble flyttet i fra, men kanskje mer dramatisk var det når enkelte bygder ble kjørt ut på sidelinja. I Indre Agder finner vi flere eksempler på småsteder som tidligere spilte en viktig rolle i kommunen, men som nå mangler både postkontor og butikk. For eksempel var Gjøvdal og Tovdal tidligere selvstendige kommuner som i 1960-årene ble slått sammen med Åmli. Mens Åmli nå er definert som sentrum i kommunen, er Gjøvdal og Tovdal ikke lenger satsingsområder. Et liknende

<sup>13</sup> Rinde, 1995:164

eksempel ser vi i Marnardal kommune som ble etablert i 1964 da Laudal, Bjelland og Øyslebø ble slått sammen til en kommune. I en avisartikkel i 1999 hvor Marnardal kommune presenteres, uttaler en av ”bjelldølene” følgende:

*- Vi er blitt en utkant, sier pensjonist og innfødt bjelldøl, Ola Sigurdson Foss. Han har rett i at Bjelland på mange måter er en utkant. Det er i Øyslebø det meste skjer. Her ligger kommuneadministrasjonen, de fleste aktiviteter foregår her og flest marnardøler bor i Øyslebø. Avstanden til sentrum for beboere i nord har ført til fraflytting. Et tidligere livlig bygdesamfunn som for eksempel Roland med mer enn hundre personer, er alle nå flyttet fra<sup>14</sup>.*

Samtidig som vi ser enkelte bygder blir liggende i periferien og etter hvert blir flytta i fra, så skjer det i andre bygder at man får en befolkningsvekst til tross for at stedet mangler både butikk og andre servicetilbud. Blant annet i Åseral kommune er det to bygder som har opplevd en slik vekst de siste årene.

Bebyggelsen i Indre Agder er nå i stor grad konsentrert i byggefelt rundt sentra hvor vi finner butikker og bensinstasjoner. Noen steder er det også bank, postkontor og kommunehus. Mens bygdesentrene ligger i dalbunnen, eller ved trafikknutepunkter, ligger også mye av bebyggelsen spredt over større områder med gårdsbruk oppover og innover heiene og i skogene.

Bebyggelsen kan i stor grad leses som årringer, og gi forklaringer på ulike perioder med forskjellig næringsinntekter. Mens det førteknologiske samfunn krevde at folk bodde i tilknytning til naturressursene, ble boligbygging etter andre verdenskrig i stor grad løsrevet fra naturen. Mens det i 1940-årene stort sett var folk tilknyttet jernbanen eller gruvedrift som bodde i hus uten fjøs og låve, ble det utover etterkrigstiden stadig mer vanlig å bare bygge bolig. Boligbyggingen etter krigen har i stadig større grad foregått i tettstedene, og spesielt fra 1970-årene og framover har utbyggingen i stor grad vært lagt til byggefelt.

### **5.3 Utvikling av senterstruktur**

Selv om de fleste innbyggerne sikkert vil være enig i at de gamle kommunegrensene neppe kunne vare evig, er det fortsatt mye konfliktstoff i disse problemstillingene. Historiske årsaker og manglende prioriteringer har blant annet ført til at enkelte kommuner har både to, tre og opp til fire kommunesenter. Når en kommune med et par tusen innbyggere skal holde liv i fire sentra, må man lett ty til løsninger der sentrum går på sparebluss. Slike småsenter opplever en tydelig handelslekkasje til tettsteder med større butikker som har mer spenne utvalg i hyllene, og der det er andre serviceenheter. De senere årene er denne problematikken tatt mer alvorlig og man merker nå en klarere prioritering av hvor kommunene skal ha sine sentrum.

---

<sup>14</sup> [http://fedrelandsvennen.no/tema/kommune\\_marnardal.html](http://fedrelandsvennen.no/tema/kommune_marnardal.html)

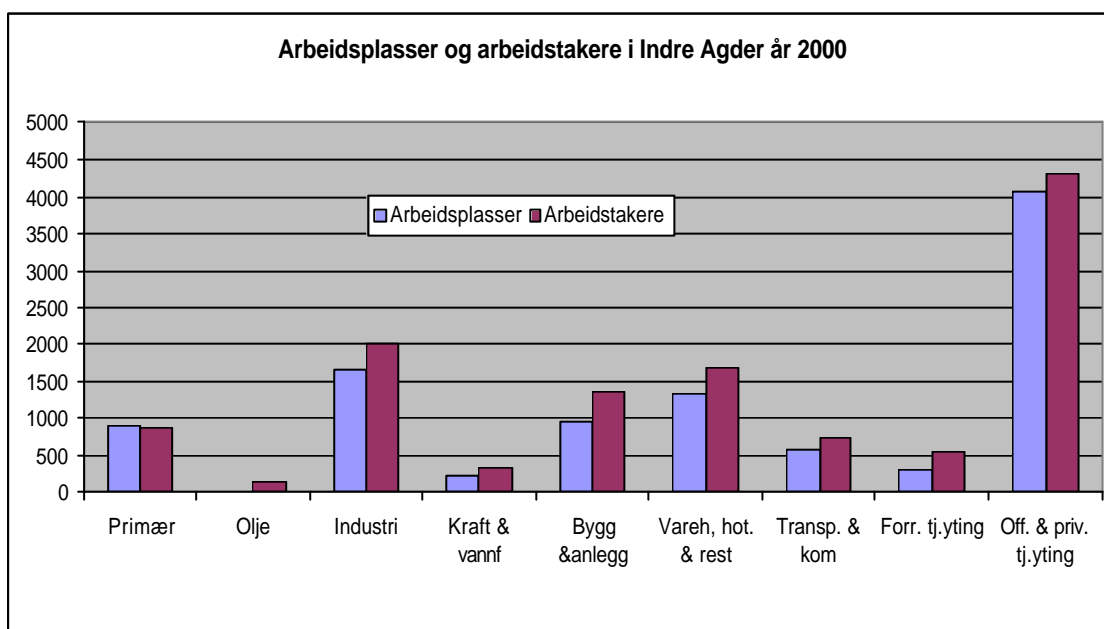
Det er lite som tyder på at veksten mot større enheter har stoppet opp. Sannsynligvis vil aktiviteten i mange av de minste tettstedene bli enda lavere de neste årene. Muligens vil man i framtiden se at kommuner og områder blir nedprioritert til fordel for at større regionsenter skal stå sterkere. Mens de områdene som ligger nærmest kysten, naturlig sogner til kystbyene, betjener Evje et stort oppland hvor folk fra Setesdal, Åseral og østlige deler av indre Vest-Agder gjør sine innkjøp. Slik sett vil Evje kunne fungere på samme måte som en av kystbyene.

## 6 Arbeidskraften i Indre Agder

Det er omlag 10 000 arbeidsplasser (sysselsatte med arbeidssted) i Indre Agder (jfr. kapittel 3), mens det er omlag 12 000 bosatte arbeidstakere i Indre Agder. Dette innebærer at det er en netto eksport av arbeidskraft på omlag 2 000 arbeidstakere. Bruttotallene er imidlertid noe større da det også foregår en viss innpendling til Indre Agder.

### 6.1 Fordeling av arbeidskraft på næringsgreiner og kommuner

Figuren under viser antall arbeidsplasser og antall arbeidstakere innen ulike næringsgreiner i Indre Agder i år 2000.



Figur 6.1: Arbeidsplasser og arbeidstakere i Indre Agder i år 2000 (Kilde SSB)

Det er kun innenfor primærnæringene det ikke er netto eksport av arbeidstakere. Nettoeksporten av arbeidskraft er størst innenfor industri, bygg & anlegg og varehandel, hotell og restaurant med i størrelsesorden 350 – 400 arbeidstakere innen hver av næringsgrenene. Innen forretningsmessig tjenesteyting og offentlig og privat tjenesteyting er netto arbeidskrafteksport på omlag 250 arbeidstakere i hver av næringsgreinene. Netto arbeidskrafteksport innen hver av næringsgreinene olje, kraft og vannforsyning og transport og kommunikasjon er i størrelsesorden 100 – 150 arbeidstakere.

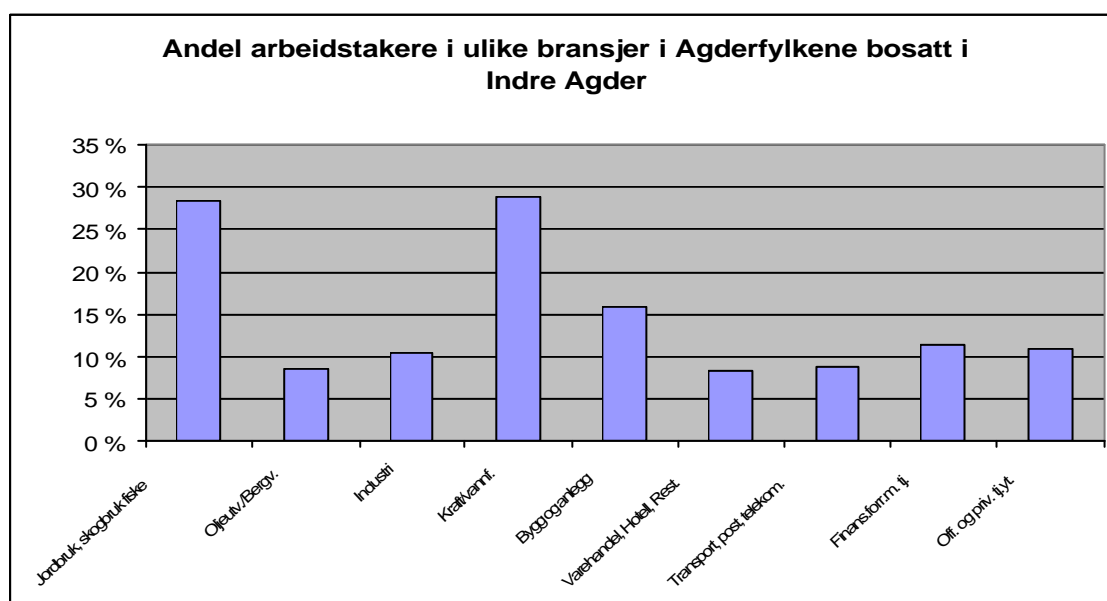
Ser vi på den relative fordelingen av befolkning og arbeidsplasser (sysselsatte med arbeidsplass i Indre Agder) (tabell 6.1 under) mellom kommuner i Indre Agder er mønsteret at kommunene i nord og vest i Indre Agder ( Sirdal, Kvinesdal, Bykle, Valle, Åseral og Bygland) har større andel av arbeidsplasser enn av befolkning. Det motsatte

gjelder for kommunene øst og sør i Indre Agder (Gjerstad, Vegårshei, Iveland og Marnardal). Forklaringen på denne relative fordelingen antas i hovedtrekk å ligge i at en større andel av de sysselsatte bosatt i sør og øst i Indre Agder (enn de bosatt i nord og vest) finner sitt arbeid utenfor Indre Agder-området.

**Tabell 6.1 Andel av befolkning og arbeidsplasser i kommunene i Indre Agder**

Kommune	BEFOLKNING		ARBEIDSPLASSE	
	Antall	Andel	Antall	Andel
Gjerstad	2 532	9 %	779	8 %
Vegårshei	1 828	7 %	532	5 %
Åmli	1 866	7 %	674	7 %
Iveland	1 099	4 %	278	3 %
Evje og Hornes	3 360	12 %	1219	12 %
Bygland	1 314	5 %	591	6 %
Valle	1 421	5 %	592	6 %
Bykle	864	3 %	443	4 %
Marnardal	2 206	8 %	643	6 %
Åseral	888	3 %	429	4 %
Audnedal	1 527	5 %	544	5 %
Hægebostad	1 577	6 %	566	6 %
Kvinesdal	5 562	20 %	2055	20 %
Sirdal	1 738	6 %	789	8 %
<b>Indre Agder</b>	<b>27 782</b>	<b>100 %</b>	<b>10 134</b>	<b>100 %</b>

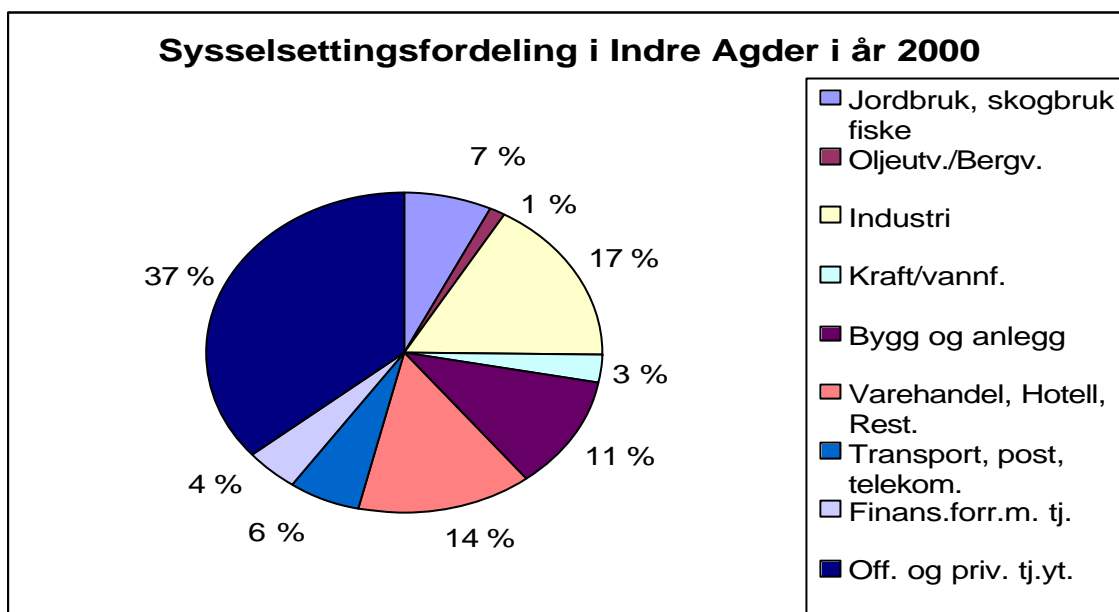
Figuren under viser hvor stor andel av alle arbeidstakere Agderfylkene i ulike bransjer som er bosatt i Indre Agder.



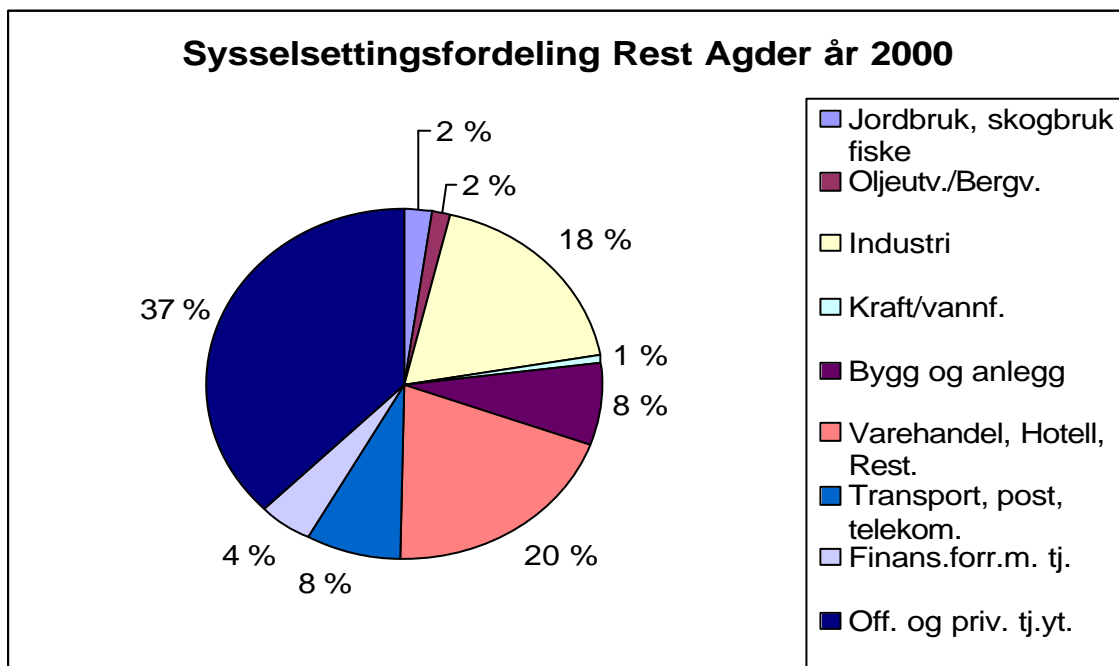
**Figur 6.2: Andel arbeidstakere i ulike bransjer bosatt i Indre Agder i år 2000 (Kilde SSB)**

11% av alle arbeidstakerne bosatt i Agderfylkene bor i Indre Agder. Figuren over viser imidlertid at det er stor forskjell mellom de ulike næringsgreiner mht. Andelen arbeidstakere bosatt i Indre Agder. Figuren viser at Indre Agder har en større andel av arbeidskraften innen primærnæringene, kraft og vannforsyning og bygg & anlegg en gjennomsnittet, mens det er betydelig underrepresentasjon særlig innen varehandel, hotell og restaurant.

Forskjellen mellom Indre Agder og ”Rest Agder når det gjelder arbeidskraftens næringsmessige sammensetning kommer også fram fra de to figurene under.



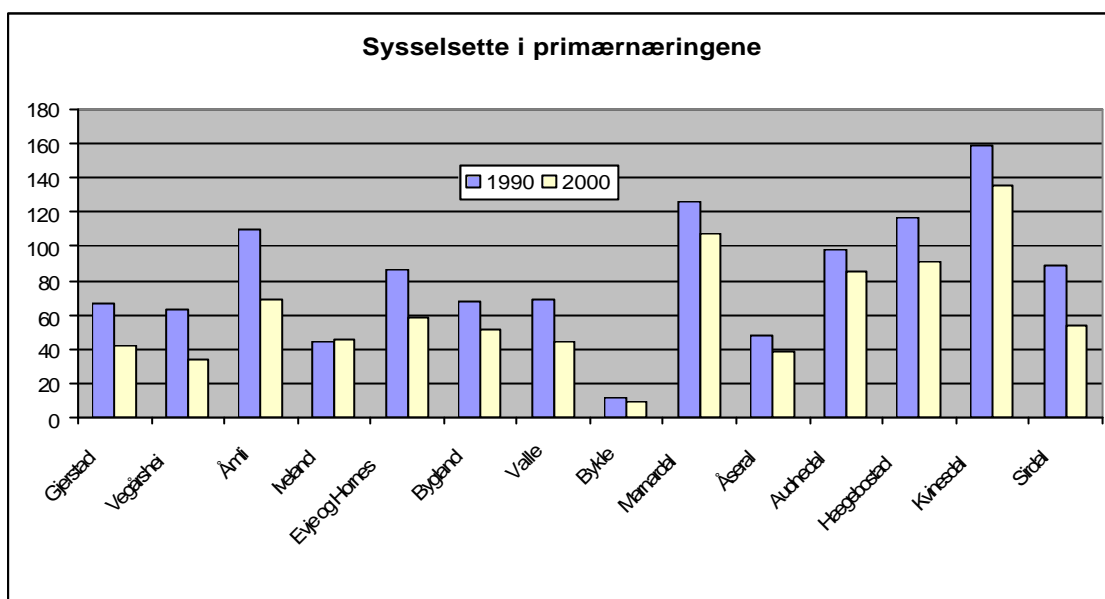
Figur 6.3: Arbeidskraftens næringsmessige sammensetning i Indre Agder i år 2000 (Kilde SSB)



Figur 6.4: Arbeidskraftens næringsmessige sammensetning i Rest Agder i år 2000 (Kilde SSB)

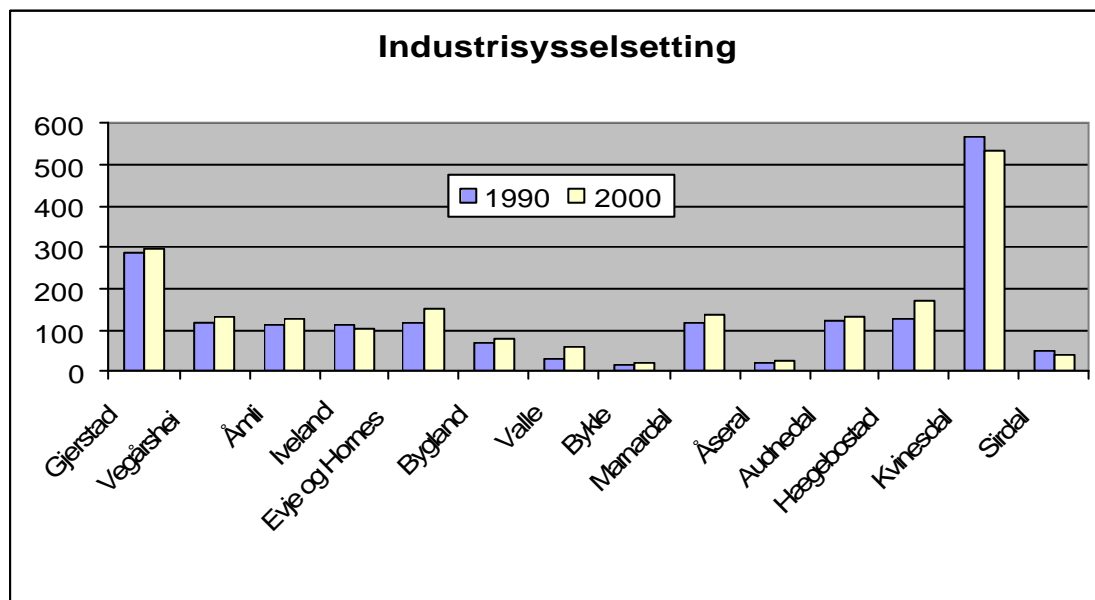
## 6.2 Arbeidskraft innen ulike næringsgreiner

Under gjennomgås fortløpende utviklingen innen ulike næringsgreiner når det gjelder bosatte arbeidstakere.



Figur 6.5: Sysselsatte i primærnæringene i 1990 og 2000 (Kilde SSB)

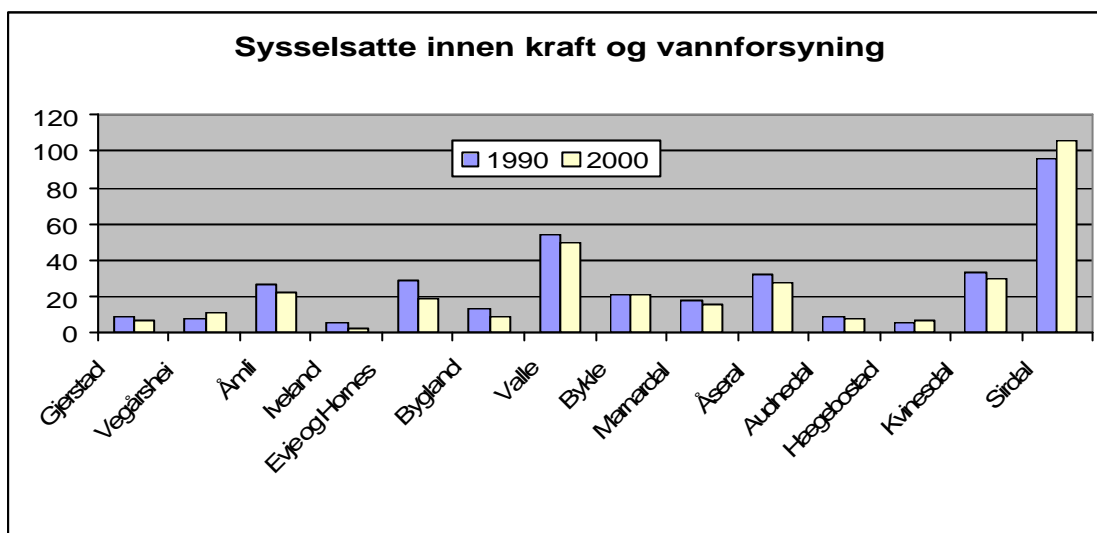
Samlet sett har det vært en nedgang på omlag 300 sysselsatte i primærnæringene de siste 10 år. Nedgangen er jamt fordelt mellom kommunene.



Figur 6.6: Sysselsatte innen industri i 1990 og 2000 (Kilde SSB)

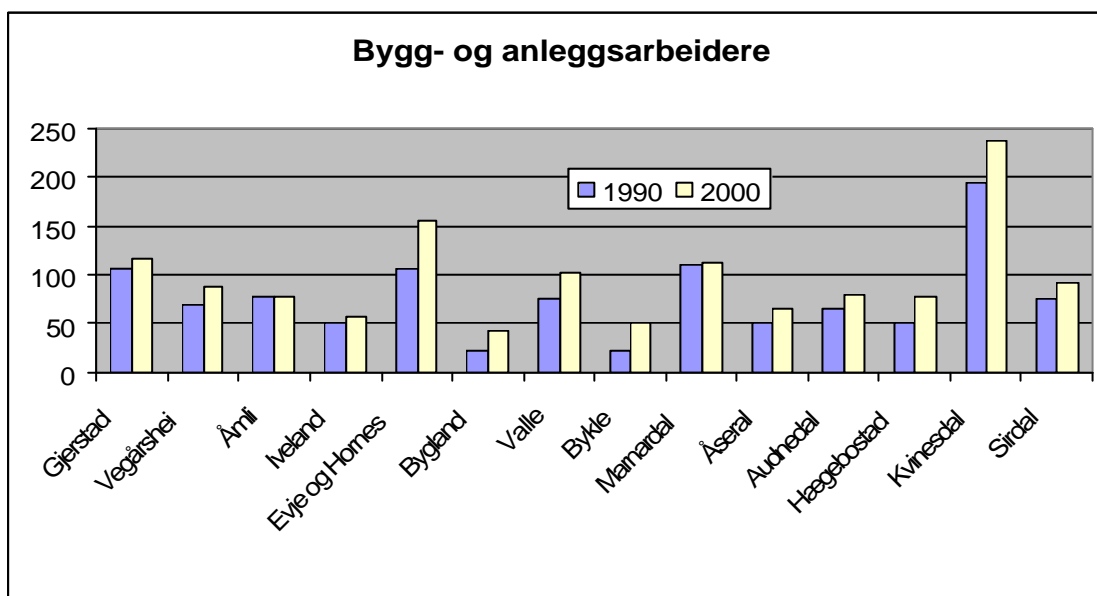
Omlag 10% av industriarbeiderne i Agderfylkene er bosatt i Indre Agder. Antall bosatte industriarbeidere har økt fra omlag 1850 i 1990 til i overkant av 2000 i år 2000. Dette utgjør omlag 1/6 av alle arbeidstakerne i Indre Agder. Kommunene Gjerstad og Hægebostad har største andel industriarbeidere i Indre Agder med omlag 30%, mens Iveland, Kvinesdal, Audnedal og Vegårshei alle har mellom 20% og 25%.





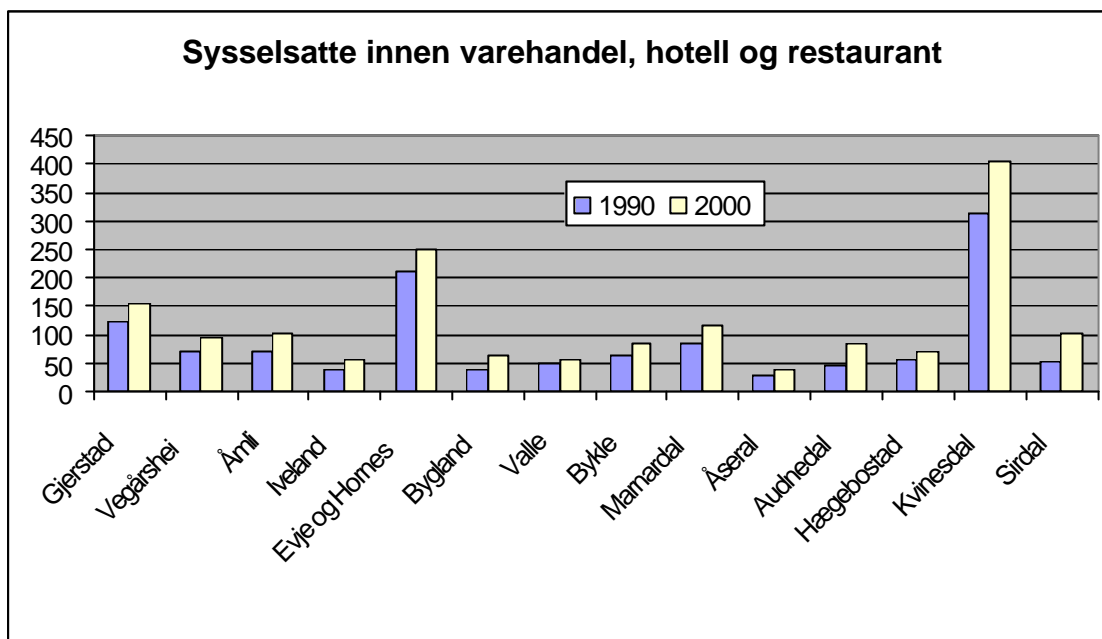
Figur 6.7: Sysselsatte i kraft og vannforsyning i 1990 og 2000 (Kilde SSB)

Omlag 30% av arbeiderne innen kraft og vannforsyning i Agderfylkene er bosatt i Indre Agder. Antallet er omlag 350. Dette utgjør kun en liten del (3%) av alle arbeidstakerne i Indre Agder. I kraftkommunene er den sysselsettingsmessige betydningen av denne bransjen større. I Sirdal utgjør sysselsettingen hele 14%, mens i Valle, Bykle og Marnardal utgjør sysselsettingen innen kraft og vannforsyning mellom 5-10%.



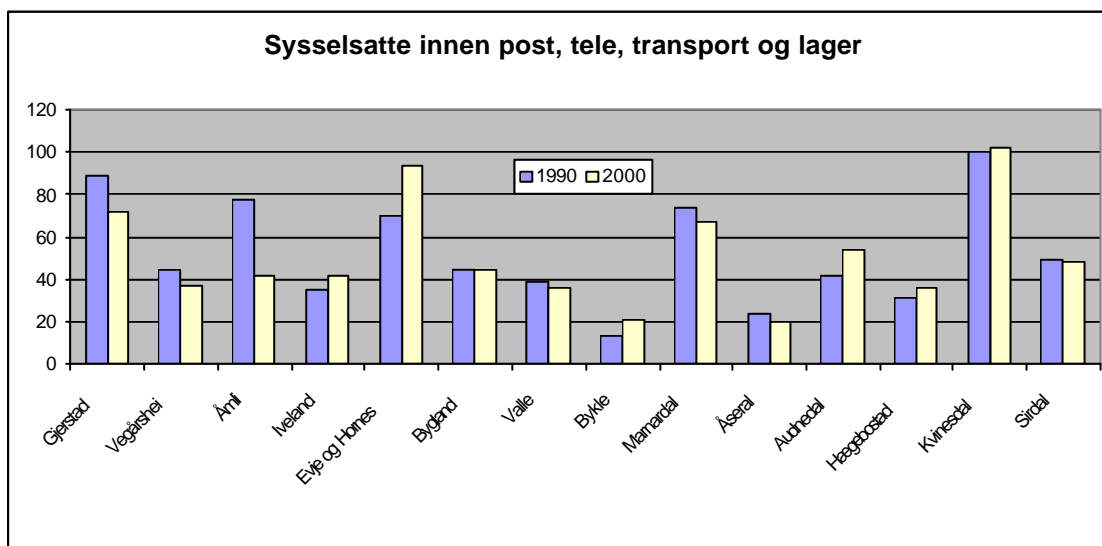
Figur 6.8: Sysselsatte innen bygg & anlegg i 1990 og 2000 (Kilde SSB)

Omlag 10% av arbeidstakerne i Indre Agder er sysselsatt innen bygge- og anleggsvirksomhet. Dette utgjør omlag 15% av bygge- og anleggsarbeiderne i Agderfylkene. Denne bransjen er sterkt konjunkturavhengig, og antall bygge og anleggsarbeidere i Indre Agder gikk ned fra omlag 1100 i 1990 til 1000 i 1995, for så å øke til omlag 1350 i år 2000. Bykle og Åseral utmerker seg med noe høyere andel bygge- og anleggsarbeidere enn de andre kommunene.



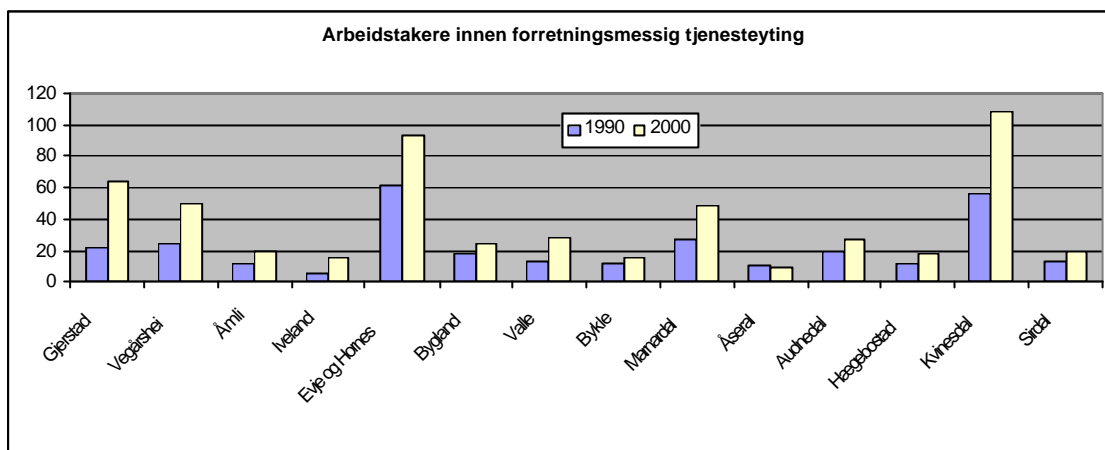
Figur 6.9: Sysselsatte innen varehandel, hotell og restaurant i 1990 og 2000 (Kilde SSB)

Sysselsettingen innen varehandel, hotell og restaurant i Indre Agder har økt fra omlag 1250 i 1990 til 1450 i 1995 og til omlag 1700 i år 2000. I år 2000 utgjorde sysselsettingen innen denne bransjen i 14% av den samlede sysselsetting i Indre Agder. I kommunene Evje og Hornes, Bykle og Kvinesdal var andelen noe høyere. For Rest-Agders vedkommende var denne andelen 20%, noe som indikerer at befolkningen i Indre Agder handler og går på restaurant i Agderbyene. I forhold til samlet sysselsetting innen denne bransjen i Agderfylkene utgjorde arbeidskraften fra Indre-Agder 8%.



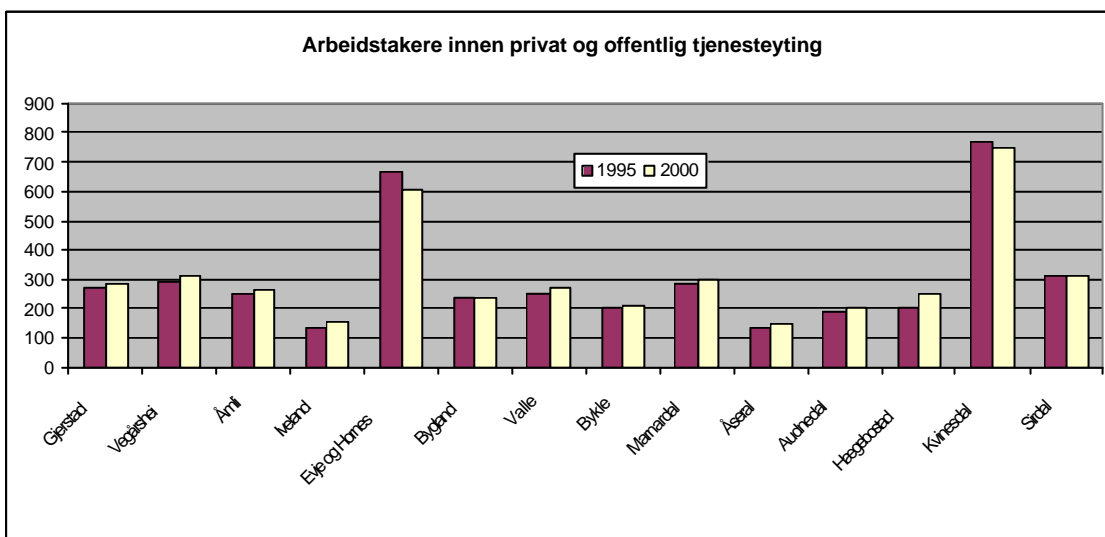
Figur 6.10: Sysselsatte innen transport og kommunikasjon i 1990 og 2000 (Kilde SSB)

Sysselsettingen innen post, tele, transport og lager har ligget stabilt på 700-800 personer i perioden 1990 – 2000, noe som tilsvarer 7% av de arbeidstakerne i Indre Agder. Andelen er relativt lik i de ulike kommunene i Indre Agder.



Figur 6.11: Sysselsatte innen forretningsmessig tjenesteyting i 1990 og 2000 (Kilde SSB)

Sysselsettingen innen forretningsmessig tjenesteyting har økt fra omlag 300 i 1990 til nesten 550 i år 2000 i Indre Agder dvs. nesten en fordobling på 10 år. Forretningsmessig tjenesteytings andel av sysselsettingen i Indre Agder har økt fra 2 til 4%. For hele Agders vedkommende har andelen økt fra 5 til 9%. Samlet sett i Agderfylkene har veksten innen forretningsmessig tjenesteyting vært på omlag 4 500 arbeidstakere, noe som tilsvarer nesten en fordobling av antall arbeidstakere innenfor denne bransjen. Prosentvis er således forretningsmessig tjenesteyting sysselsettingsvinner på 1990 tallet. Det er relativt store forskjeller mellom andel sysselsatte i kommunene innenfor denne bransjen, med Gjerstad, Vegårshei, Evje og Hornes, samt Marnardal med de største andelen.



Figur 6.12: Sysselsatte innen privat og offentlig tjenesteyting i 1995 og 2000 (Kilde SSB)

Sysselsettingen her er relativt stabil og utgjør gjennomsnittlig 36% av sysselsettingen i Indre Agder. Kommunene øverst i Setesdalen, Bykle, Valle, Bygland og Evje og Hornes hadde aller over 40% sysselsatt innen privat og offentlig tjenesteyting. Kommunene Gjerstad, Iveland, Audnedal og Kvinesdal lå i andre ende av skalaen.

## 7 Arbeidsvandring og arbeidspendling

Kjører vi fra vest mot øst i Indre Agder går veiene de første milene gjennom et område hvor historien i stor grad har vært preget av knapphet og overbefolkning. Folk har forsøkt å karre seg til et liv på heigårder og husmannsplasser. Store barneflokker og små gårder gjorde det nødvendig at folk dro av gårde. Slik sett har utflytting og lave folketall i enkelte bygder vært en forutsetning for at bygdene har kunnet overleve. Det var ikke næringsgrunnlag for alle, og bygda manglet de naturlige forutsetningene for å kunne vokse.

Med et magert næringsgrunnlag har bygdefolket hatt tradisjoner i å se muligheten for et bedre liv utenfor bygda og dalen. I ulike perioder har det oppstått nye alternativer hvor folk har kunne reist for å jobbe. Fram til slutten av 1800-tallet pågikk det en arbeidsvandring hvor folk i Vest-Agder dro på skogs- og gårdsarbeid i Aust-Agder. En annen måte å komme seg i arbeid på var å dra ut til kysten på fiske, eller å få seg hyre til sjøs.

Den arbeidsvandringen som kom til å sette sitt mest tydelige preg på mange av bygdene var likevel reisene til Amerika. På slutten av 1800-tallet ble det vanlig at fedre reiste på arbeid i Amerika mens familien bodde hjemme. Andre familier emigrert og kom aldri tilbake. De som kom hjem igjen, hadde ofte med seg flotte møbler og biler som var lite egnet til humpete grusveier i dalstrøkene innenfor. Det ble gjort flere tellinger på dette med reiser til Amerika, og en statistikk fra 1950 viste for eksempel at 16,8% av alle menn over 50 år i Grindheim kommune hadde vært i Amerika.<sup>15</sup> Amerikareisene pågikk helt fram til 1960-årene. Andreas Hompland kommer blant annet inn på dette i sin bok "Agder og Rogaland sett fra luften" han trekker en parallell mellom arbeidsvandringene til Amerika, og den pendlingen som i dag pågår mellom bygdenorge og Nordsjøen. Mannfolkene i Indre Agder har i ulike perioder funnet nye steder å skaffe seg arbeid på. Garden i hjembygda har vært en base der familien har bodd og far har kommet hjem til med jevne mellomrom.<sup>16</sup>

Utover i 1950 og 60-årene ser vi nye tendenser i befolkningens arbeidsvandring. På dette tidspunktet pågikk det en god del anleggsarbeid spesielt i de nordligste kommunene. Mannfolkene hadde da tilgang på arbeid, om ikke i hjemkommunen så kanskje i nabokommunen.

Samtidig begynte jentene å røre på seg. Da jentene begynte å søke seg jobb i byen ble de ofte boende der, og stiftet familie borte fra bygda og ble dermed også borte for godt.

Det er vanskelig å komme med bastante konklusjoner for hvorfor jentene begynte å reise. Flyttingen hadde naturlig nok sammenheng med endringer i byene, der det var behov for arbeidskraft blant annet i servicenæringer. Men kanskje ligger de viktigste årsakene i de store endringene som utover i etterkrigstiden skjedde på gardene. Mange

---

<sup>15</sup> Norges bebyggelse 1956, Herredsbind Vest-Agder vestre del: 267

<sup>16</sup> Hompland 1993: 91

av de arbeidsintensive oppgavene i jordbruket ble erstattet med nye maskiner. Selv om jentene sikkert kunne bli boende i bygda, var det ikke lenger nødvendig å være her med hensyn til gårdsdriften. Med innlagt vann trengte de ikke lenger å gå ut til brønnen. Vedbæring i forbindelse med matlaging ble byttet mot en bryter på komfyren. Timene med melking gikk langt raskere med maskin enn da de tidligere melket for hånd. Moderniseringen ga frihet, og akkurat som deres fedre og bestefedre hadde vært ute og reist, dro jentene nå til byene og søkte seg arbeid og et liv som skilte seg ganske dramatisk fra livet i hjembygda.

## 7.1 Utdannelse bort fra hjembygda

Ut over i 1960-årene begynte det dessuten å bli vanlig for bygdeungdom å ta seg utdanning. Mange steder hadde utdanning tidligere hatt en forholdsvis lav status i bygdemiljøene. Spesielt der det var behov for arbeidskraften var utdanning på mange måter en trussel mot bygdesamfunnet. Dessuten var det for kostbart til at folk flest kunne satse på skolegang i stedet for arbeid. Guttene kunne gå fra konfirmasjonsfesten og rett ut i arbeid, og trengte ikke mer utdanning enn folkeskolen for å klare seg i yrkeslivet. I 1960-årene var det mange steder godt med arbeid på bygdene. Det var først og fremst arbeid for ufaglærte som ble tilbudt. Da ungdommen i 1960 og 70-årene begynte å velge utdanning, valgte de på mange måter også bort hjembygda. Det er først senere at bygdene har begynt å etterspørre folk med høyere utdannelsen. Vekst i kommuneadministrasjonene, og ulike småbedrifter har spesielt etterspurt folk med høgskoleutdanning. Slik sett har bygdeungdom med utdanning mye større mulighet til å flytte hjem igjen i dag enn for et par tiår siden. Fortsatt er det nok slik at mange av ungdommene utdanner seg bort fra hjembygda.

Jobben med å få ungdommen tilbake til bygda har de siste tiårene fått et stort fokus der blant annet kommunene har engasjert seg for å få folk til å flytte hjem igjen. Det lokkes på internettsider og gjennom julearrangementer. I Vest-Agder har man også satt i gang et toårig prosjekt hvor det er ansatt en prosjektleder som jobber med problemstillingen. Prosjektet har følgende programerklæring: *"Gjennom tilbakeflytting / tilflytting auke kompetansenivået og tilgang på relevant arbeidskraft, og stimulera til etablering av nye arbeidsplassar innan IVAR-området."*<sup>17</sup>

Eli Janette Fosso har skrevet en artikkel i tidsskriftet Plan der hun argumenterer for at tiltak for å få unge til å velge bosted i distriktene i større grad må ta hensyn til andre problemstillinger enn dem som omhandler tilgang på arbeid. Arbeid er viktig når unge velger bosted, men i tillegg må det tas utgangspunkt i en langt bredere forståelse av unges liv og meninger. Hun peker på at det er viktig å være klar over at majoriteten av unge søker mot helt andre yrker og helt andre næringer enn de tradisjonelle distriktsnæringene. Hverdagskvaliteter som venner og familie, gode oppvekstvilkår og trygghet, men også om lokalsamfunnet er åpen for den enkeltes væremåte, om åpenhet for nye impulser og om hvordan en blir omtalt og betraktet i bygda.

---

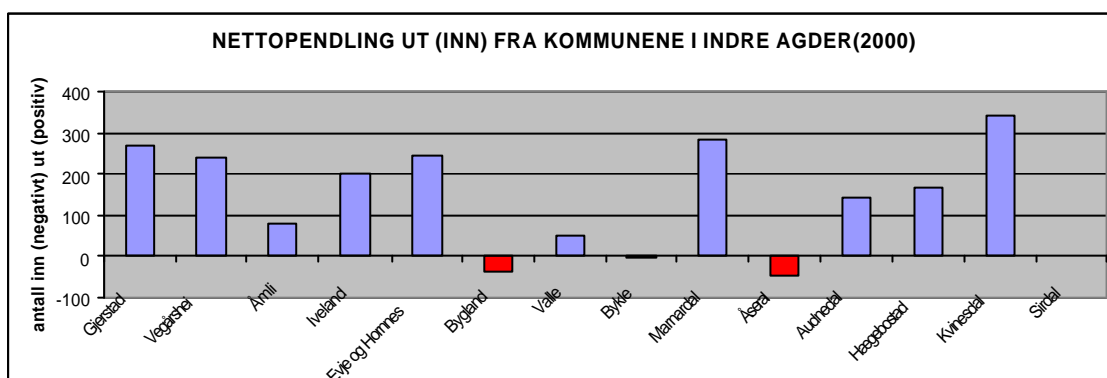
<sup>17</sup> <http://www.heimatt.org/omprosjektet.htm>

## 7.2 Arbeidspendling

Mange av heivegene i Indre Agder er fortsatt svingete og gruslagt, men langs hovedveiene i dalbunnen er støv og stabbesteiner erstattet med asfalt og autovern. Den stadig bedre vegkvaliteten har gjort folk mer mobile. Slik sett er vegkvaliteten blitt en faktor som reduserer kommunenes betydning som sentrum, og der regionene får en stadig viktigere betydning. Samtidig som vegkvaliteten er blitt stadig bedre, har primærnæringene gradvis mistet sin betydning. Mens jordbruket krevde at folk var hjemme på arbeid, er stadig flere blitt avhengig av å søke jobber lenger borte. Det geografiske rommet som folk i Indre Agders oppholder seg i til daglig er blitt stadig større.

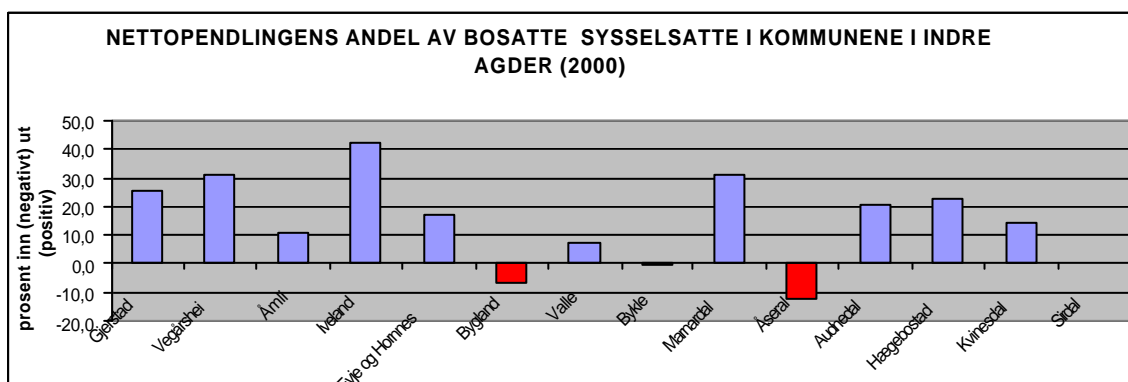
Mens de kommunene med mye pendling grenser mot kystkommuner, ser vi at kommuner som ligger lengst vekk fra kysten enten har negativ pendling, eller ikke pendling i det hele tatt. Det gjelder Bygland, Bykle, Åseral og Sirdal.

De to figurene under viser pendlingen til og fra indre Agder i absolutte og relative tall.



Figur 7.1: Nettopendling til / fra kommunene i Indre Agder i år 2000 (Kilde SSB)

Blant de kommunene som peker seg klart ut i statistikkene med høy pendling finner vi Iveland, Vegårshei, Gjerstad, Marnardal, Audnedal og Hægebostad der mer enn 20% av alle bosatte sysselsatte i kommunen er pendlere.

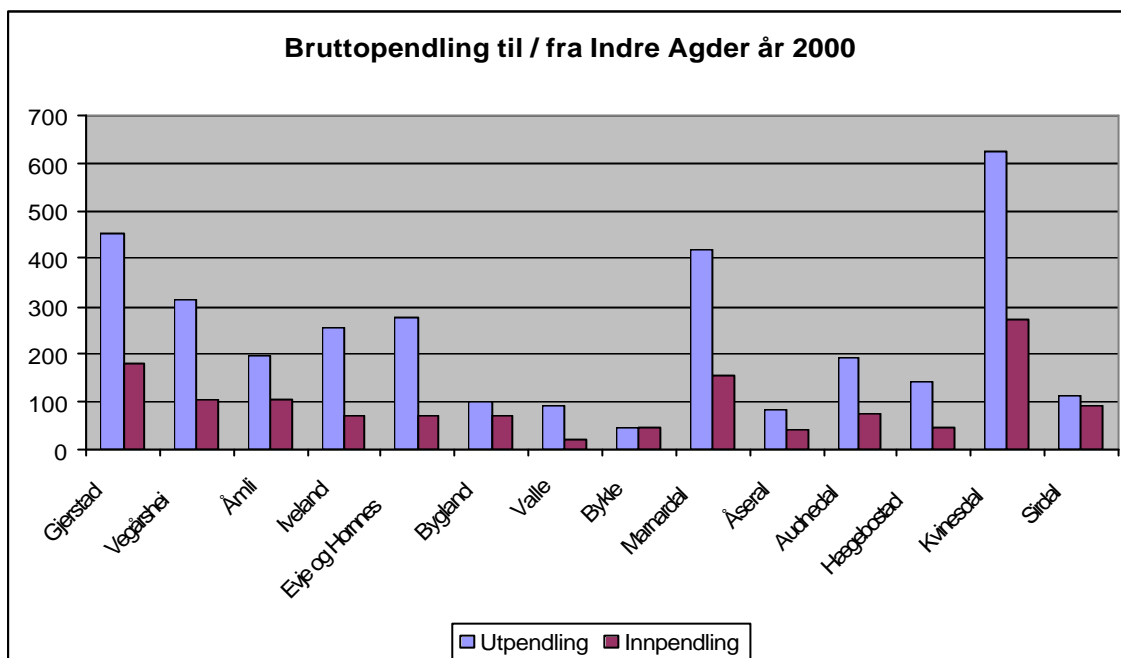


Figur 7.2: Nettopendlingens andel av bosatt arbeidskraft i kommunene i år 2000 (Kilde SSB)

Samlet sett var det nesten 2 000 arbeidstakere netto som pendlet ut fra Indre Agder i år 2000. Brutto var det omlag 3 300 som pendlet ut og 1 350 som pendlet inn. I forhold til 1990 er utpendlingen økt med omlag 500, mens innpendlingen kun har økt med omlag

50. Figuren over viser videre at kommunene like nord for ”Agderbyen”, samt Evje og Hornes er de største utpendlingskommunene.

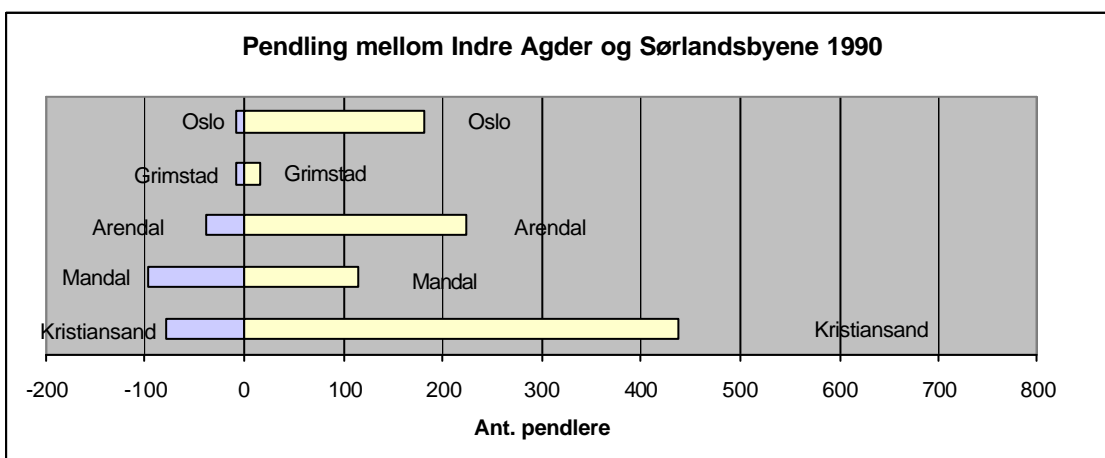
Figuren under viser bruttopendlingstall mellom kommunene og områder utenfor Indre Agder. Alle kommunene med unntak av Bykle har større utpendling til områder utenfor Indre Agder enn innpendling fra de samme områdene.



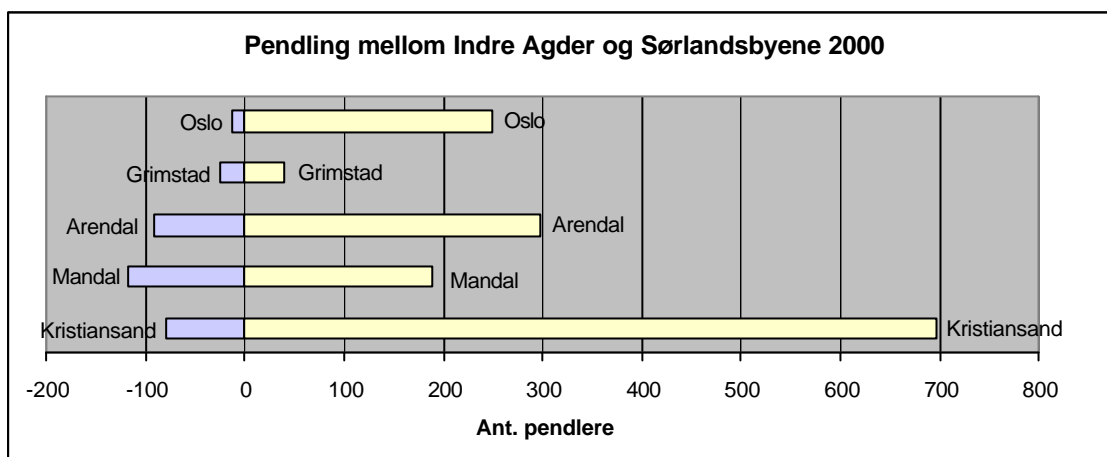
Figur 7.3: Brutto pendling til / fra Indre Agder fordelt på kommunene (Kilde SSB)

I vedlegg foreligger pendlingsoversikter som viser fordeling av nettopendling på næringsgreiner.

Kristiansand, Arendal og Oslo er blant de viktigste byene som folk i området pendler til. De to figurene under viser situasjonen i 1990 og år 2000. Figurene viser at pendlingen har økt betydelig ut til alle sørlandsbyene og til Oslo, men i særlig grad har pendlingen til Kristiansand økt. Omlag halvparten av utpendlingen fra Indre Agder går til Kristiansand.



Figur 7.4: Pendling mellom Indre Agder og Sørlandsbyene i år 1990 (Kilde SSB)



Figur 7.5: Pendling mellom Indre Agder og Sørlandsbyene i år 2000 (Kilde SSB)

### 7.3 Arbeidspendling: positivt eller negativt?

Vi har ingen oversikt over hvilke typer jobber pendlerne har, og det er kanskje mer interessant å se at folk velger å bli boende i bygdene til tross for at de har lang vei til jobb. På Indre-Agder er det flere tusen mennesker som vinteren gjennom skrapet is av bilrutene tidlig om morgenen, de spiller radio og har faste programmer som følger svingene nedover dalen. De vet hvor de kan gi på litt ekstra uten fare for trafikkontroll. Om vinteren møter de kanskje brøytebilen og om sommeren stusser de kanskje over underlige steder der tyske turister har plassert bobilen for natta. Det er vanskelig å komme med generelle beskrivelser for hva folk får igjen for å bruke timer langs riksveiene. Svarene kan være besteforeldre som passer barna, billige hustomter, gode kompiser eller medlemskap i en skytterklubb. Årsakene ligger antagelig på individnivå, og det viktigste kommuner med høy pendling kan få ut av statistikken er antagelig at innbyggerne opplever kommunen som et godt sted å bo.

Så lenge kommunene klarer å balansere forholdet til byene på en slik måte at pendlerne forblir i pendlerstatistikken og ikke går over i statistikken med fraflyttede, kan bygdene og byene fortsette å leve i en god symbiose. Kvinesdal kommune har kommentert dette forholdet i sin kommuneplan for 1998 – 2010:

*Næringslivet i Flekkefjord og Kvinesdal må ses på som ett arbeidsmarked. Utbygging av et godt vegnett i regionene kan medføre økt pendling mellom Kvinesdal og Lyngdal/Farsund. Det blir viktig å legge forholdene til rette for at folk kan bosette seg i Kvinesdal og betrakte hele regionen som ett naturlig arbeidsmarked. God utdanning og muligheter for kompetanseheving vil også være viktig for at ungdom fra Kvinesdal kan konkurrere på dette arbeidsmarkedet<sup>18</sup>.*

<sup>18</sup> Kvinesdal kommune 1998:26



## 8 Tilhørighet til Indre Agder

Etter den historiske og statistiske gjennomgangen av samfunnsutviklingen i de foregående kapitler følger noen korte innblikk i det ”sivile” samfunn i Indre Agder.

### 8.1 Dagligliv

Fedrelandsvennen hadde i perioden 1998 – 1999 en artikkelserie der alle kommunene i Vest-Agder ble presentert. Journalist Anne Johnsen oppsøkte ulike møtesteder og snakket med vanlige folk.

Journalisten ga i artiklene en vinkling der politikere og kommunenes ledelse knapt kom til orde. I stedet oppsøkte hun mer eller mindre tilfeldige personer i bygdene og prøvde å fokusere på mange av de samme sakene fra sted til sted. Hun møtte blant annet folk på kafeene, bensinstasjoner og på nærbutikken.

- *...Bensinstasjonene på de to tettstedene Myra og Ubergsmoen er også faste møteplasser for mange i Vegårdshei. På folkemunne blir stasjonene kalt ”Speakers Corner”.*
- *Her kan du si akkurat hva du mener, og det er mange som mener noe i Vegårdshei. Vi er svært engasjerte, sier gjengen rundt kafèbordet, som ikke kan tenke seg å flytte fra kommunen.<sup>19</sup>*

I så å si alle reportasjene ble naturen trukket fram som spesielt flott i den enkelte kommunen, fiskevann, lysløype og skiterrang går igjen som viktige elementer. I de rike kraftkommunene er kommuneøkonomien i tillegg så god at kommunen kan gi svært service til sine innbyggere.

- *Forholdene er trygge, og det er lite kriminalitet i bygda. Her er gode jobbmuligheter, skole i nærmiljøet, hundre prosent barnehagedekning og et rikt idretts- og organisasjonsliv.*
- *Sirdal kommune yter også bistand til nye bedrifter og legger forholdene til rette for nyetablerere. Du får blant annet hjelpe til finansiering gjennom kommunens kraftfond. Bygdas økonomi er generelt en viktig faktor for det gode liv i Sirdal. Men de vi snakket med, understreker at livskvalitet ikke kan kjøpes.*
- *Trivselen skyldes i stor grad det gode miljøet og samholdet i bygda, mener sirdølene.<sup>20</sup>*

---

<sup>19</sup> [http://fedrelandsvennen.no/tema/kommune\\_vegarshei.html](http://fedrelandsvennen.no/tema/kommune_vegarshei.html)

<sup>20</sup> [http://fedrelandsvennen.no/tema/kommune\\_sirdal.htm](http://fedrelandsvennen.no/tema/kommune_sirdal.htm)

Selv om sirdølene understreker at livskvaliteten ikke kan kjøpes, så er det likevel langt enklere å drive en kommune med god økonomi i forhold til en fattig kommune.

Intervjuobjektene ga i denne serien et gjennomgående positivt bilde av sine hjembygder, og blant annet Audnedal kommune som har vært preget av politiske uroligheter var intervjuobjektene svært positive overfor bygda.

- *Bygdefolket er lei av den evinnelige kampen mellom Konsmo og Byremo. Folk ønsker fred.*
- *Det er ren egoisme at det til stadighet er krangel. Alle vil ha alt, men det er nå helst politikerne som krangler, sier blant annet pensjonistjengen vi traff.*
- *Alle understreker overfor oss at innbyggerne ønsker fred, og at de ikke vil ha stempelet som kranglefanter<sup>21</sup>.*

Selv om journalisten fra Fedrelandsvennen neppe har klart å fange et helt korrekt bilde av bygdelivet, pirker hun borti viktige elementer i hverdagslivet på bygdene. Viktige stikkord i den sammenheng er tilhørighet og identitet. Disse trekkene betyr antagelig langt mer for bygdefolket enn negativ statistikk og dårlige avisoverskrifter. Dette er verdier som ikke kan måles i statistikker, og også er vanskelig å kunne sette fingeren på i det daglige livet i bygda. Reportasjene avspeiler en stolthet overfor hjembygda. I forholdet mellom by og bygd er det vanskelig å finne spor der bygdefolket har mindreverdighetskomplekser i forhold til byfolk.

I jakten på tilhørighet må man antagelig ned på individnivå. Ved å følge enkeltmenneskers hverdager i bygda kan man avsløre elementer som er viktige for den enkeltes trivsel. Anne Johnsen har klart å peke på flere slike elementer i bygdene. Blant annet har hun snakket med en gruppe mannfolk som møtes rundt kaffebordet på Konsmo Spar hver fredag, hun har møtt damer som strikker setesdalskofter på Husflidsentralen i Valle og en jentegjeng på kroa i Vatnestrøm en torsdag som var kompedag.

Følelsen av tilhørighet kan vanskelig styres verken av politiske beslutninger eller byråkratiske manøver. Til syvende og sist er det de enkelte innbyggerne som avgjør hvor de skal bli boende. Da er kanskje et kafébord med kompiser en viktigere årsak til å bli boende, enn om man har arbeidsplassen i gangavstand fra hjemmet. Fire mannfolk som sitter rundt et kafébord på Vegårshei har ingen planer om å flytte, og forteller:

- *Skal du si noe negativt om kommunen, så kan du si at vi er en snylterkommune. Svært mange har jobber i nabokommuner, mens vi skatter til Vegårshei, forteller fire av kafègjestene som er samlet rundt bordet. Tre av dem jobber henholdsvis i Nordsjøen, Grimstad og Arendal.<sup>22</sup>*

---

21 [http://fedrelandsvennen.no/tema/kommune\\_audnedal.htm](http://fedrelandsvennen.no/tema/kommune_audnedal.htm)

22 [http://fedrelandsvennen.no/tema/kommune\\_vegarshei.html](http://fedrelandsvennen.no/tema/kommune_vegarshei.html)

Antagelig er det i stor grad slike følbare og lite målbare parametere som er årsaken til at folk blir boende.

Men for kommunene er det ikke tilstrekkelig at folk blir boende, man ønsker også at folk flytter til, og når vi snakker med nyinnflytta bygdefolk kan det virke innlysende hvorfor de har valgt livet på bygda framfor bylivet. John Gunnar Laudal flyttet fra Stavanger til Laudal i sommer, og ser lyst på en framtid i hjembygda:

- *Det råder et annet tempo her enn i byen. Det er ikke det jaget her. I byen var det mye mer som skulle vært gjort, men her trenger man ikke være så effektiv. Vi hadde mulighet til overta et småbruk som kostet halvparten av huset vi hadde i Stavanger. Her er det gode oppvekstvilkår. Lekeplass overalt; i skogen, på gården og langs elva. Det er full barnehagedekning, lave priser i barnehagen. Det er mye billigere å bo her enn i byen det gjør at vi har råd til å jobbe mindre.<sup>23</sup>*

Spesielt for barnefamilier med høye studielån og lav egenkapital kan det være gunstig å bosette seg i Indre Agder. Det er antagelig overfor slike grupper kommunene har størst muligheter til å lykkes i arbeidet med å bedre befolkningsstatistikken.

Det gjennomgående inntrykket når vi snakker med ansvarlige i kommunene er at de viktigste forutsetninger for å få barnefamilier til å flytte inn i kommunene er mulighetene for barnehageplass og at begge ektefellene kan få jobb. Når vi ser på kommuner som har hatt en økning i befolkningen de siste årene er antagelig et sammensatt jobbtilbud en viktig årsak til at man har lykkes. Men i tillegg kommer ulike tiltak som blant annet sommerjobb til bygdeungdom som studerer, billige tomter, lave kommunale avgifter osv.

## 8.2 Foreningsliv

Bedehuskulturen stod gjennom 1900-tallet svært sterk på Agder. Omreisende emissærer var et vanlig innslag på bygdene. Spesielt tidlig på 1900-tallet kom det en rekke vekkelser hvor folk forlot et liv som ble betraktet som syndig til fordel for et liv levd i tråd med det bedehusene forkynte. På enkelte steder kom de nye lærene i konflikt med det kirken forkynte. Det ble etablert egne kirkesamfunn. Enkelte var tilknyttet baptistene eller pinsevevne, mens andre stod fritt. Enten folk stod innenfor eller utenfor statskirken, så vokste bedehusene opp nærmest som paddehatter. Det ble samlet inn kollekt, og holdt basarer før dugnadsgjengene gikk sammen og reiste de nye forsamlingslokalene. Det var sjeldent nok med bare et bedehus i hver kommune. De fikk navn som Zion, Bethel og Salem, og ofte var det fem – seks bedehus i hver kommune. Mens bedehusene enkelte steder har skapt samhold i bygda der hele bygdefolket har vært samlet juletreff og basarer, har bedehusene andre steder skapt klare skiller mellom de som er frelst og de "fortapte".

---

<sup>23</sup> telefonintervju 29. november 2001

Også bedehuskulturen gjennomgikk sentraliseringsprosess i siste halvdel av 1900-tallet. De bedehusene som nå er i ukentlig bruk har bedre bekvemmeligheter enn trebenkene og vedovnen på de gamle. Selv om bedehusene er blitt mer komfortable er det blitt mer glissent i benkeradene. Bedehusene har fått sterk konkurranse fra andre fritidstilbud. I 1950-årene begynte kommunene og idrettslagene å bygge idrettsplasser og fotballøkker. Senere kom det gymsaler, og noen steder også svømmebasseng. Den største konkurrenten er nok likevel tv-en, og muligens har også emissærenes forkynnelse tapt seg i styrke.

De siste årene har skillet mellom bedehusfolk og andre blitt stadig mer utydelig. Blant annet kan unge folk nå tillate seg å drikke øl på lørdagskvelden, og gå til kirke søndag formiddag. Et slikt forhold til alkohol var utenkelig i bedehuskulturen for bare ganske få år tilbake.

Tallet på foreninger og lag er fortsatt høyt på Indre Agder, og blant annet i Audnedal er det flere medlemmer i foreninger og lag enn innbyggere i kommunen.

### **8.3 Finnes det en identitet som knytter folk til Indre Agder?**

Vi har problemer med å kunne avsløre at folk føler en spesiell tilhørighet til indre Agder. Det geografiske området i denne undersøkelsen er antagelig for stort til folk skal føle seg hjemme i hele regionen. Dessuten har ulikhetene også vært så store at man historisk sett har lite å bygge en felles identitet på. Befolkningen på Indre Agder har vært knyttet til bygda og kommunen de bor i. Den sterke tilknytning til bygda ser vi blant annet i kommuner som ble sammenslått i 1960 årene. Til tross for at det snart er 40 år siden kommunene ble samlet, så har man helt fram til nå hatt problemer med å føre en samlet politikk innenfor kommunegrensene. Folk forholder seg til bygda og ønsker det beste for den. Vi ser det samme mønsteret på hvilke regionsentra som folk føler seg tilknyttet til. De områdene som ligger nærmest kysten sokner til kystbyene, mens de øverste områdene i midtpartiet og østover sokner til Evje.

Vi ser heller ingen grunn til at det gjøres forsøk på å konstruere en felles identitetsfølelse for Indre Agder. Sannsynligvis vil man lykkes bedre med å bygge videre på den lokale identiteten i kommunen, og på de deler av regionen med felles fortid.

## 9 Oppsummering og konklusjoner

Ett blikk på Indre Agder i dag gir et klart inntrykk av at kommunene i regionen har mange fellestrekk både av fysisk og økonomisk karakter. Dette er fellestrekk som har forholdsvis korte historiske linjer. Helt fram til 1960-årene var det klare skiller blant annet mellom skogkommunene og heikommunene. Regionen sett under ett, var det et rikere mangfold samtidig som folk var mer stedbundet til bygda. Primærnæringen har mistet sin betydning som viktigste inntektskilde for regionen. Offentlig og privat tjenesteyting har overtatt. Det er spesielt i fra slutten av 1970-årene og framover at utviklingen har gått mot en økning i antall sysselsatte i tjenesteytende sektor.

### 9.1 Indre Agders betydning

Gjennomgangen i kapitlene foran har vist at Indre Agder *i historisk sammenheng* i første rekke har hatt betydning for resten av Agder og landet forøvrig i form av eksport av *trelast og treprodukter*. Det at 90% av all stavproduksjon til sildetønnene ble produsert i Agder i 1950 årene, er en klar illustrasjon på dette. Skog og trevareprodukter er imidlertid fortsatt en viktig eksportartikkel fra Indre Agder.

En annen viktig eksportartikkel er energi. Indre Agder bidrar på lik linje med mange andre høytliggende områder med miljøvennlig energi som både gir grunnlag for opprettholdelse av kraftkrevende industri og strømforbruk innen private og offentlige virksomheter og privathusholdninger.

På 1980-tallet har det vokst fram en betydningsfull *turistnæring*, særlig i Setesdalen, men også i andre dalstrøk bl.a. i form av gardsturisme og hytteområder. Indre Agder har dermed også betydning som fritids- og rekreasjonsområde både for resten av Agders befolkning, men også for rogalendinger, hordalendinger og ikke minst for folk fra andre land. Turistvirksomheten har også stor betydning for ”merkevarebygging” og lokal identitet i Indre Agder. Setesdalen og tradisjoner og produkter knyttet til dette dalstrøket (musikk, språk, klesdrakt, mat etc.) har imidlertid også betydning som identitetsbygging og merkevarebygging for hele Agder. Det er med på å komplettere Agder som reisemål.

En av de viktigste og sterkest voksende eksportartiklene fra Indre Agder er imidlertid *arbeidskraft*. Ved århundreskiftet (år 2000) bidro Indre Agder netto med 2 000 arbeidstakere utenfor eget område. Hver tiende arbeidstaker bosatt i Indre Agder arbeidet således i andre deler av Agder eller utenfor disse fylkene. Omlag 1 000 hadde arbeidsplass i ”Agderbyen”. For ”Agderbyen” utgjør denne arbeidskraften omlag 1% av arbeidsstyrken. Fra Agderbyen sin side vil en vel kanskje vektlegge at Agderbyen tilbyr arbeidsplasser til befolkningen i Indre Agder.

En annen side av dette bilde er at Indre Agder tilbyr boligområder og offentlige tjenester til arbeidstakere (og husholdninger) med arbeidssted i Agderbyen. Denne arbeidsdelingen mellom by og omlag kan være viktig for begge parter. For byen ved at det tilbys ”rimelige” og gode bo og oppvekstområder for arbeidskraften og for omlandet

(Indre Agder) fordi ”pendlerbosettingen gir grunnlag for å opprettholde nivå på offentlig og privat tjenesteyting etc.

Samferdselsmessig har Indre Agder betydning både for persontrafikk og godstrafikk i særlig grad via riksveg 9 som forbinder Sørlandet både med Hordaland (Vestlandet) og indre del av Telemark og Buskerud. Sørlandsbanen har også betydning i samferdsels-sammenheng sett, men nå mindre enn i tidligere tider.

## 9.2 Sentrale utfordringer

De samfunnsmessige utfordringer Indre Agder står overfor har de felles med rurale områder i resten av Norge, Skandinavia og Europa forøvrig. Strukturforandringer innen næringslivet med stadig større andel av sysselsetting i tertiærnæringene, spesialisering, arbeidsdeling og stadig større internasjonal konkurranse bidrar til sentralisering av både arbeidskraft og næringsliv. I Norge er det i tillegg forventet enda større mangel på arbeidskraft, noe som innebærer at det vil være stor konkurranse om yngre arbeidstakere de kommende år. Den tilnærma ”avvikling” av distriktspolitikk i Norge med stadig større vektlegging av markedsretting av offentlige tjenester representerer også en del av dette bildet.

Det finnes ingen standardoppskrift for hvordan rurale områder skal gå fram for å møte disse utfordringene. For Indre Agder sitt vedkommende er *samarbeid* både internt mellom kommunene i Indre Agder og mellom Indre Agder og Agderbyen / de to Agderfylkene viktig. For Indre Agder er det viktig at myndighetene i resten av Agder forstår de både de utfordringer Indre Agder står ovenfor, men også at utviklingen i Indre Agder vil ha betydning for utviklingen i resten av Agder. Eksempelvis vil en vellykket reiselivssatsing i Indre Agder også være positivt for resten av Agder.

Kommunene i Indre Agder er gjennomgående små i folketall, men for en del også store i areal. For en rekke av kommunene kan det bli vanskelig å opprettholde tilfredsstillende servicenivå til innbyggerne når stadig flere oppgaver blir pålagt kommunene. Samarbeid og arbeidsdeling mellom kommunene kan være en veg å gå for å møte denne utfordringen. Her er innføring av moderne informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT) et viktig stikkord. Eksempelvis vurderes det i Ryfylke i Rogaland et mulig samarbeid (arbeidsdeling) knyttet til en rekke av de administrative funksjonene kommunene har basert på IKT. Liknende samarbeid er under oppseiling i Stavanger-regionen.

En annen type samarbeid foregår mellom offentlige myndigheter (kommuner), næringslivet og det sivile samfunn (lag og organisasjoner). Mange steder danner en såkalte ”partnerskap” mellom offentlig og privat med den hensikt å løse sentrale utfordringer for samfunnet og for å kunne opprettholde et tilfredsstillende tjenestetilbud til innbyggerne. Slike nye innovative løsninger kan også være en veg å gå for Indre Agder.

## Referanser

- *Aust-Agder, Fylkesplan 1975*. Arendal, 1975.
- Fosse, Eli Janette 2001: *Brød, sirkus eller noe helt annet? Om å få unge til å velge bosted i distriktene* Plan 5/2001
- *Fylkesplan for Aust-Agder 1988 – 1991*. (udat).
- *Fylkesplanlegging i Aust-Agder, Arbeidsdokument nr. 1*. Arendal, 1973.
- Hagestad, Tønnes (udat). *Fløtningens historie i Otra og Tovdalselva*. Kr.sand.
- Hompland, Andreas 1993. *Agder og Rogaland: sett frå lufta*. Oslo.
- Karlsen, James. Røed, Helge. Vangstad, Arild og Isaksen, Arne 2000. *Sørlandscenarier. Prosjektrapport nr. 34/2000*. Agderforskning. Kr.sand.
- Knudsen, Jon P. 2002: *Agderbyen: mønstre og roller Et samarbeidsprosjekt mellom Aust-Agder fylkeskommune og Vest-Agder fylkeskommune*
- Kristiansen, Alv (red) 1977. *Agder, bygd og by i Norge*. Oslo.
- Kvinesdal kommune 1998. *Kommuneplan Langsiktig del 1998 – 2010*.
- Nielsen, Yngvar 1915. *Reisehaandbog over Norge, tolvte udgave*. Christiania.
- NOU 1973: 28. *Om landsdelsplan for Agder og Rogaland : forslag til plan for utvikling av landsdelen*. Oslo.
- Norges bebyggelse 1956. *Sørlike seksjon : fylkesbindet for Aust-Agder, Vest-Agder og Rogaland fylker : Aust-Agder, Vest-Agder og Rogaland fylker*. Oslo.
- Norges bebyggelse 1956. *Aust-Agder: herredsbindet for østre del og vestre del*. Oslo.
- Norges bebyggelse 1956. *Vest-Agder: herredsbindet for østre del og vestre del*. Oslo.
- Rinde, Harald 1995. *Fylkeskraft og folkestyre, linjer i Vest-Agder energiverks historie* Kr.sand.
- Rynning, Alfred 1994. *Valle kommune : VIII : kultursøge*. Valle.
- Samuelsen, Finn 1994. *Mjølke og organisasjon i sør : en historikk om meierier og mjølkesentraler i Agder og Telemark*. Kr.sand.
- Skomedal, Sigmund 1986. *I skiftende tider : fra Kringsjaa til Vatnedalen : Otteraaens brugseierforening gjennom 85 år: 1900-1985*. Bergen.
- Uleberg, Olav O 1990. *Kultursøge for Evje og Hornnes : band 1: Evje og Hornnes bygdeboknemnd*.
- Vevstad, Anders 1987: *Arendals Vasdrags Brugseierforening 1907. 1912. 1987*. Arendal.
- Vevstad, Anders 1995. *Skogen i Aust-Agder, frå Skagerrak til fjellet*. Arendal.
- Vevstad, Anders 1998: *Agderskog*. Kr.sand.



## Vedlegg 1 Kommunetabeller

På sidene bakover følger utvalgt statistikk fra kommunene. For hver kommune følger statistikk for hhv.

### Befolkningsutvikling 1951 - 2001

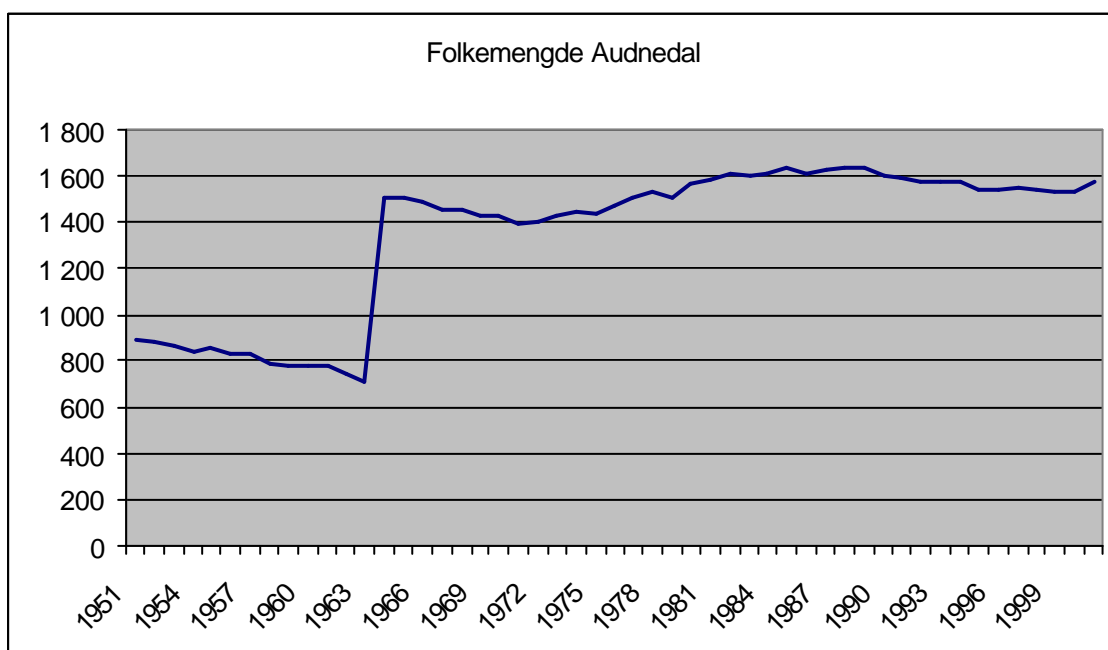
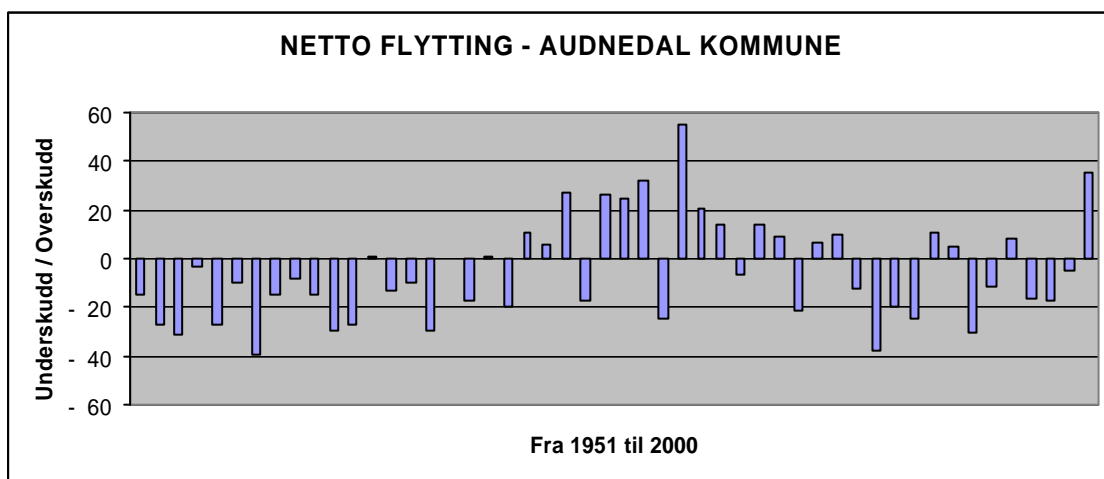
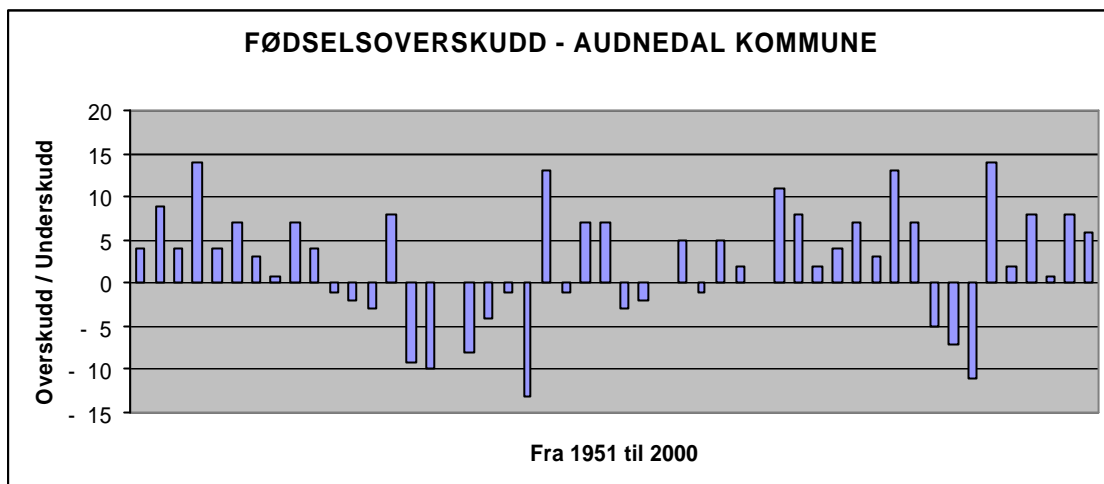
- Fødselsoverskudd, nettoflytting og befolkningskurve 1951 – 2001. Det er ikke justert for kommunesammenslåing / kommunegrensejustering på begynnelsen av 1960-tallet.
- Eldrebyrde og ungdomsbyrde 2000. Ungdomsbyrde er befolkningsandel i aldersgruppen 0 – 17 år, mens eldrebyrde er befolkningsandel over 67 år.

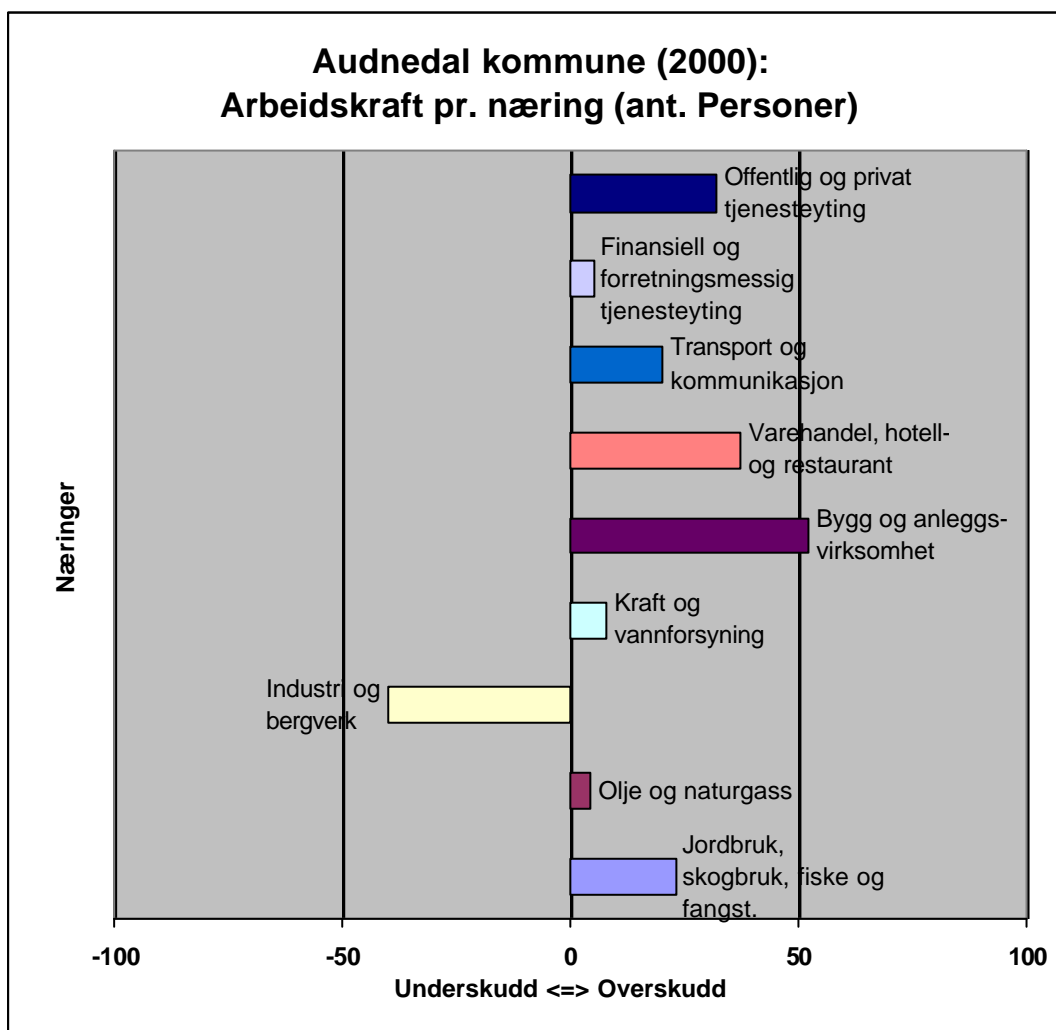
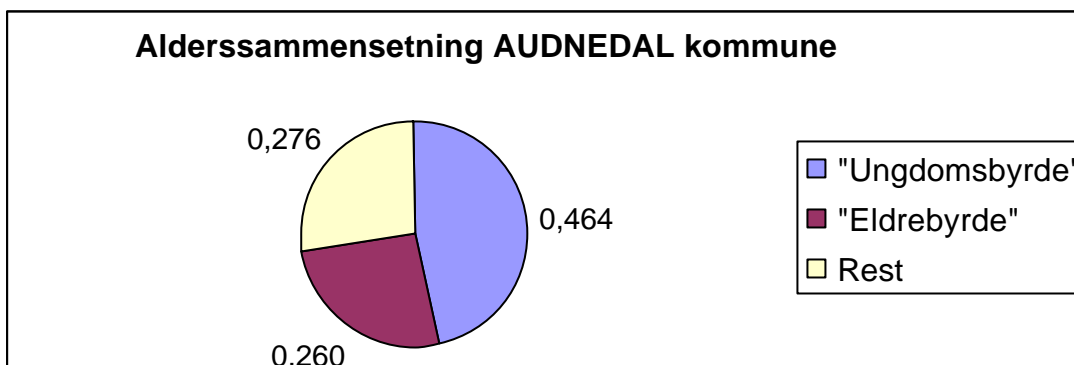
### Arbeidskraft / sysselsetting / pendling

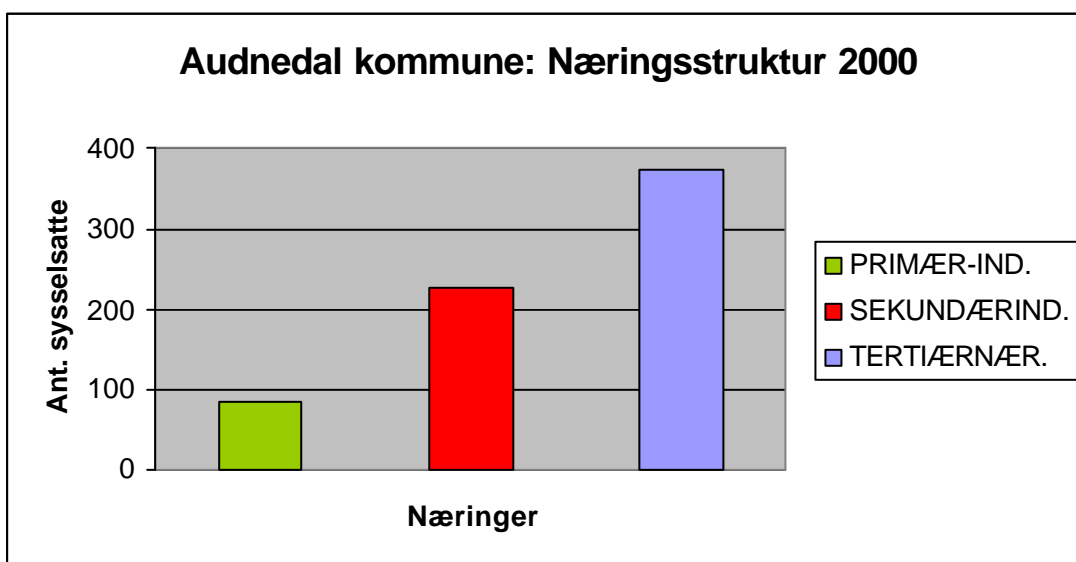
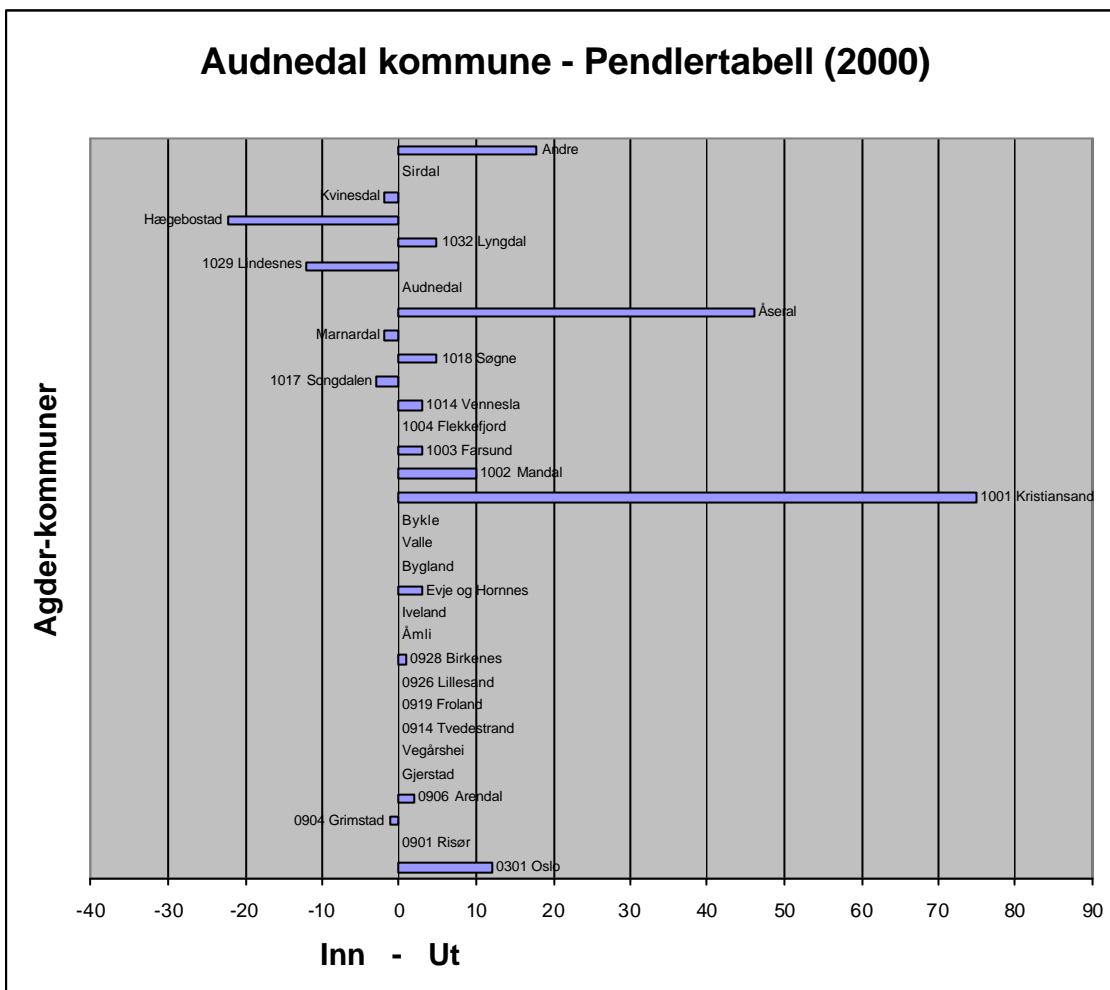
- Arbeidskraft pr næring viser forskjeller mellom arbeidskraften bosatt i kommunen og arbeidsplassene i kommunen innen ulike næringer. Tallene er basert på differansen mellom næringstilhørighet basert på arbeidstakeres hjemstedskommune og næringstilhørighet basert på arbeidstakeres arbeidsstedskommune. Overskudd betyr at kommunen har flere bosatte arbeidstakere enn registrerte arbeidsplasser innen vedkommende næring. Differansen her er arbeidskraftnetto i forhold arbeidsplasser i kommunen. Overskudd/underskudd nedenfor gjelder med andre ord arbeidstakere, og ikke arbeidsplasser.
- Pendlingstabell viser nettotall for hvor arbeidstakere bosatt i kommunen pendlet til og hvor arbeidskraft inn til kommunen kommer fra



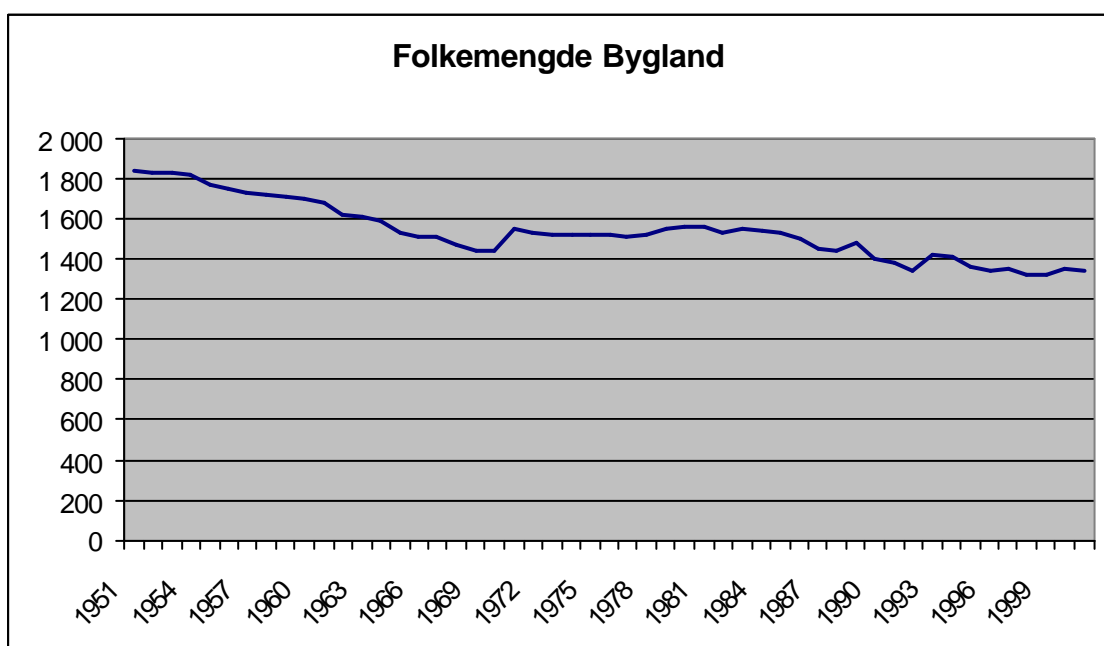
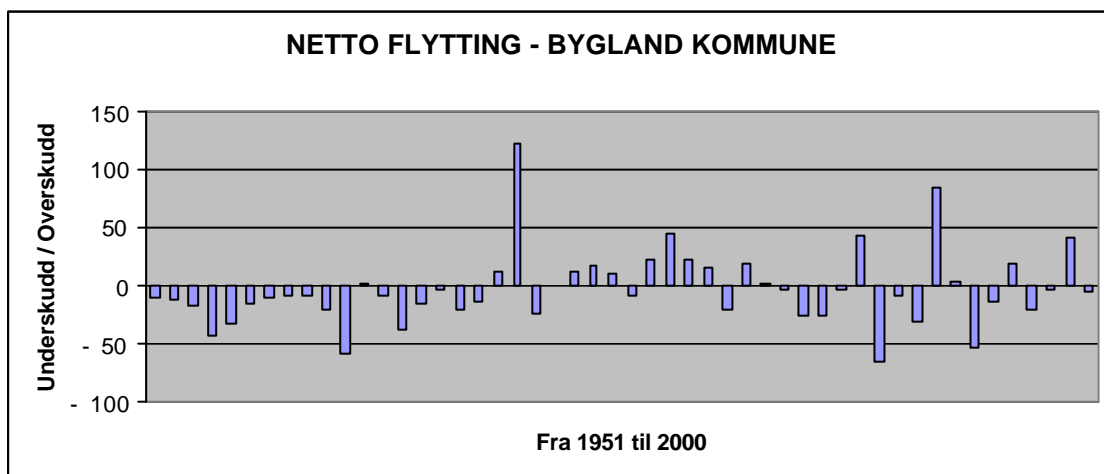
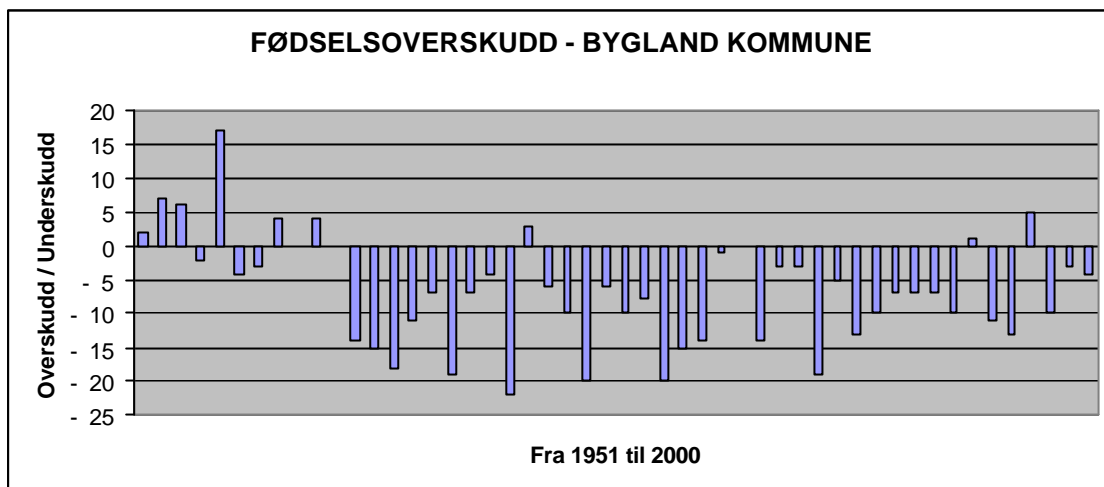
## AUDNEDAL

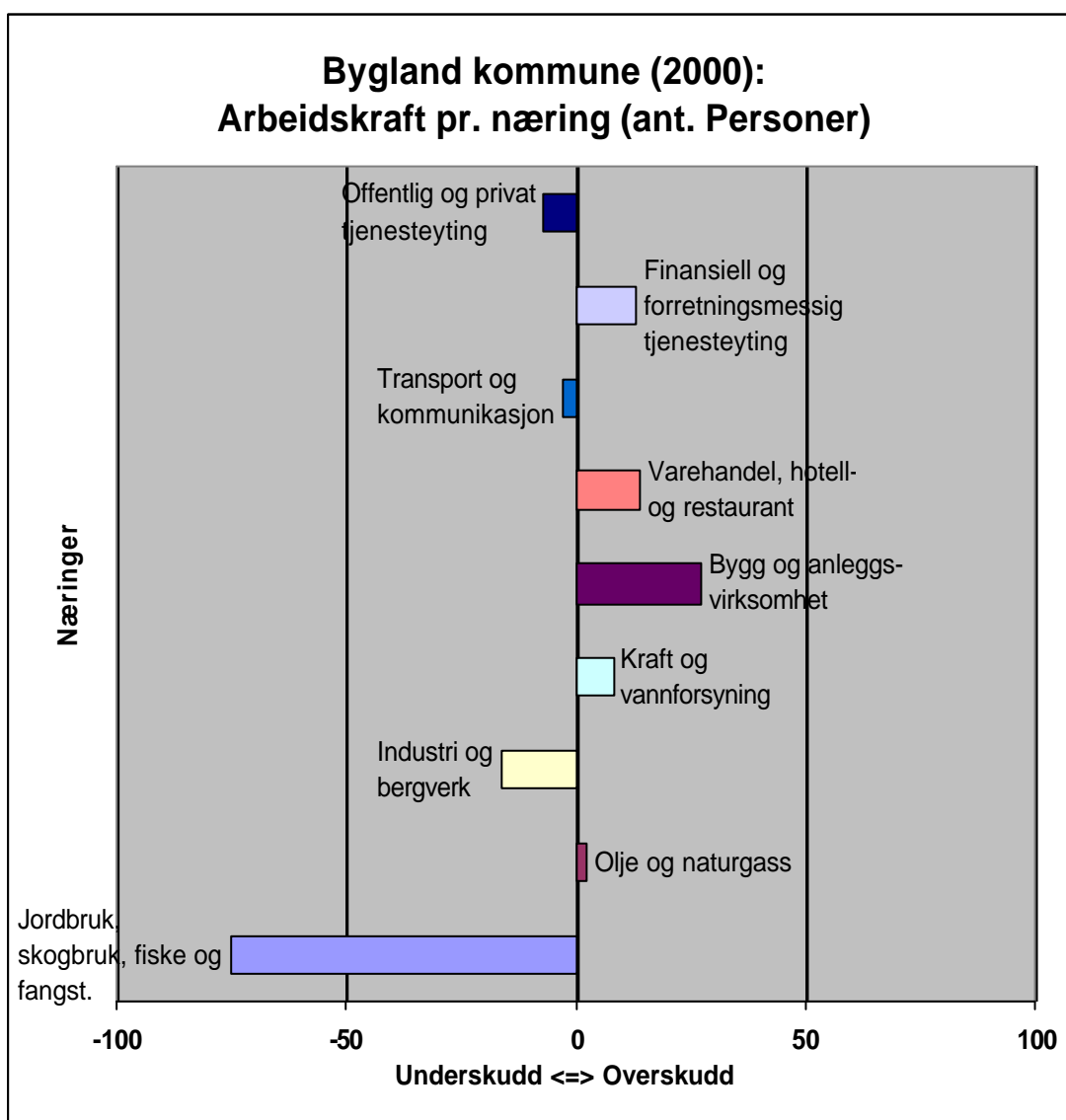
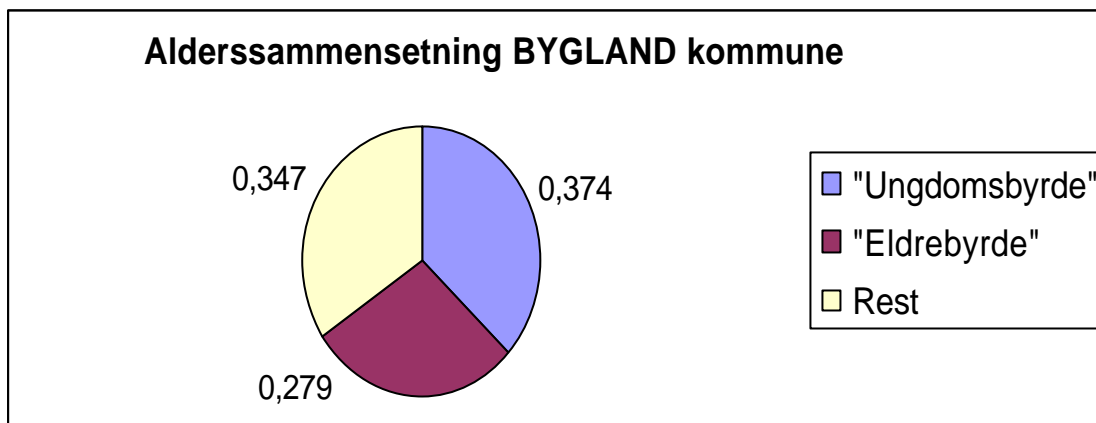




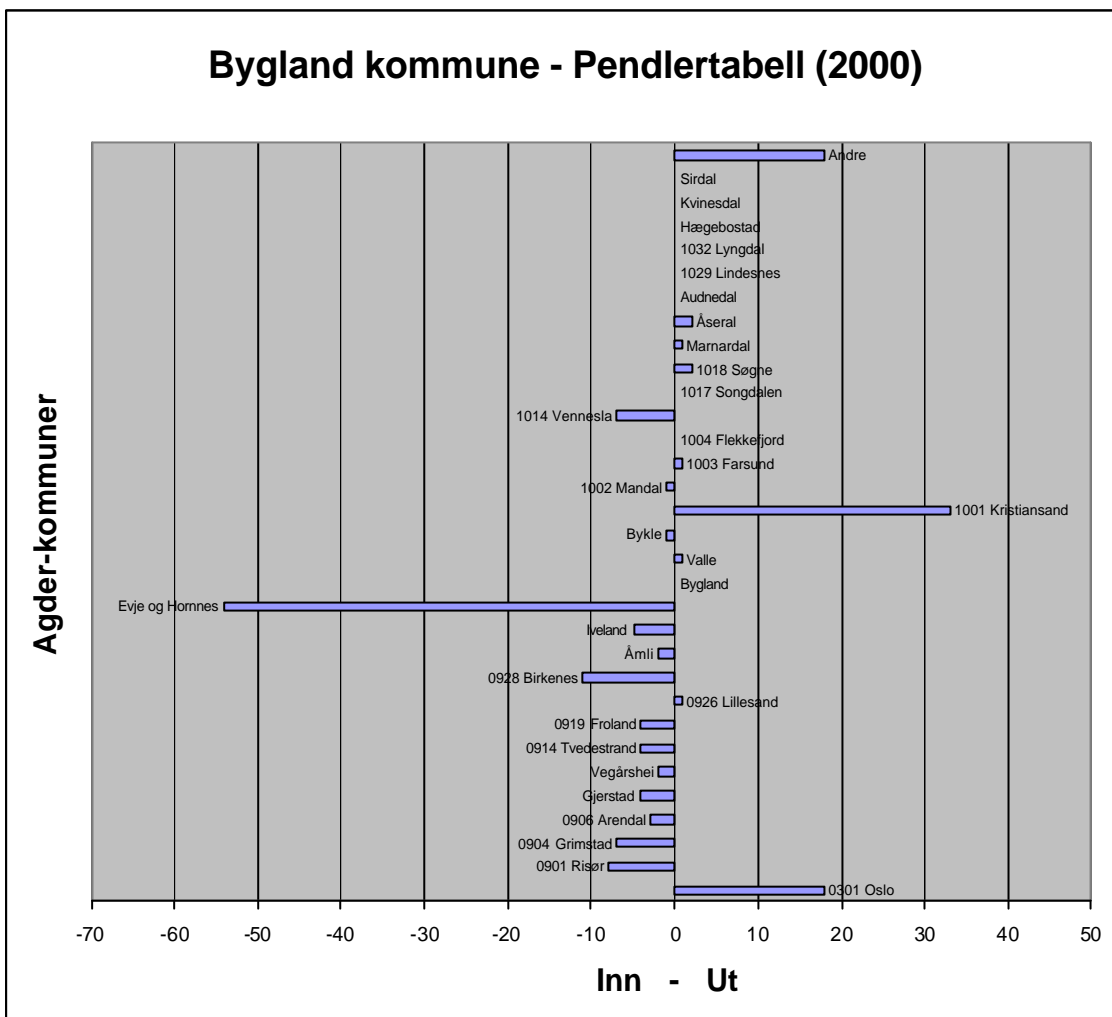


## BYGLAND

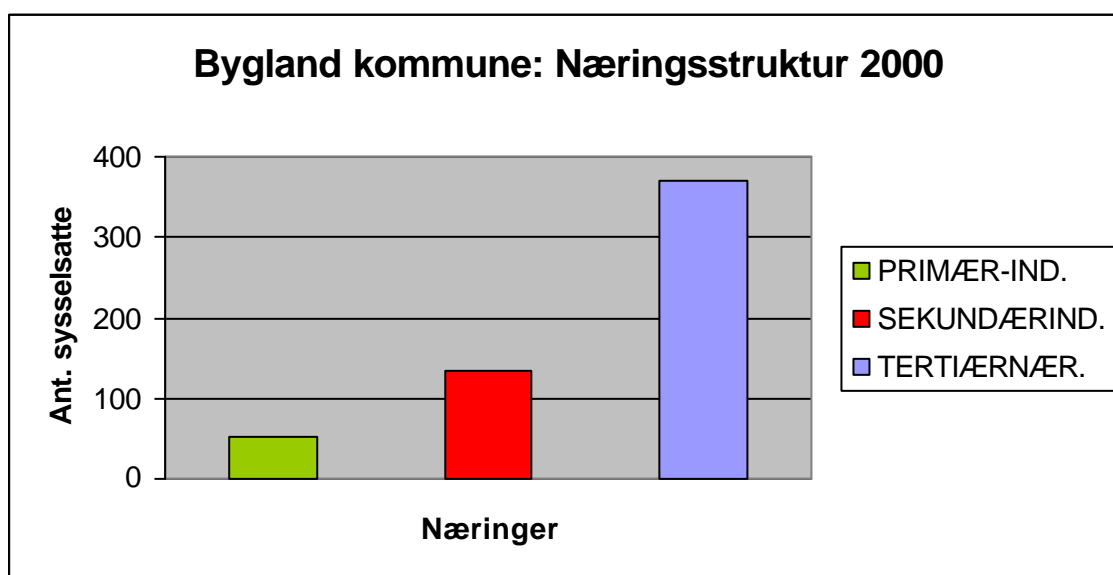




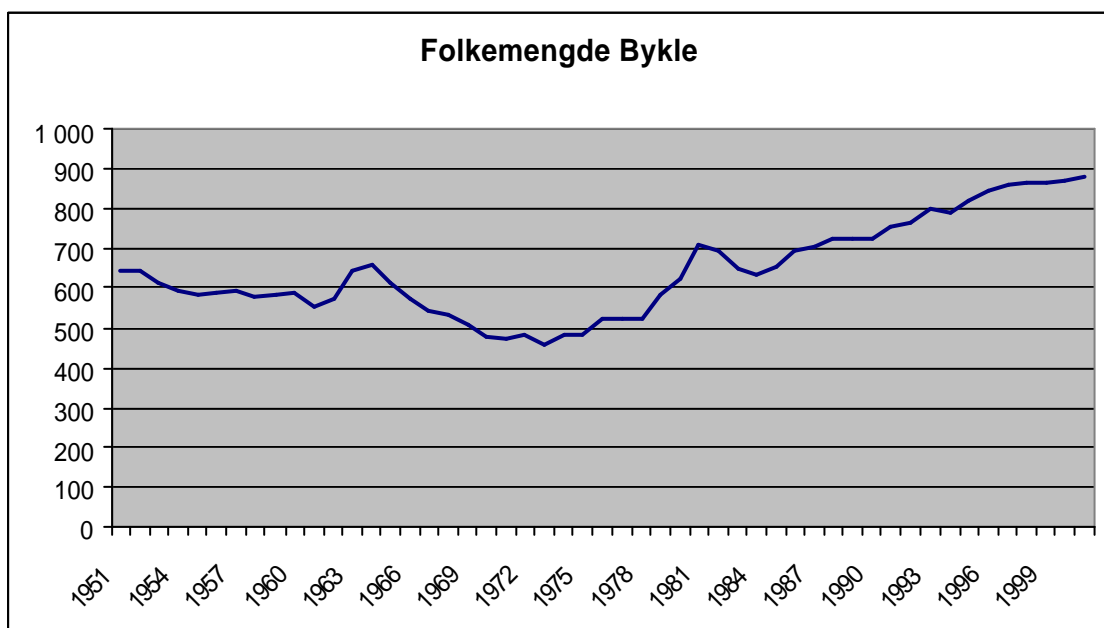
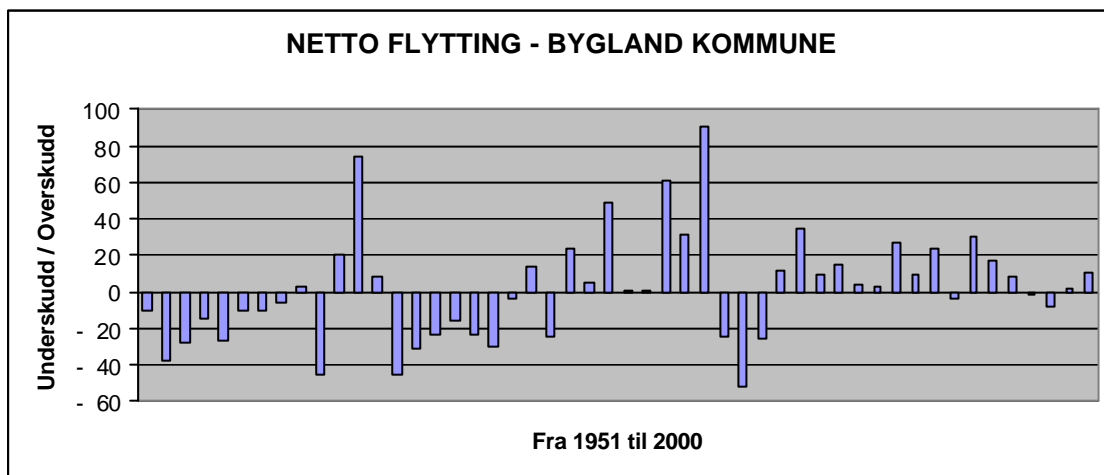
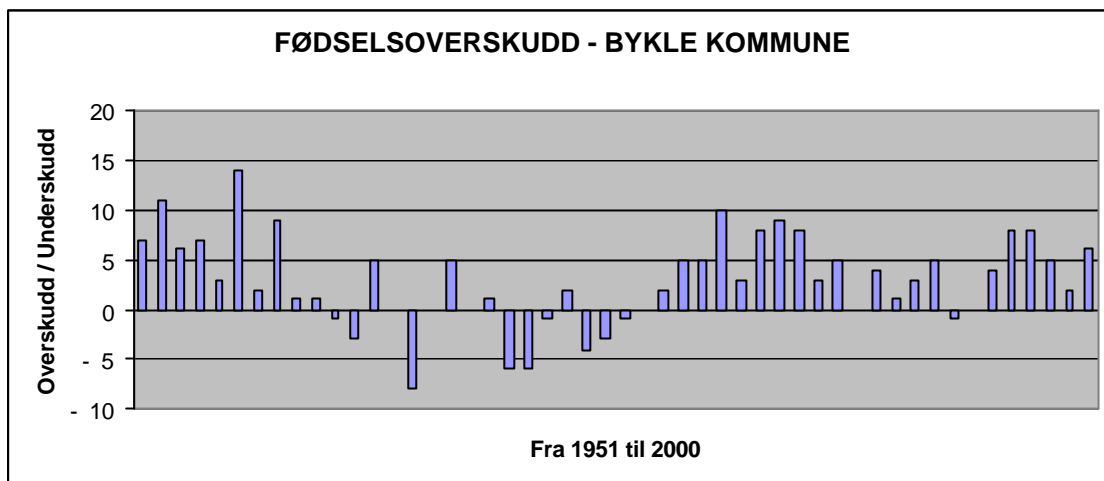
### Bygland kommune - Pendlertabell (2000)

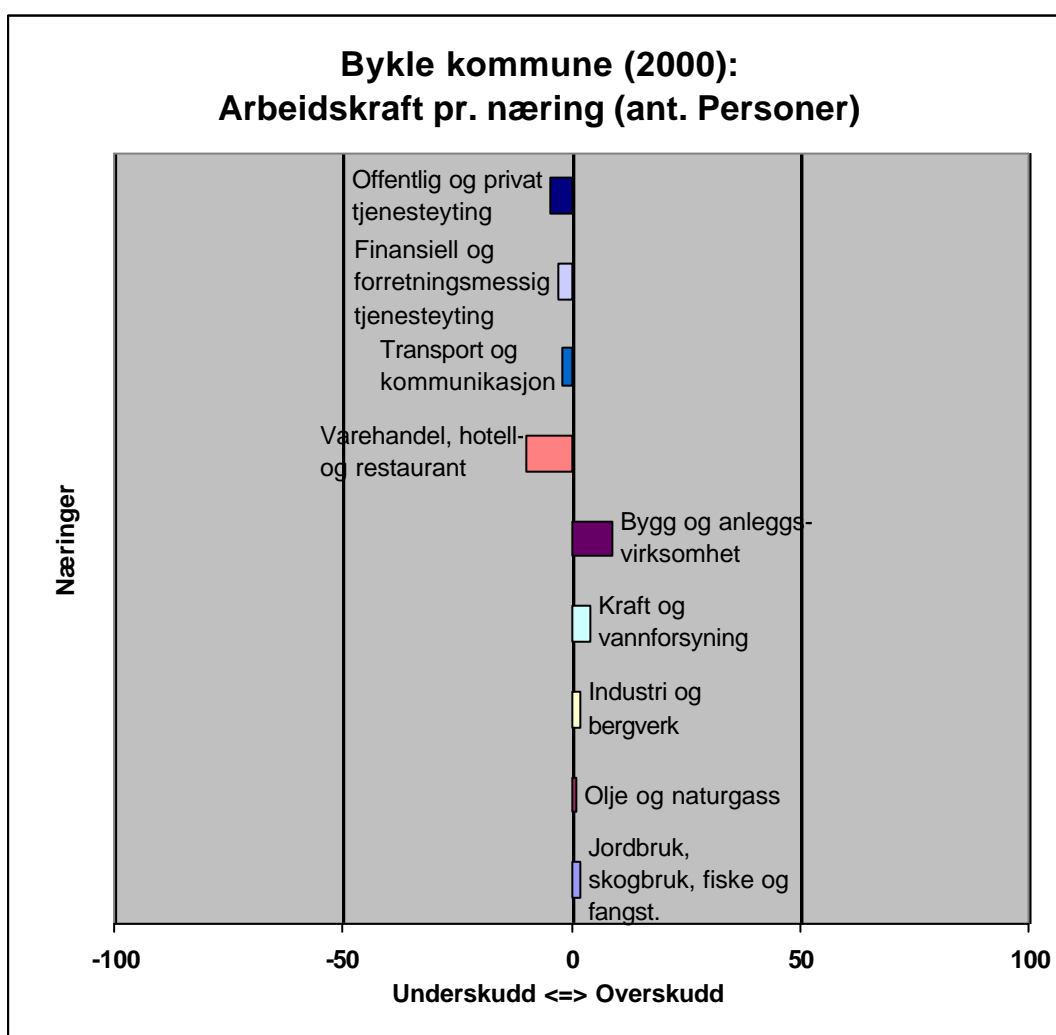
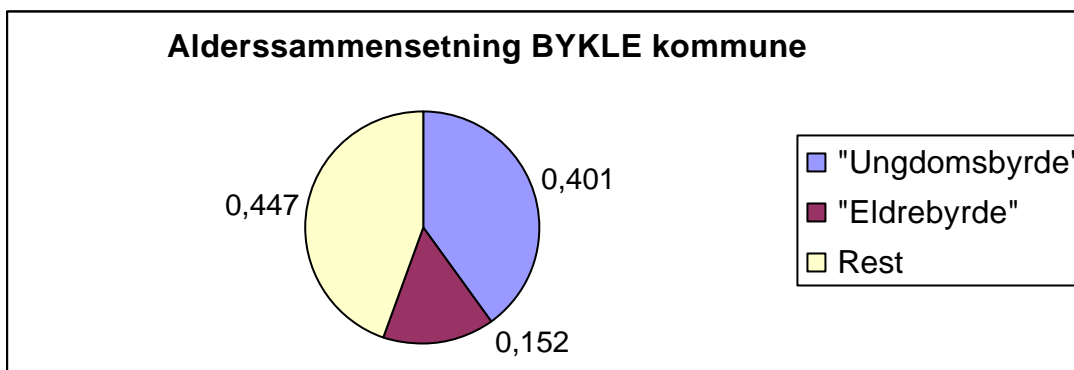


### Bygland kommune: Næringsstruktur 2000



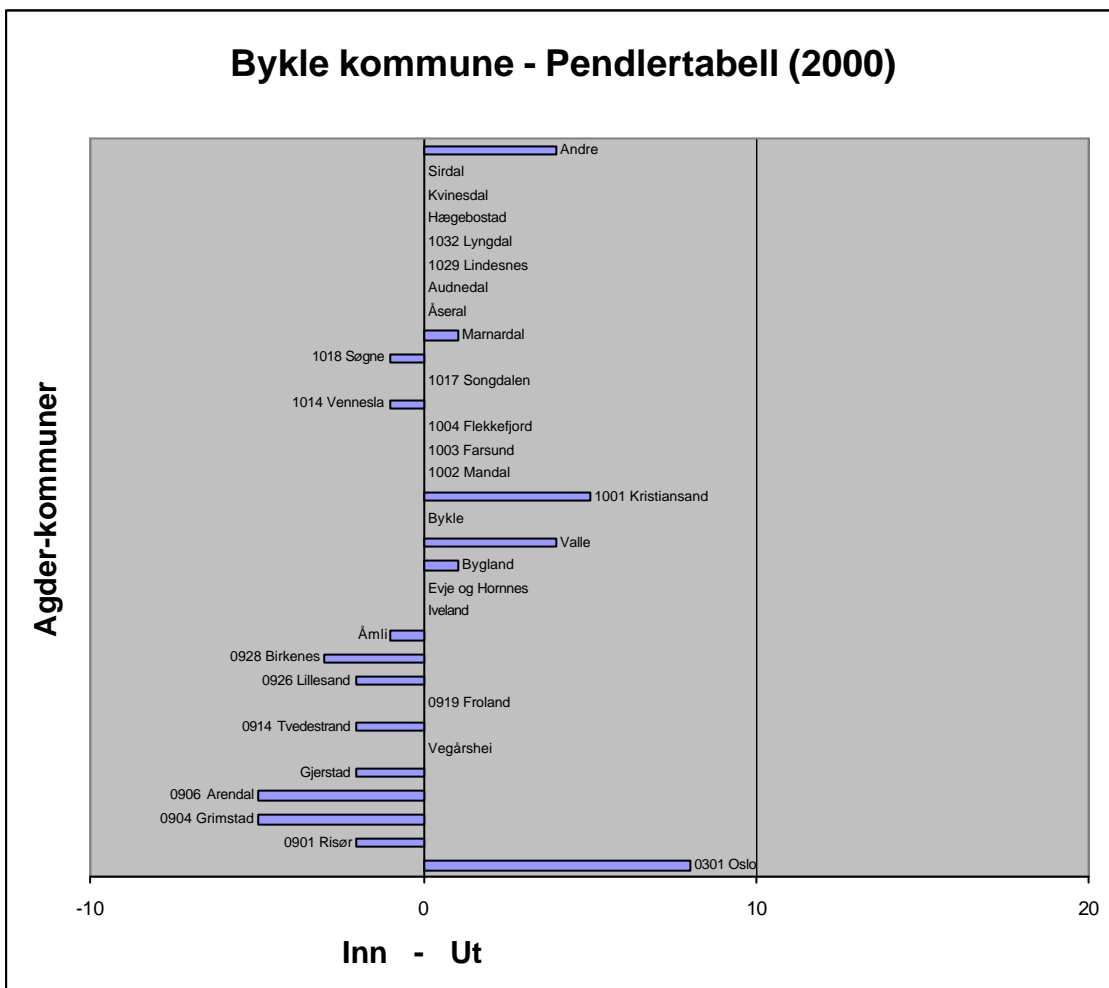
## BYKLE



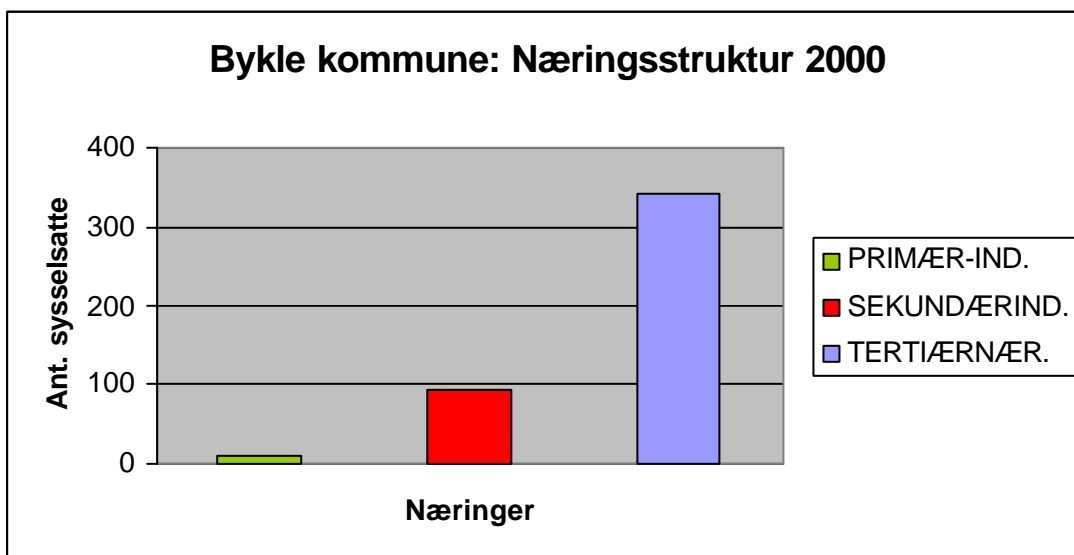




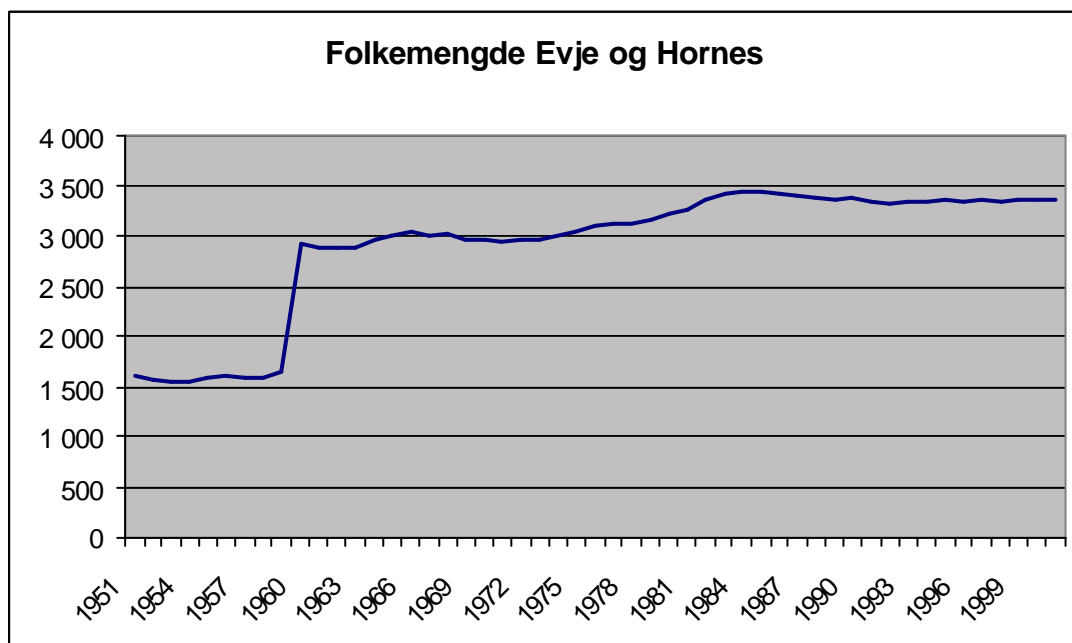
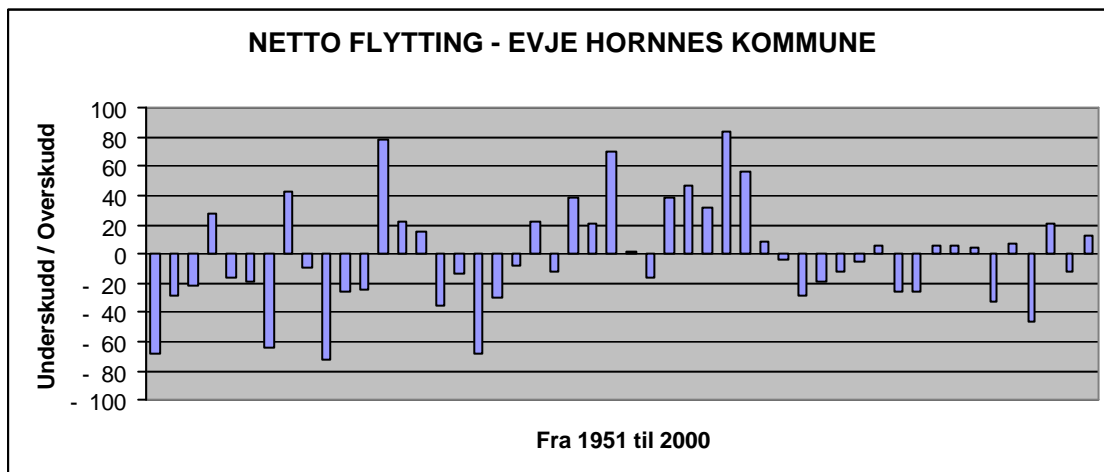
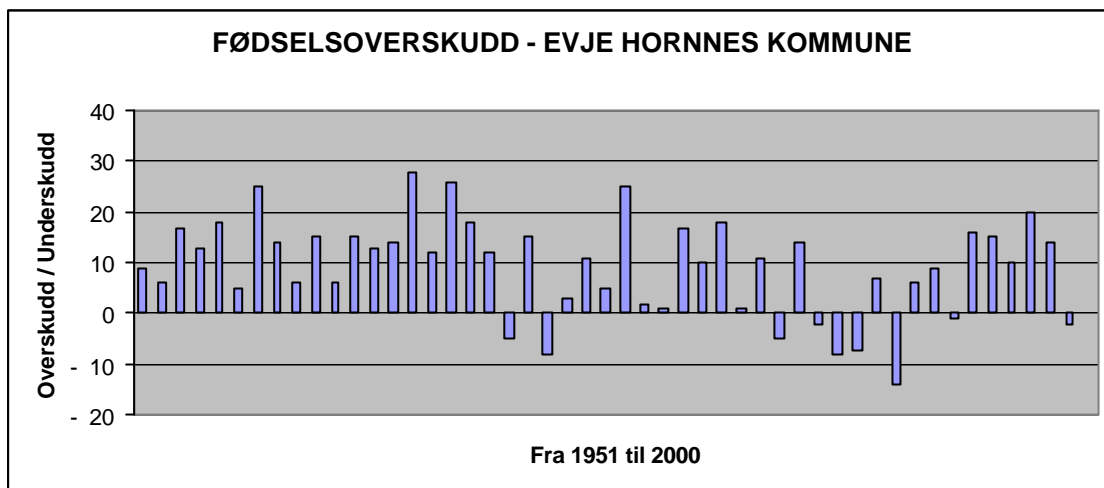
### Bykle kommune - Pendlertabell (2000)

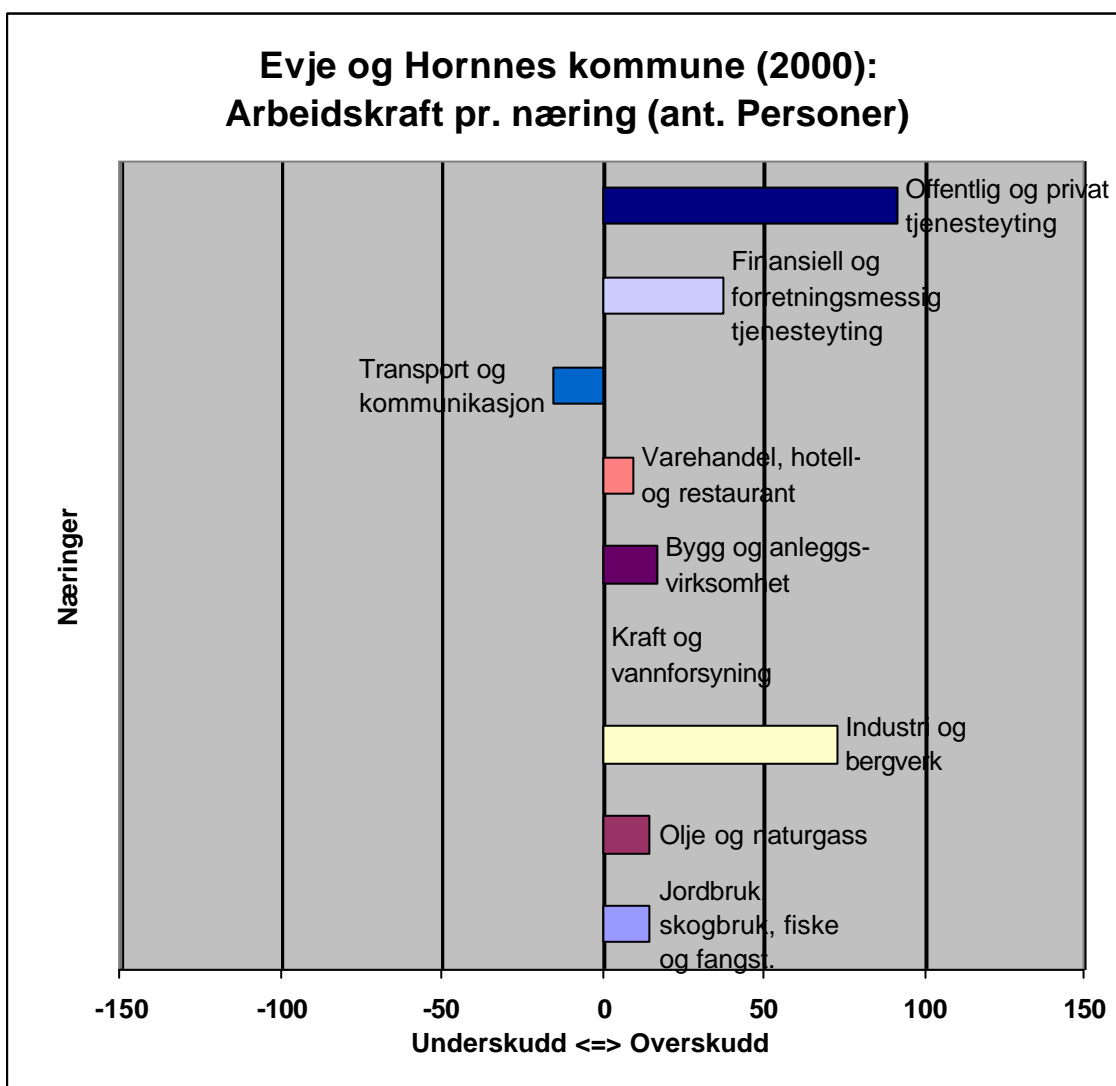
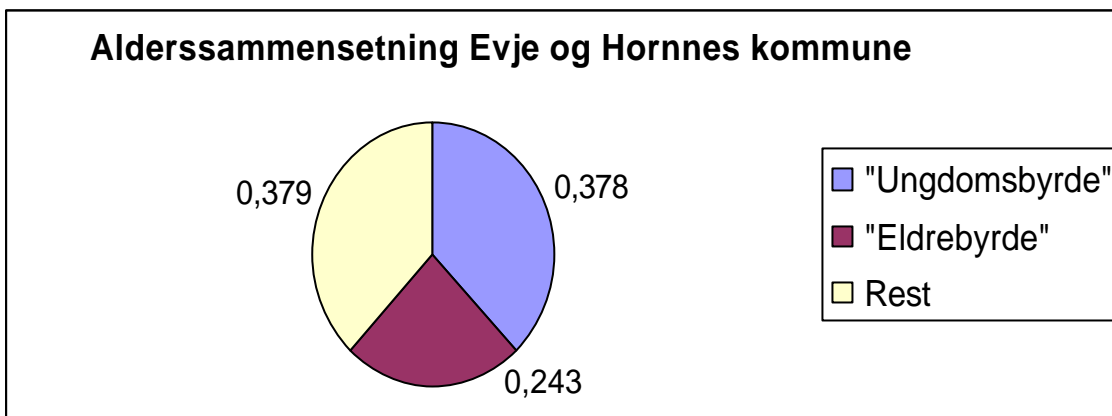


### Bykle kommune: Næringsstruktur 2000

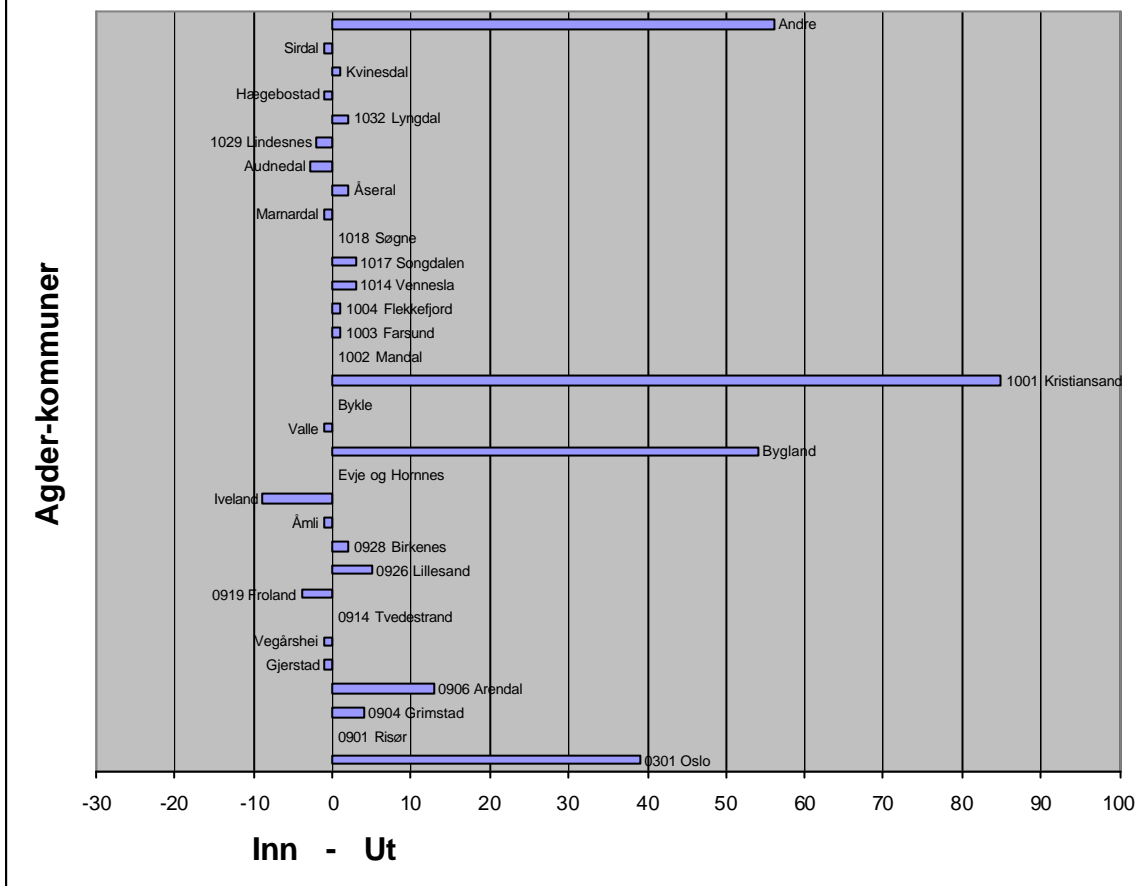


## EVJE OG HORNES

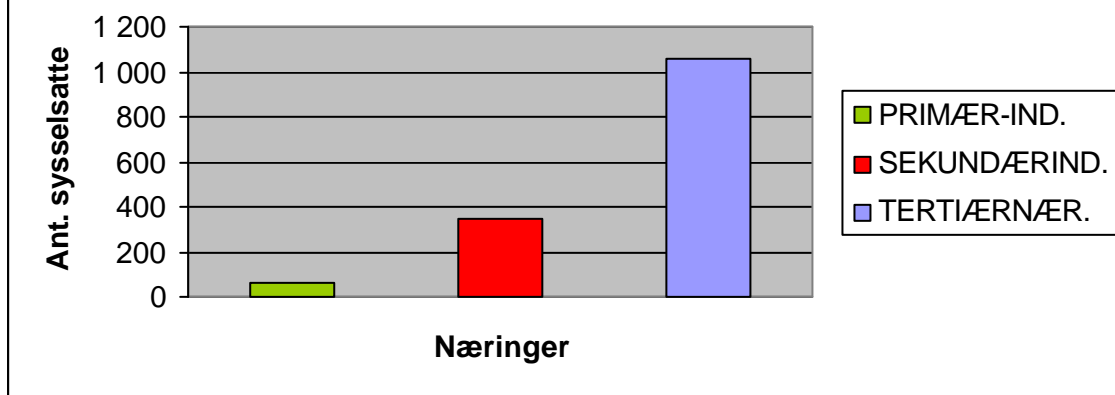




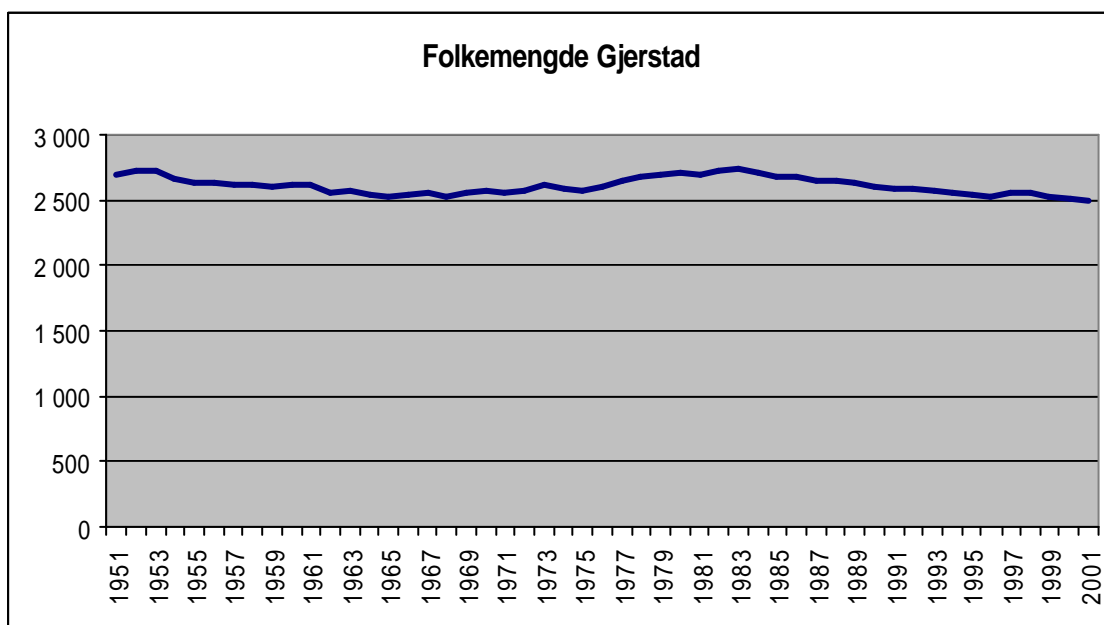
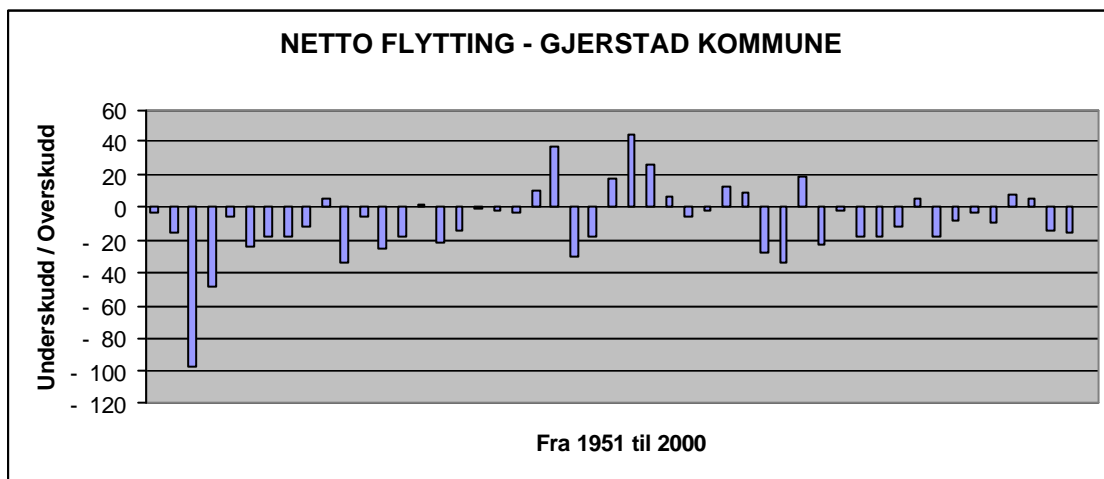
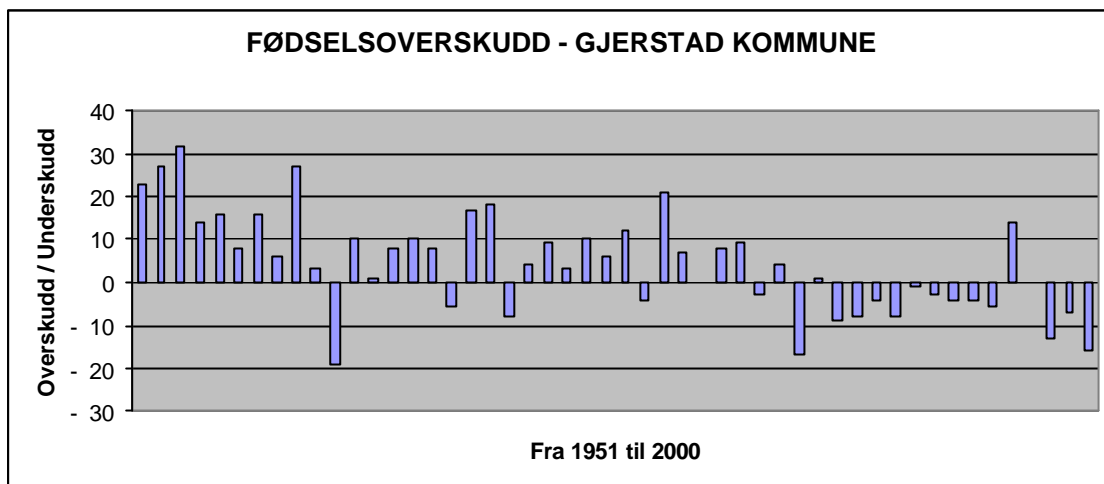
### Evje og Hornnes kommune - Pendlertabell (2000)

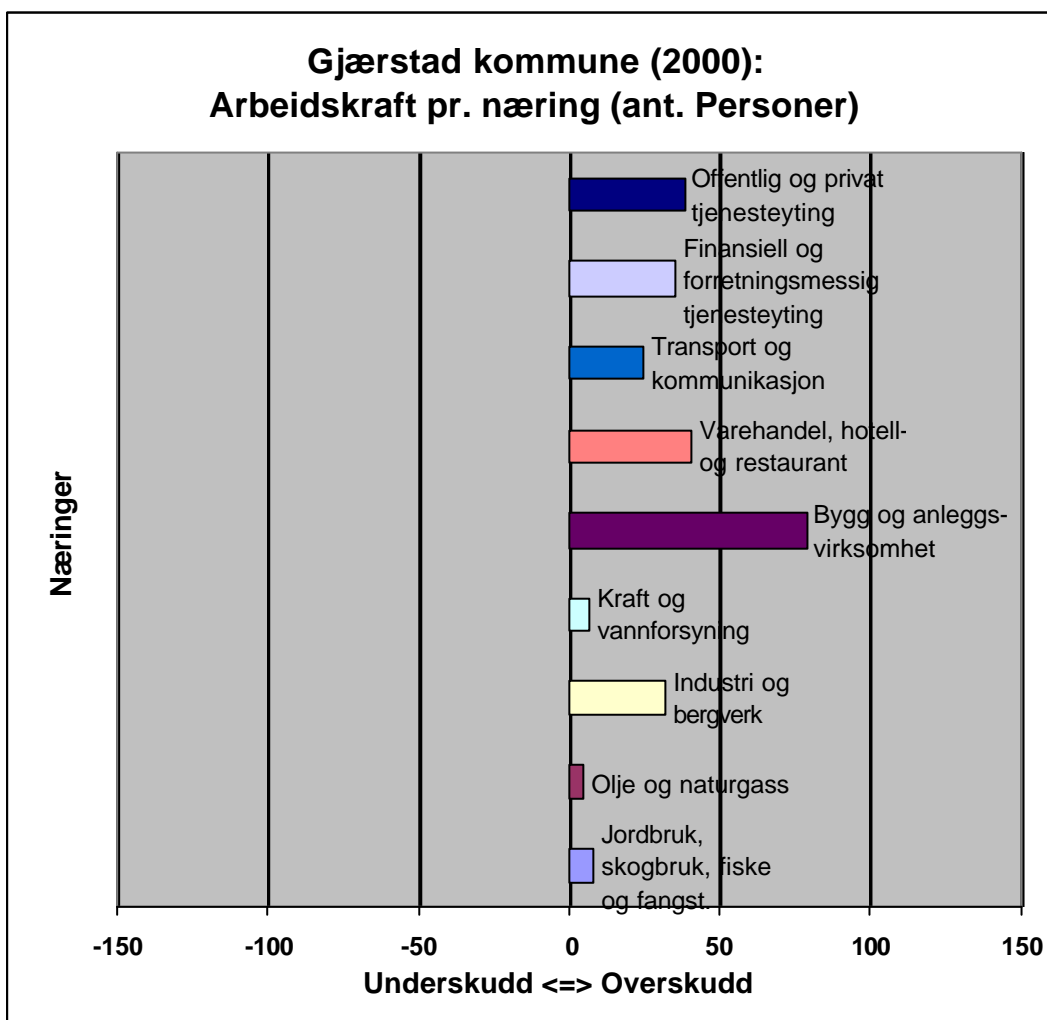
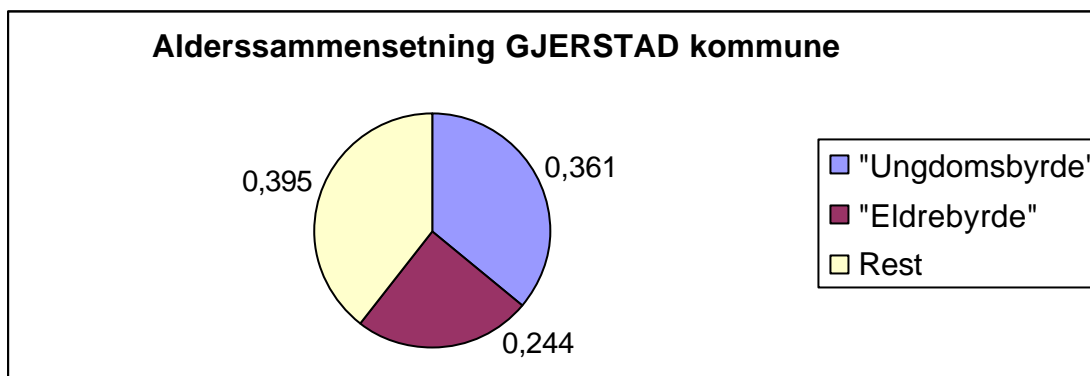


### Evje og Hornnes kommune: Næringsstruktur 2000

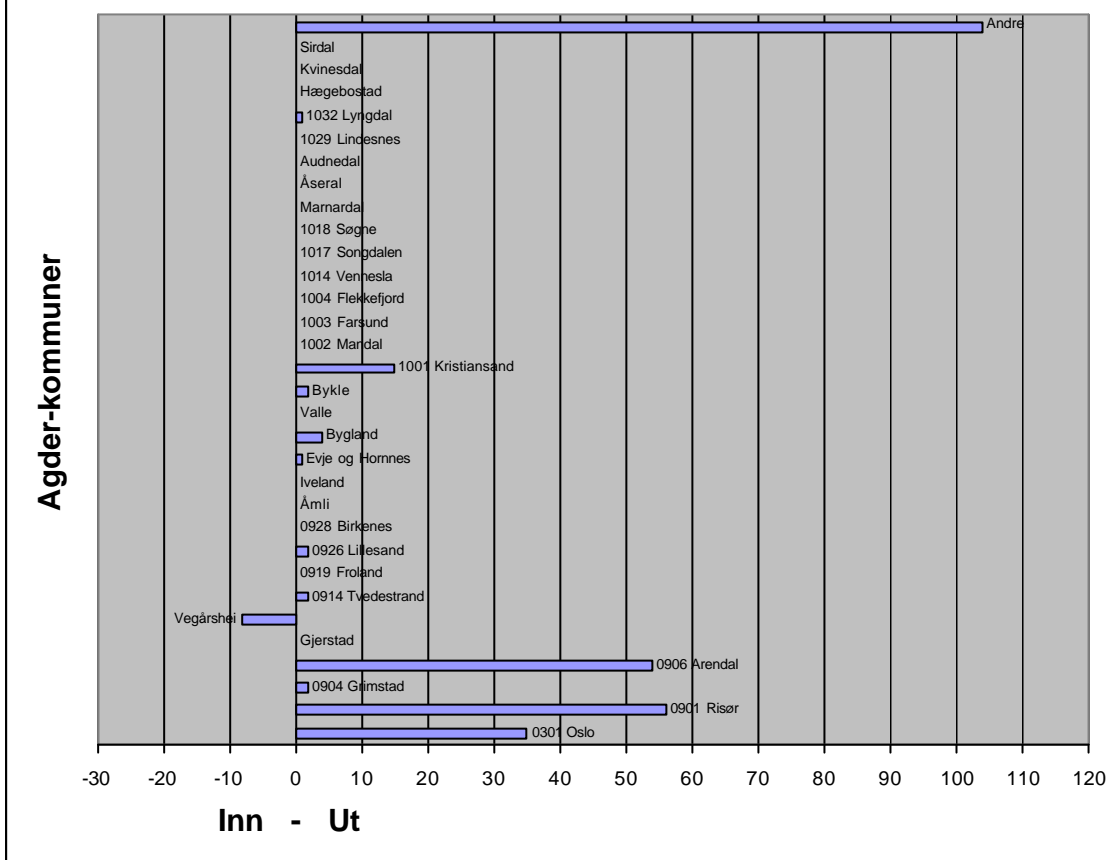


## GJERSTAD

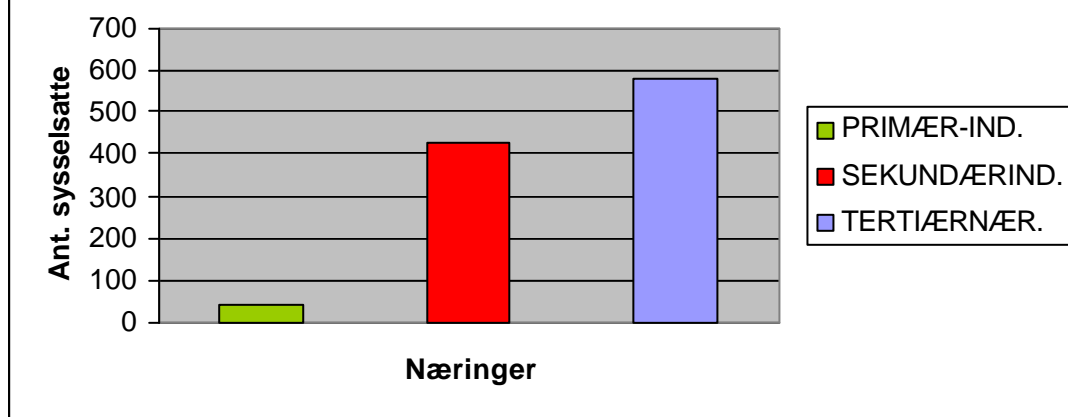




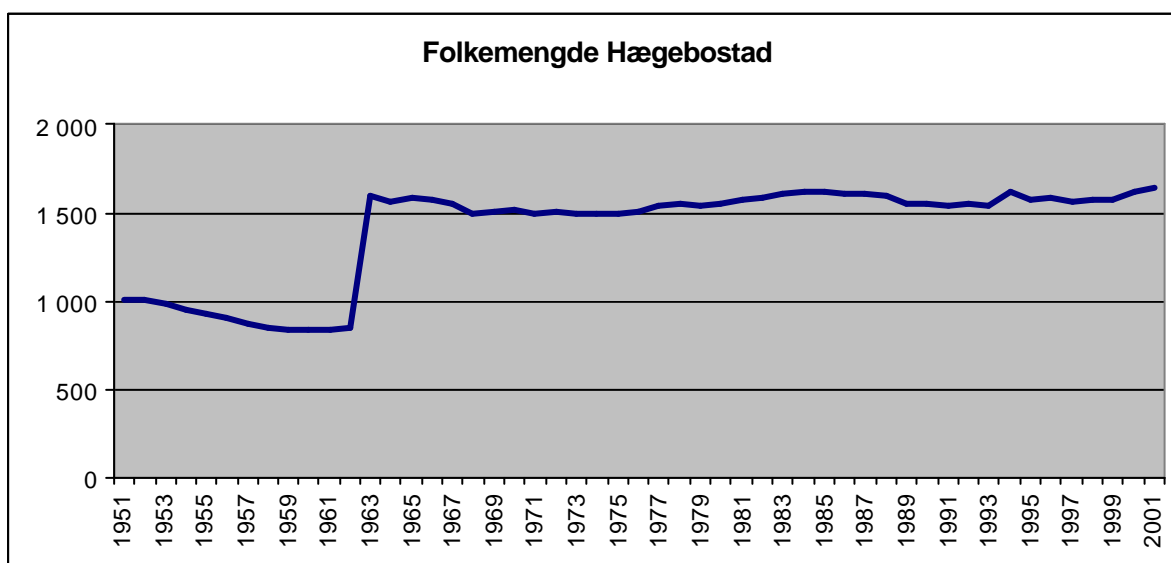
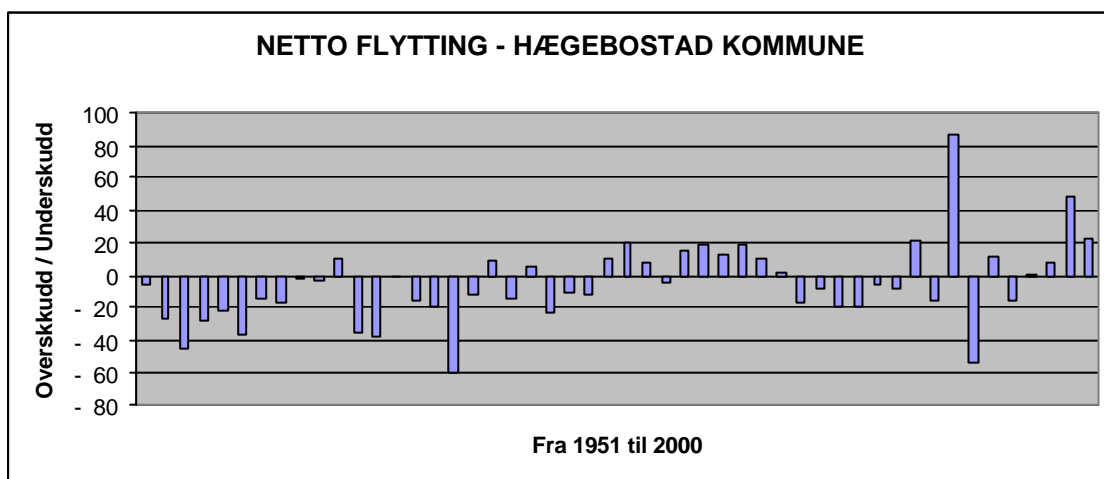
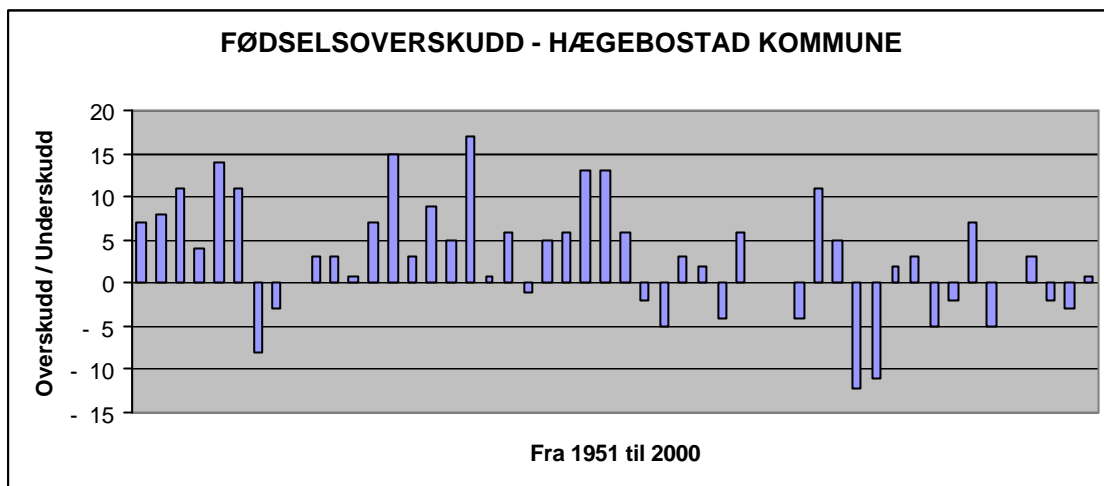
### Gjerstad kommune - Pendlertabell (2000)



### Gjerstad kommune: Næringsstruktur 2000

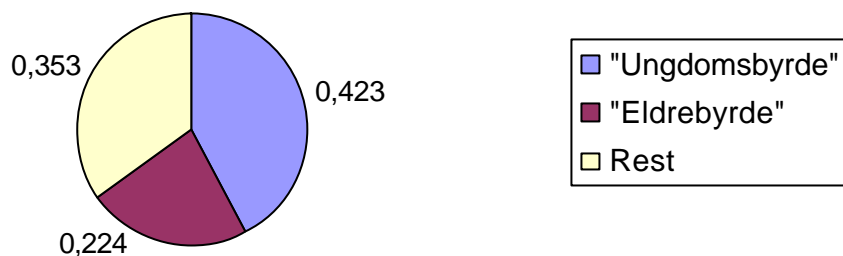


## HÆGEBOSTAD

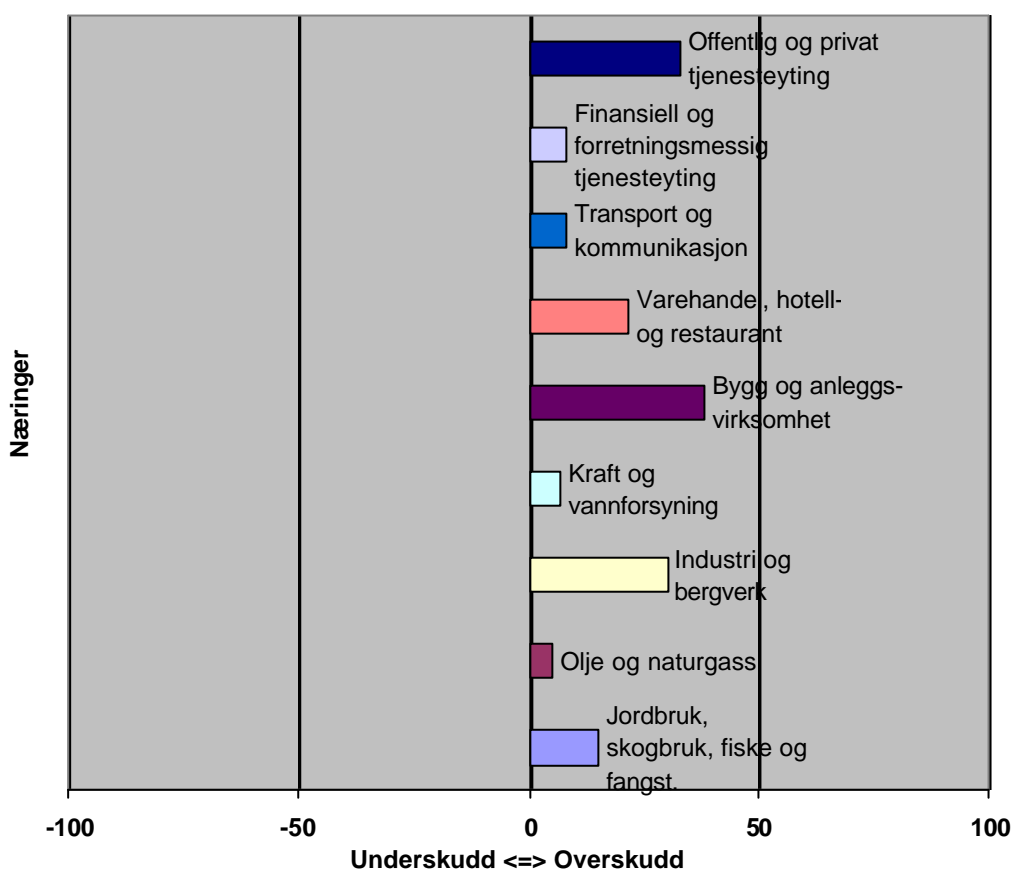


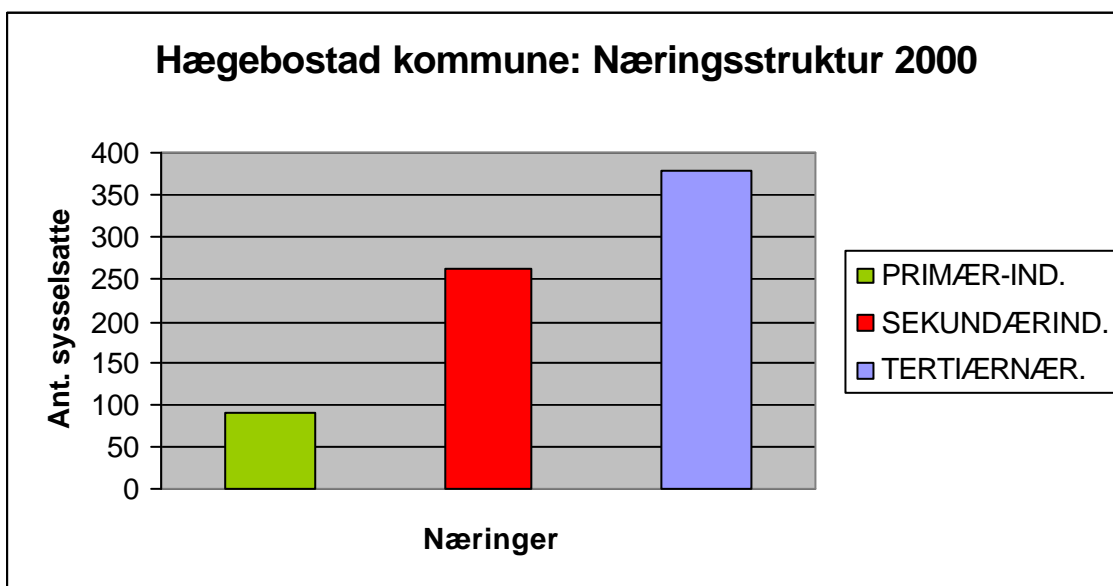
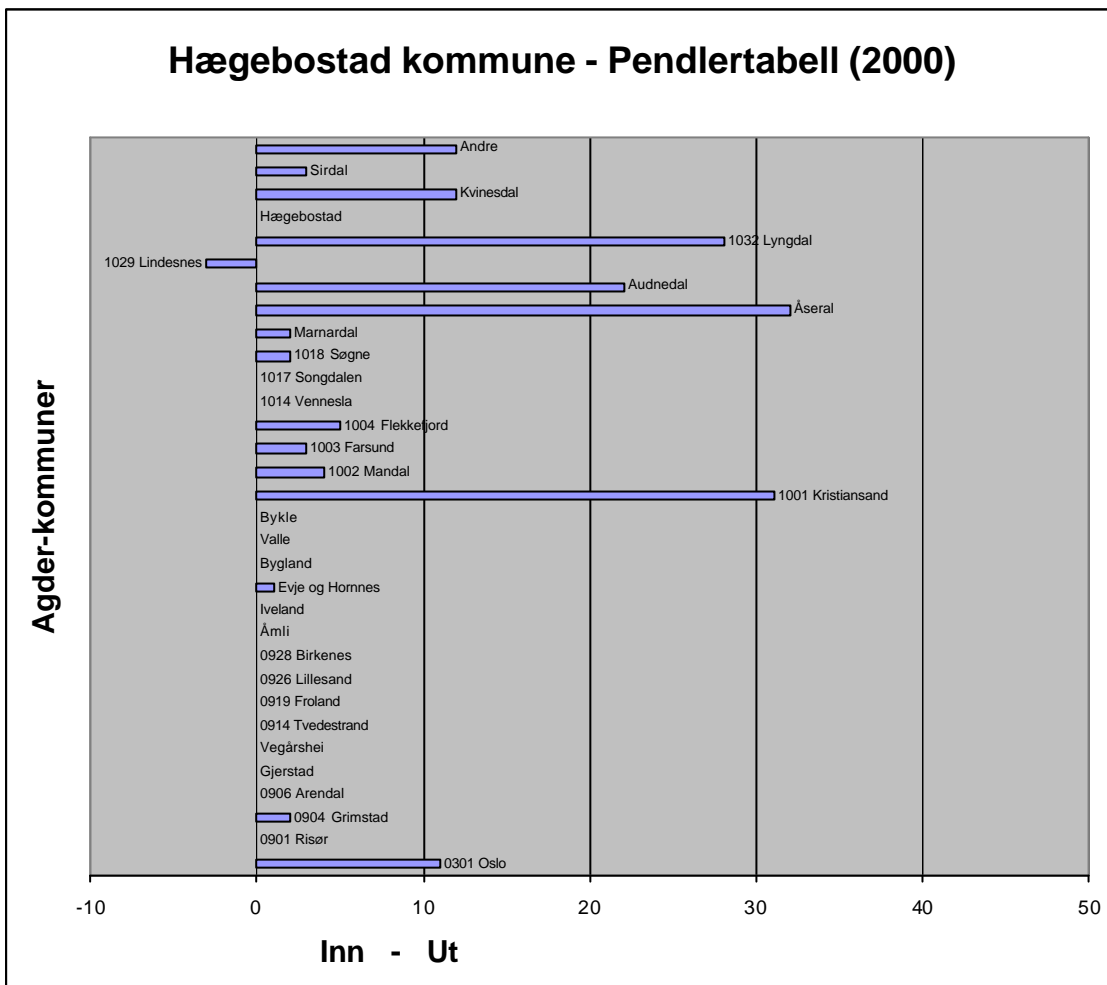


### Alderssammensetning HÆGEBOSTAD kommune

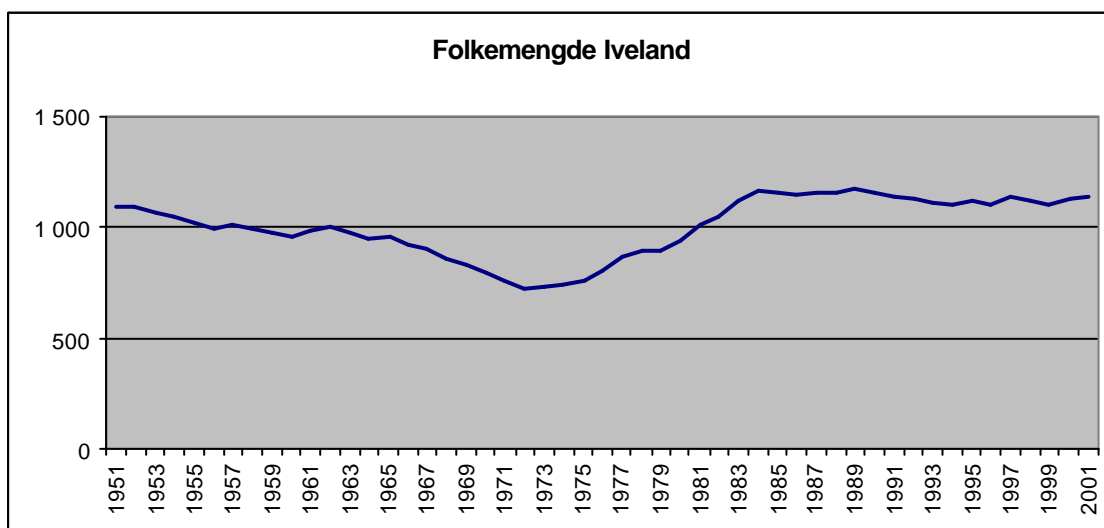
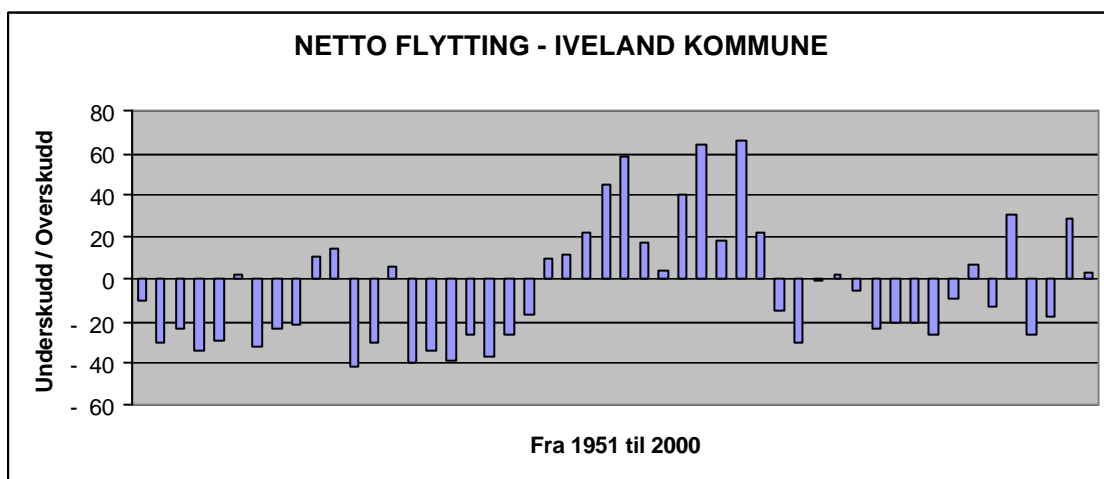
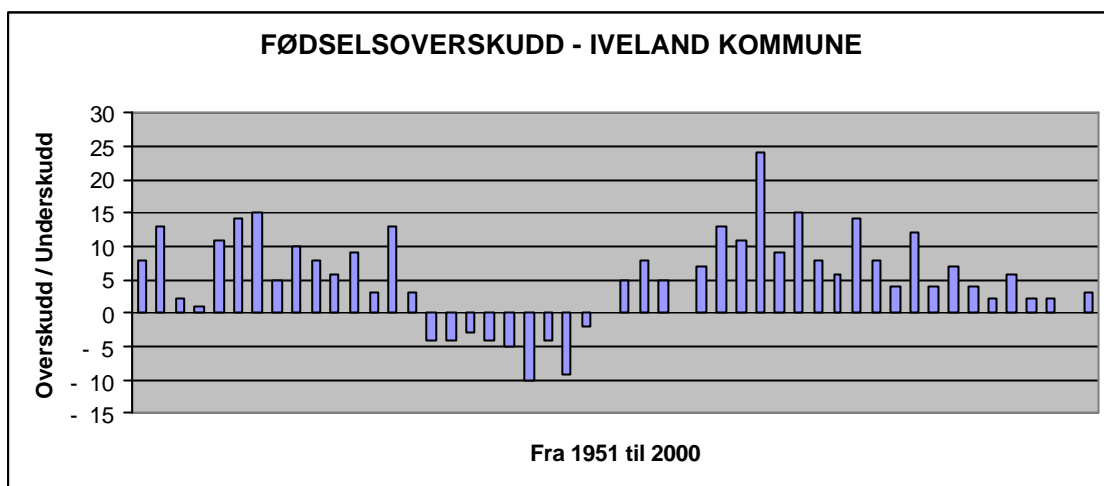


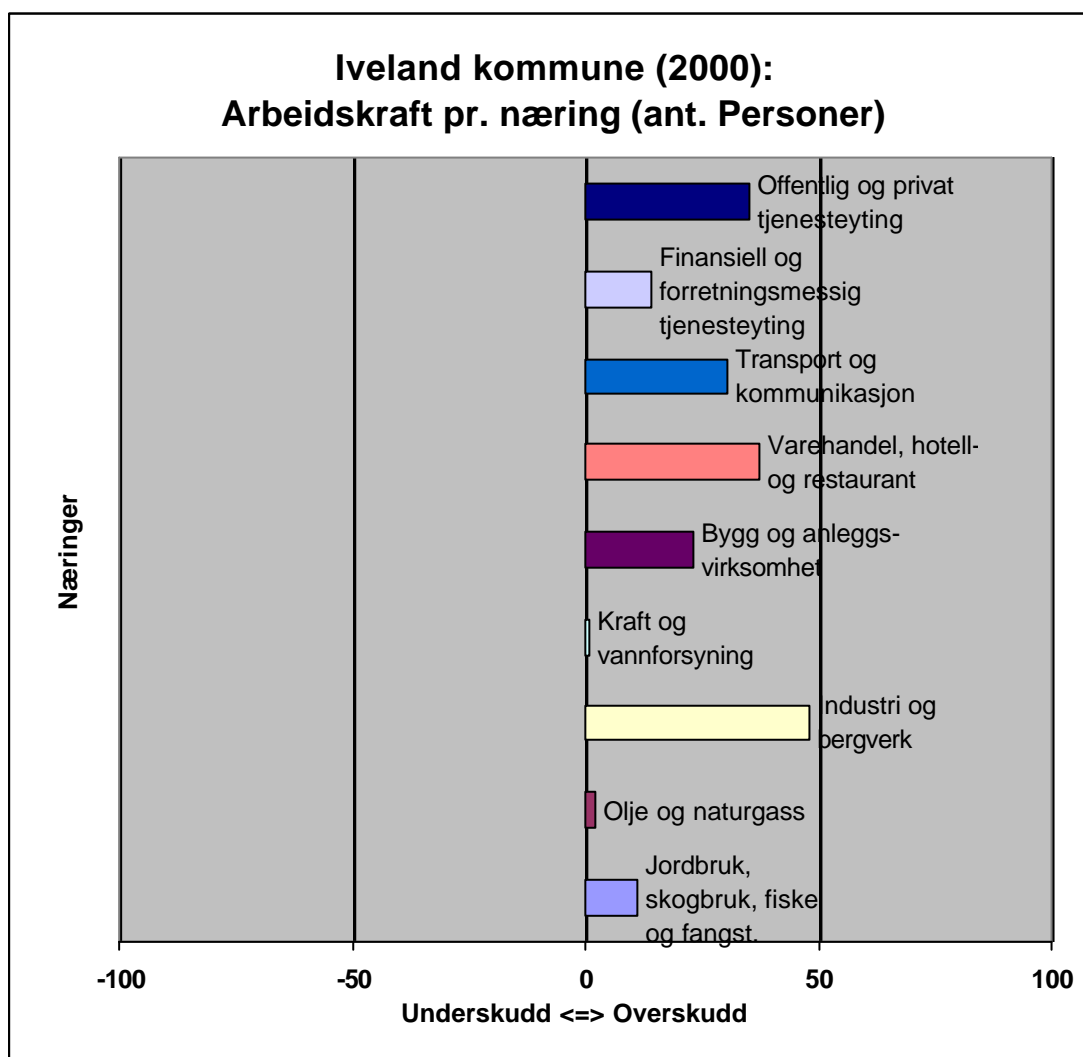
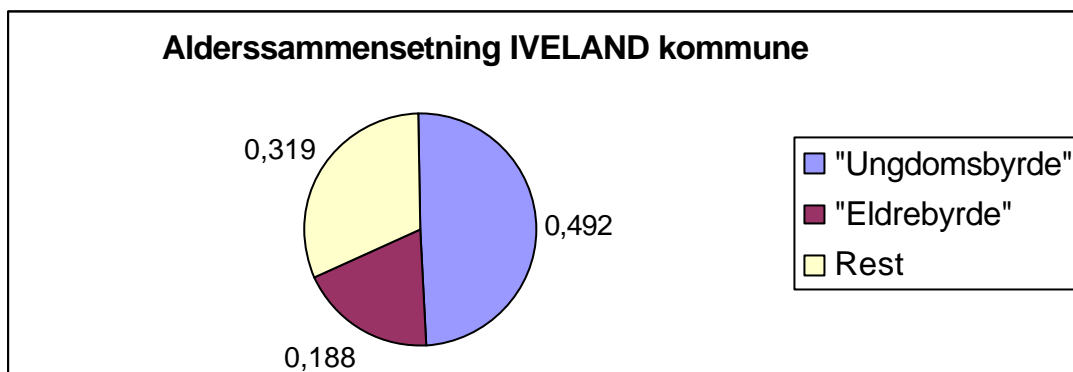
### Hægebostad kommune (2000): Arbeidskraft pr. næring (ant. Personer)



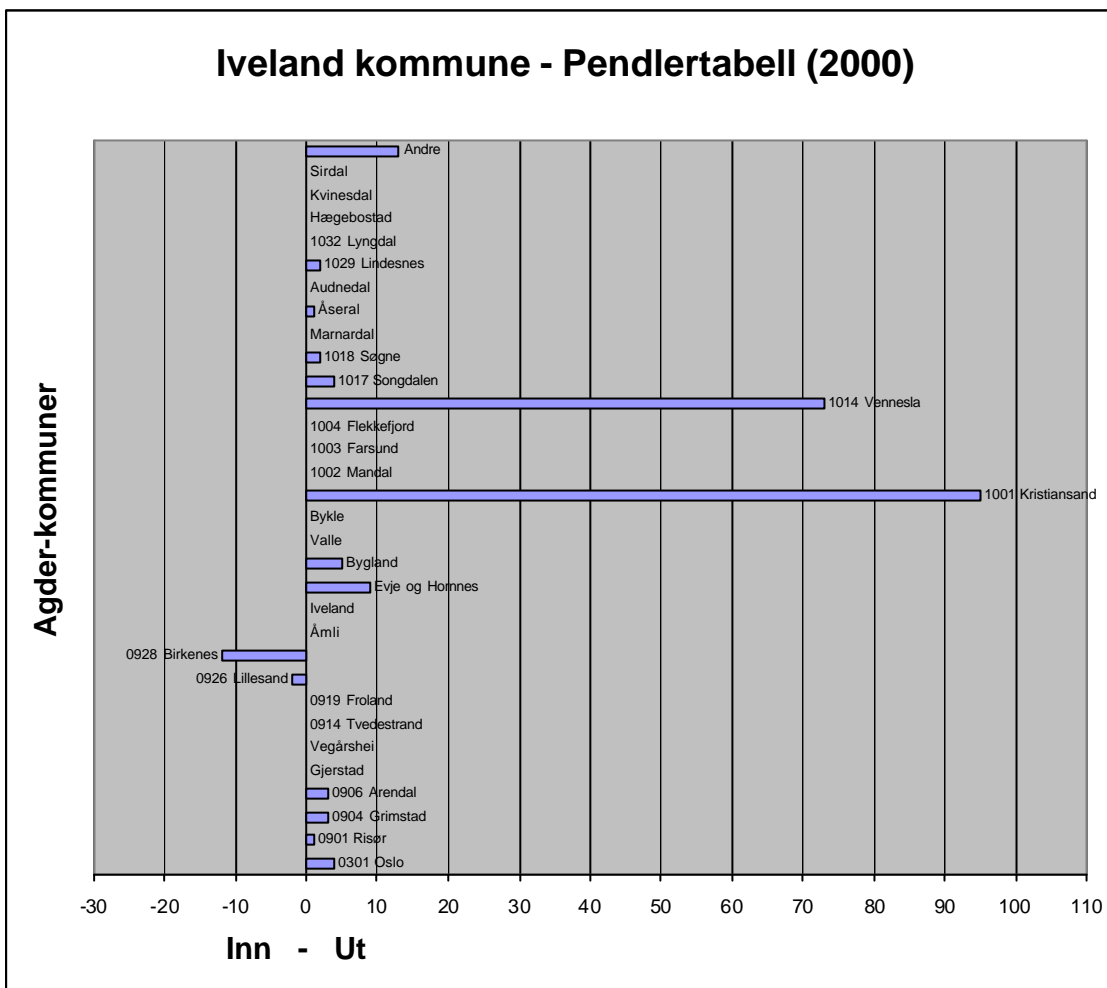


## IVELAND

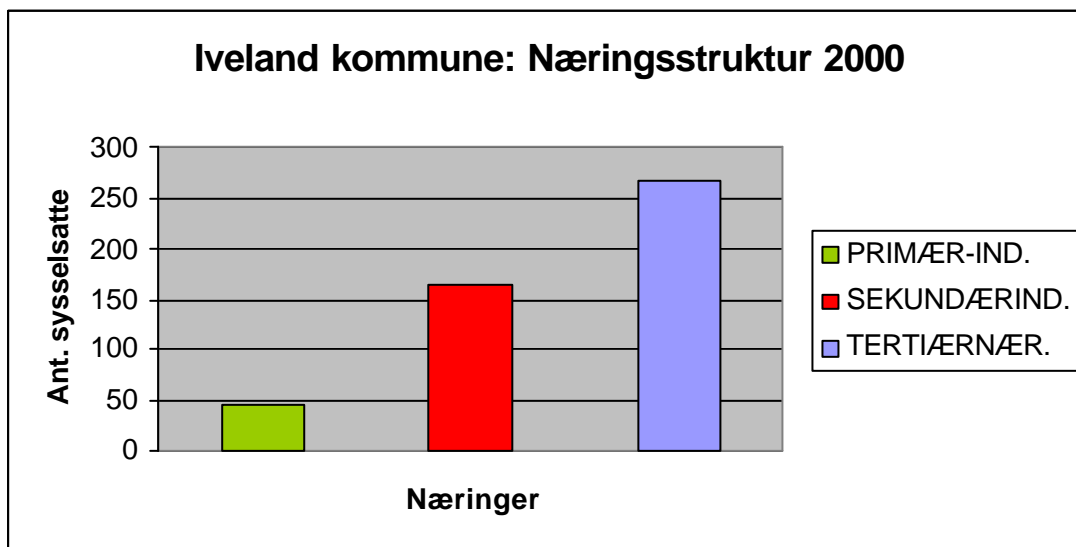




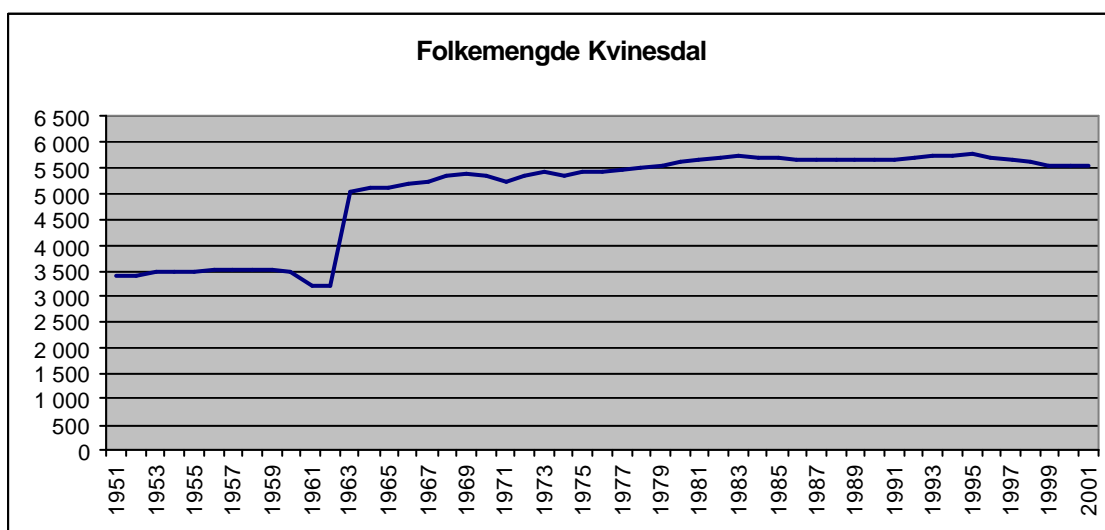
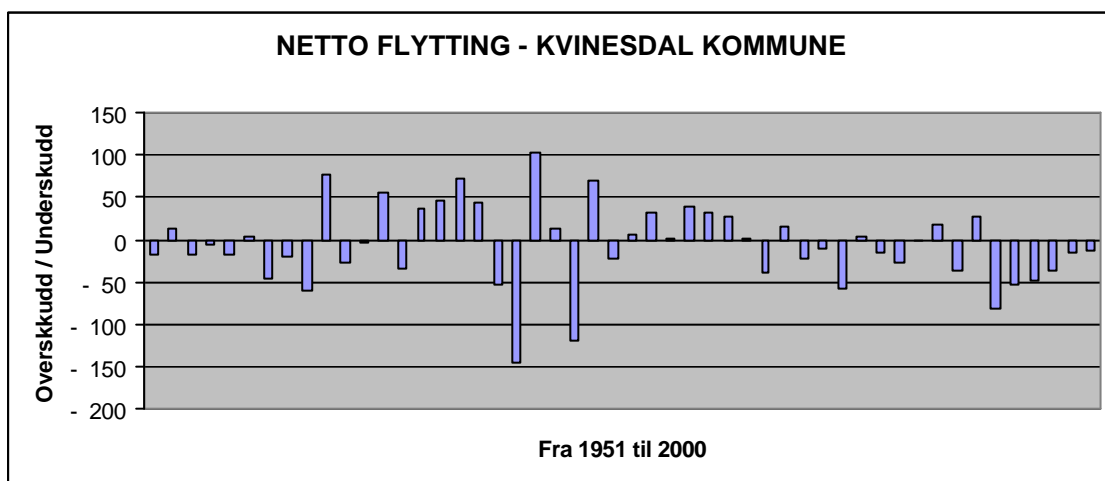
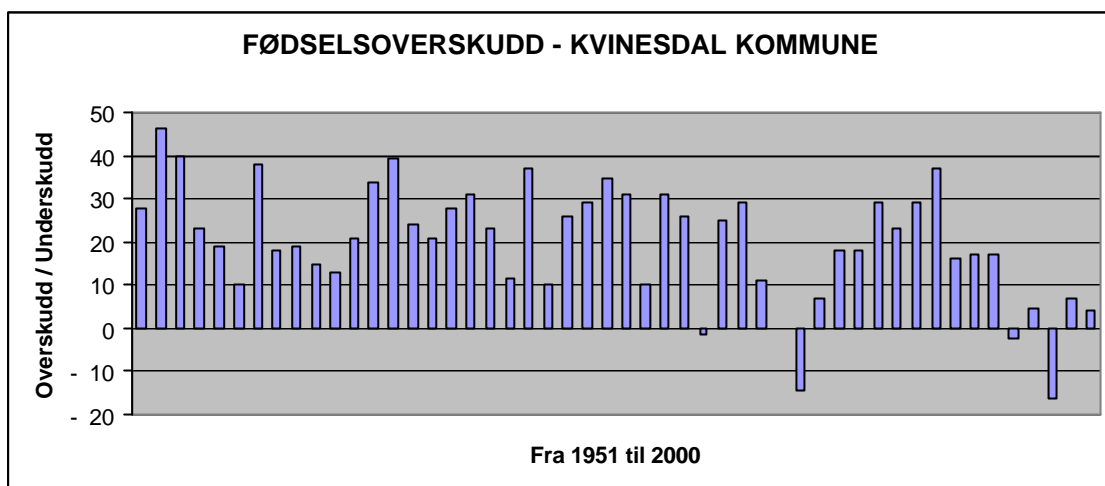
### Iveland kommune - Pendlertabell (2000)

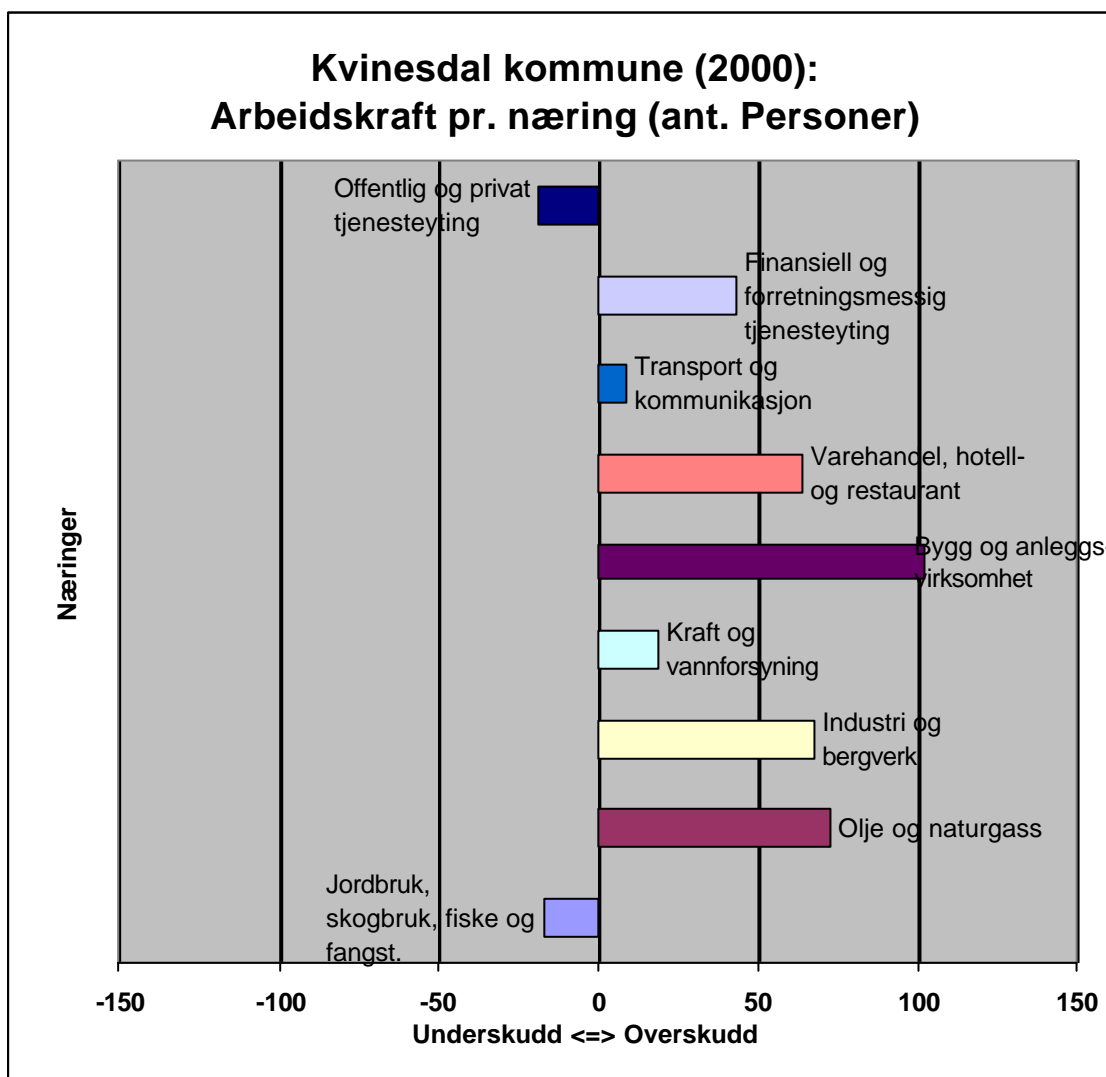
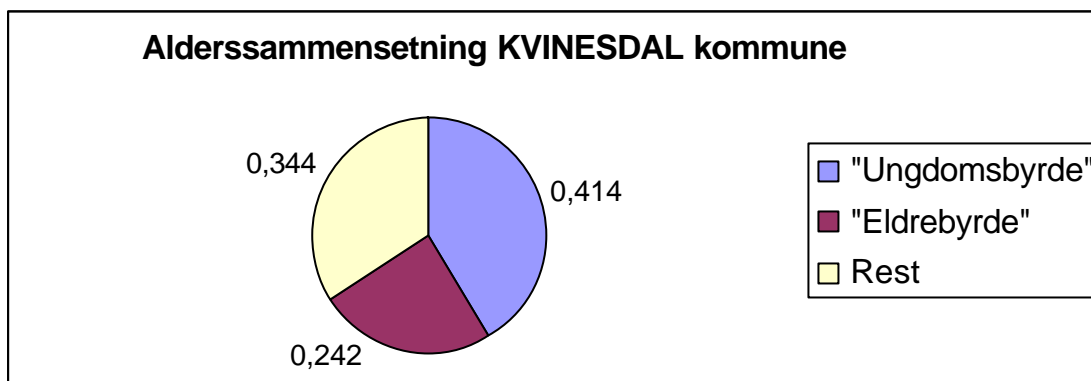


### Iveland kommune: Næringsstruktur 2000

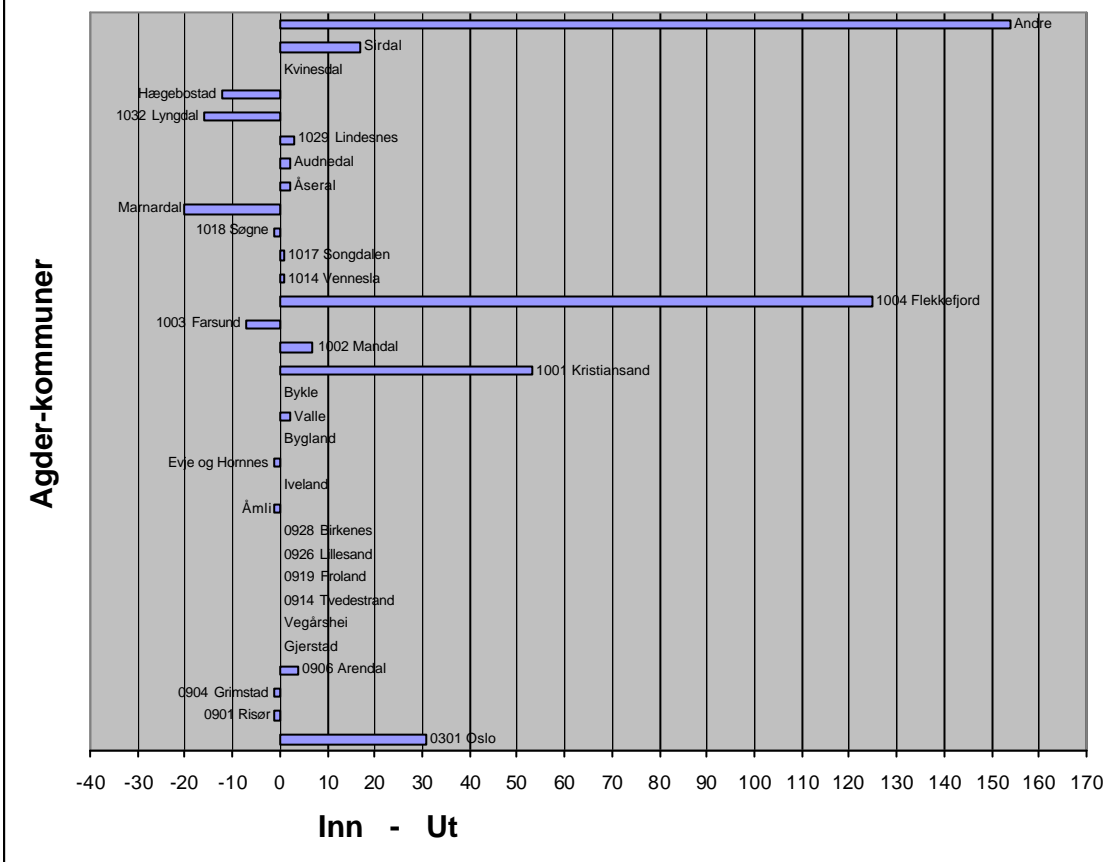


## KVINESDAL

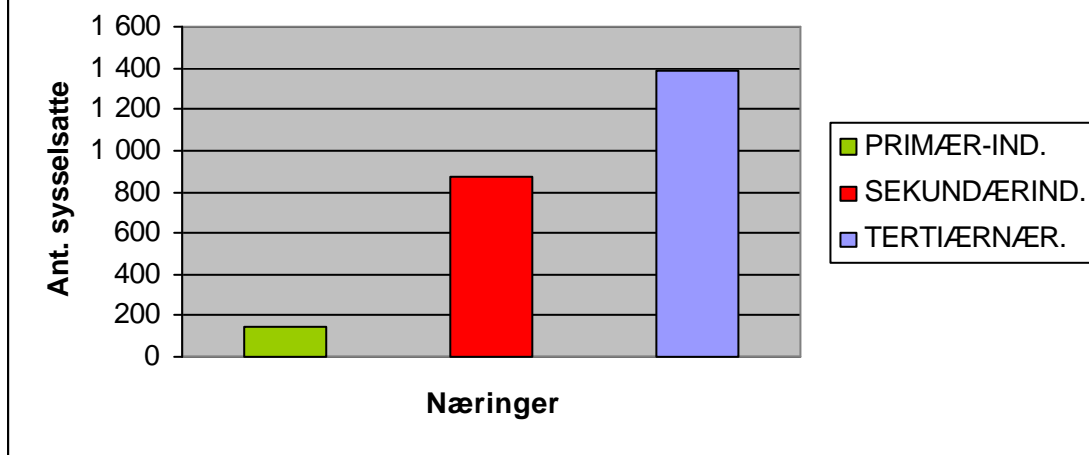




### Kvinesdal kommune - Pendlertabell (2000)

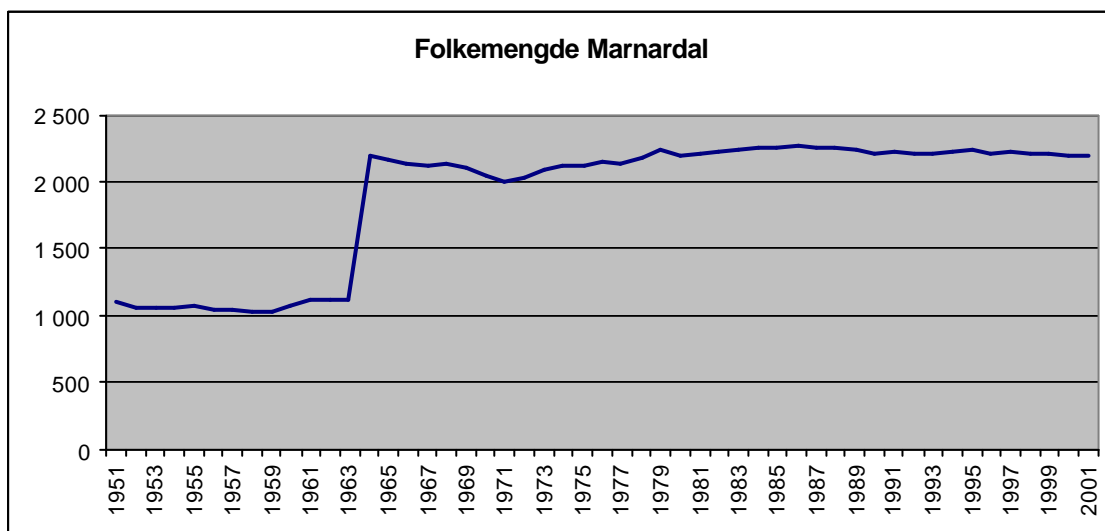
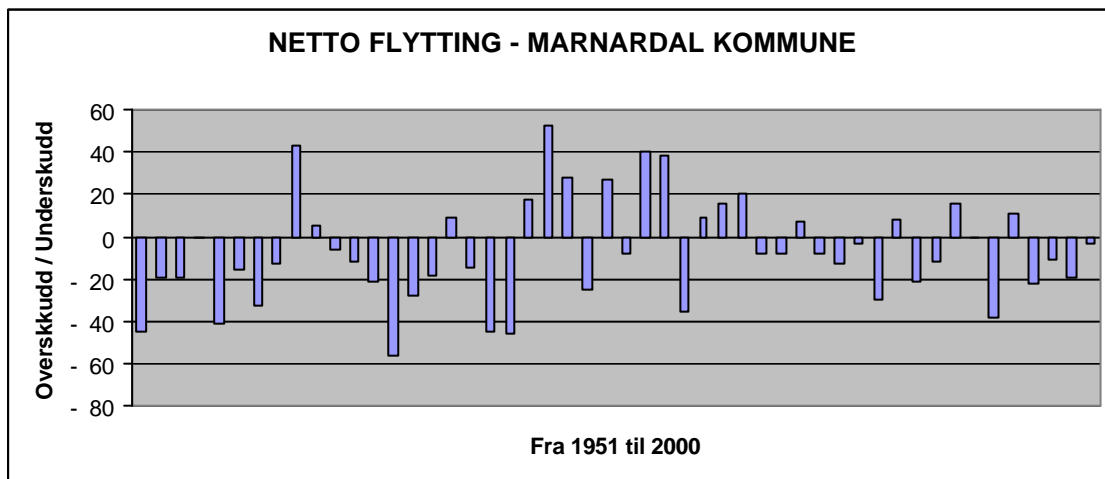
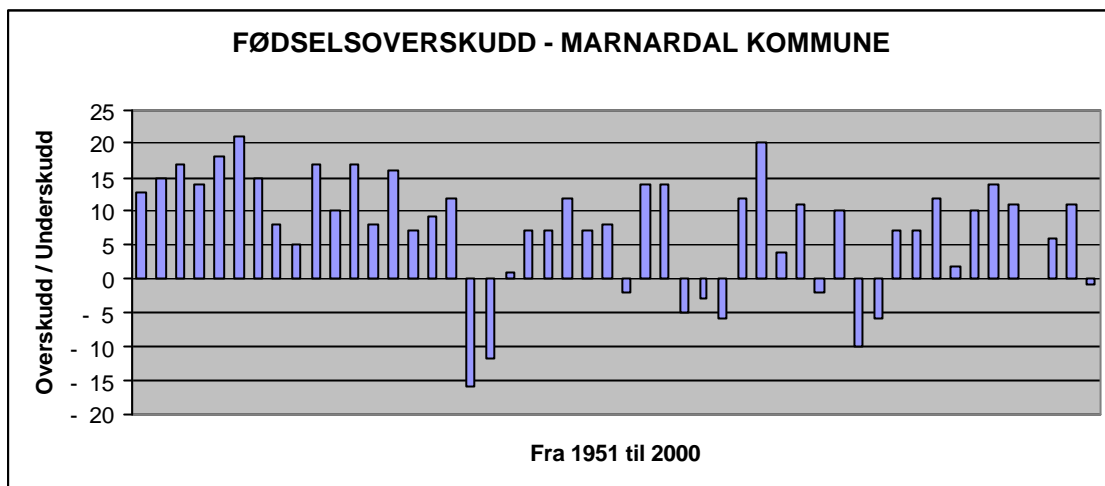


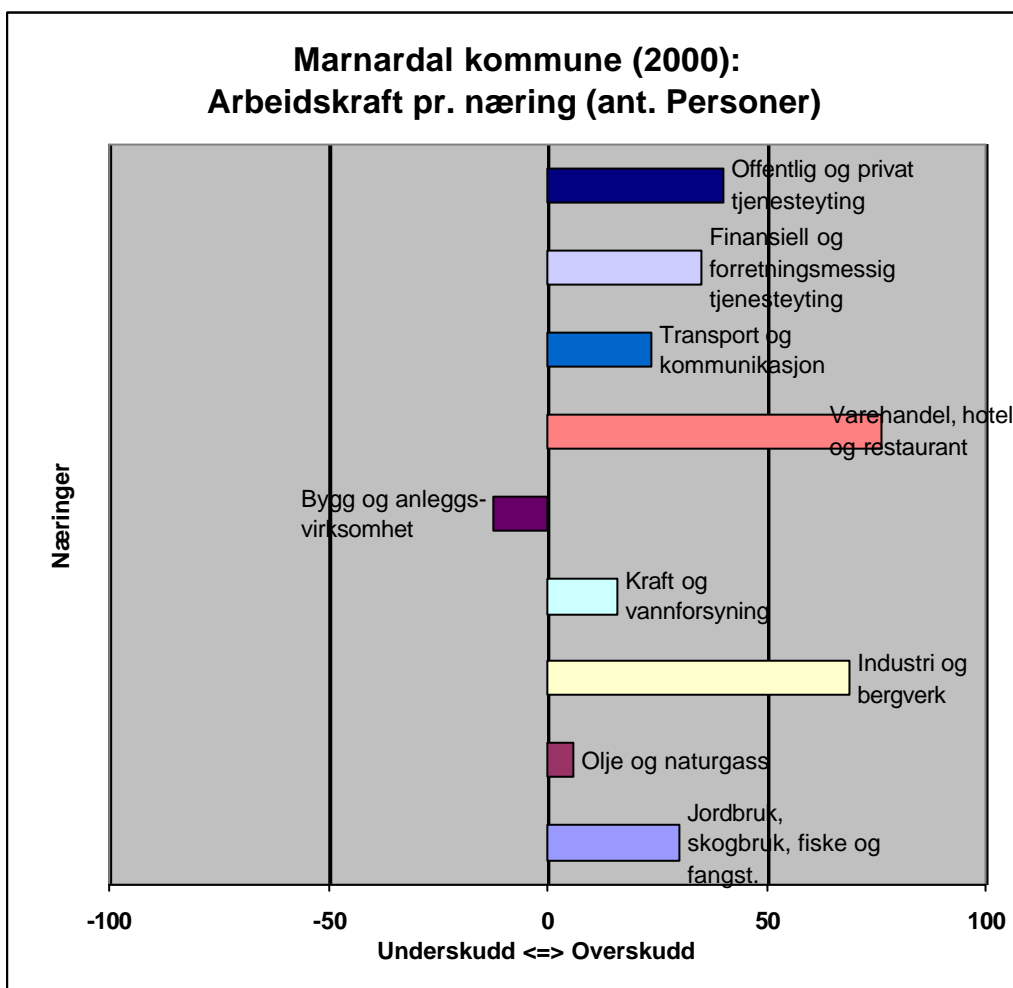
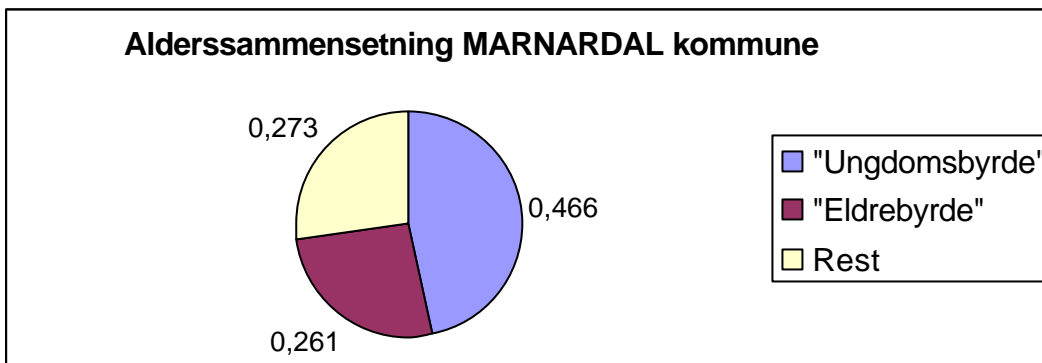
### Kvinesdal kommune: Næringsstruktur 2000



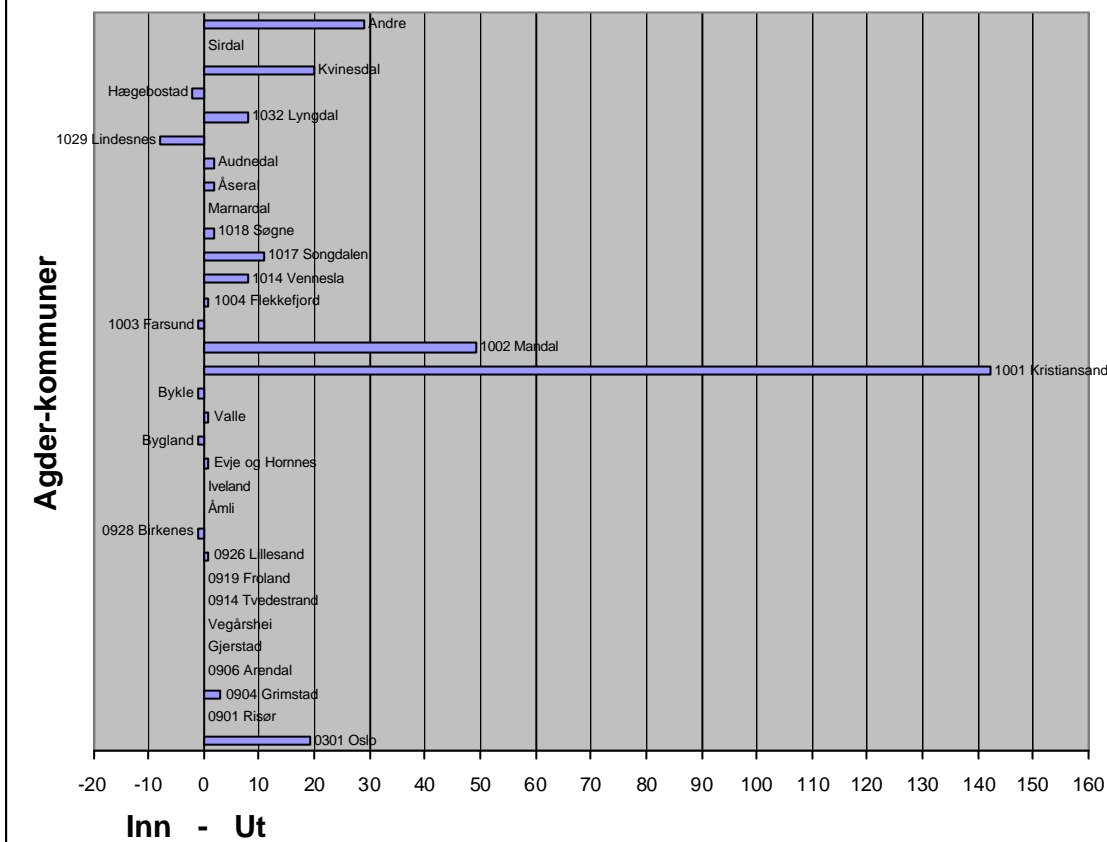


## MARNARDAL

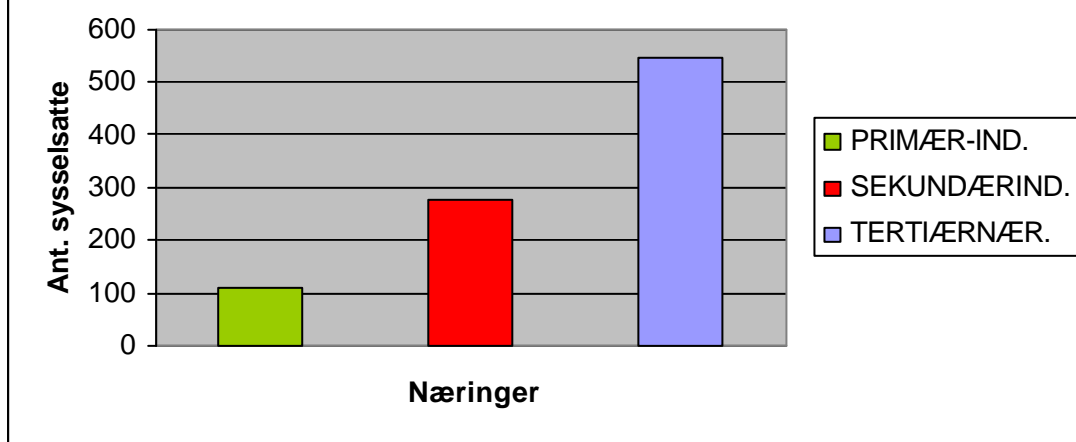




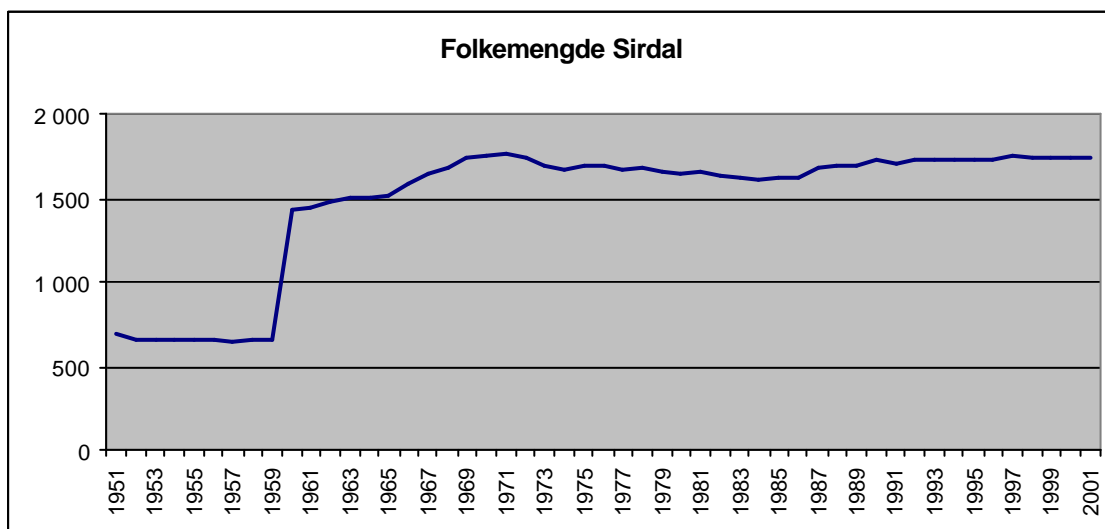
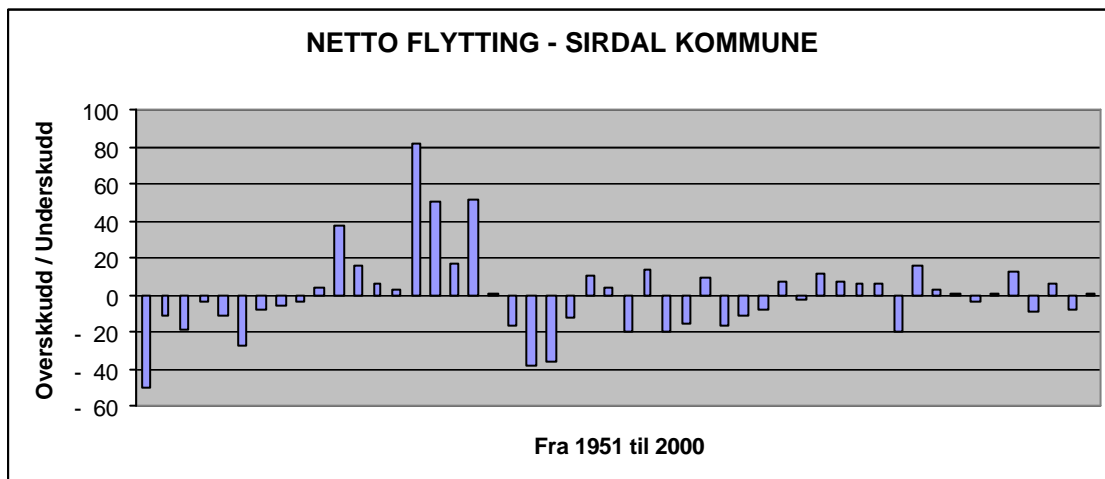
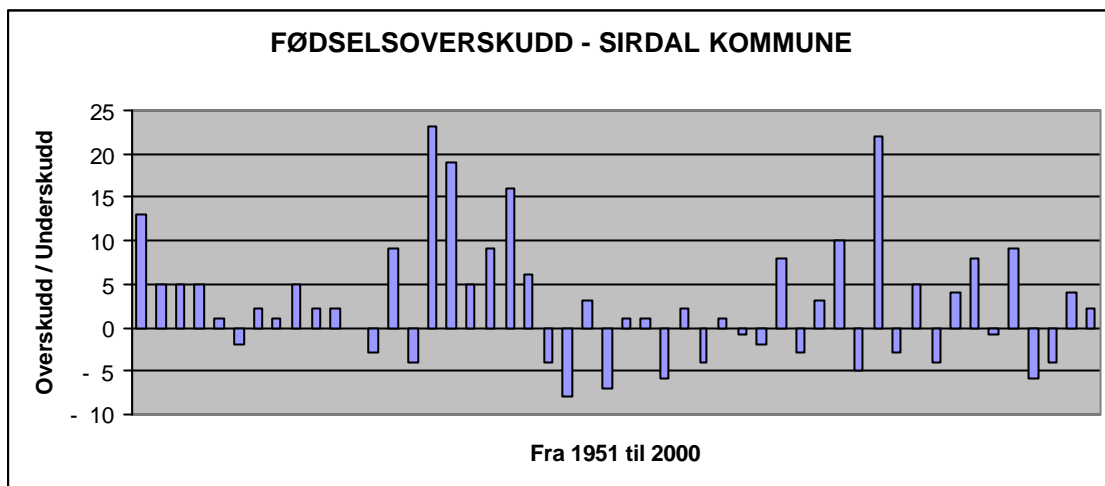
### Marnardal kommune - Pendlertabell (2000)

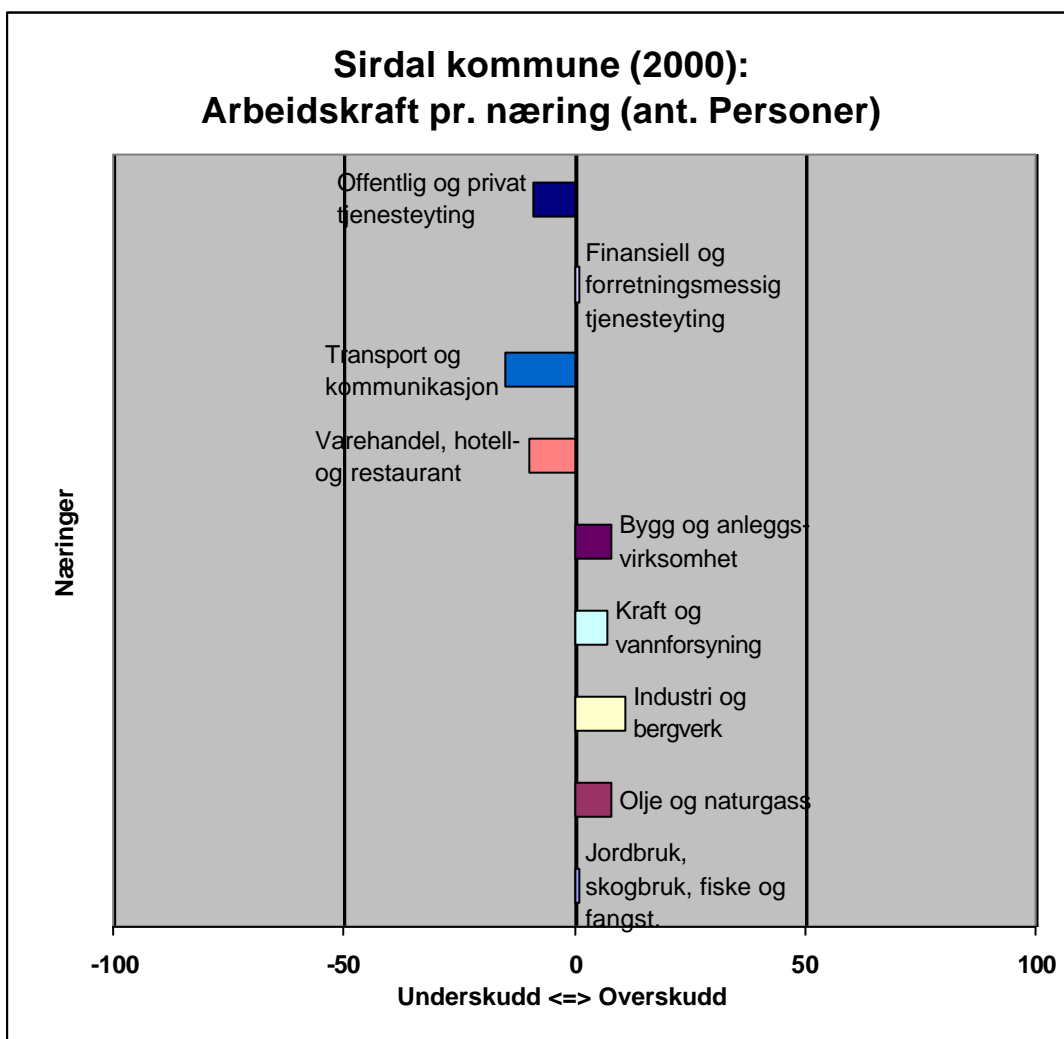
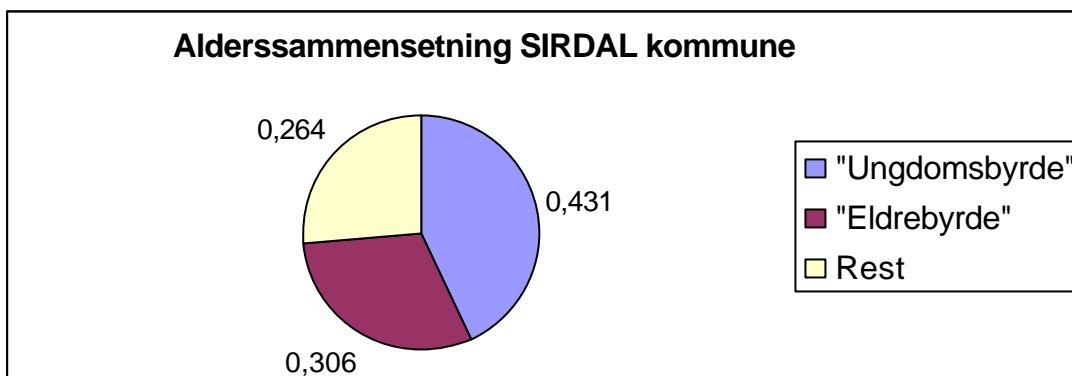


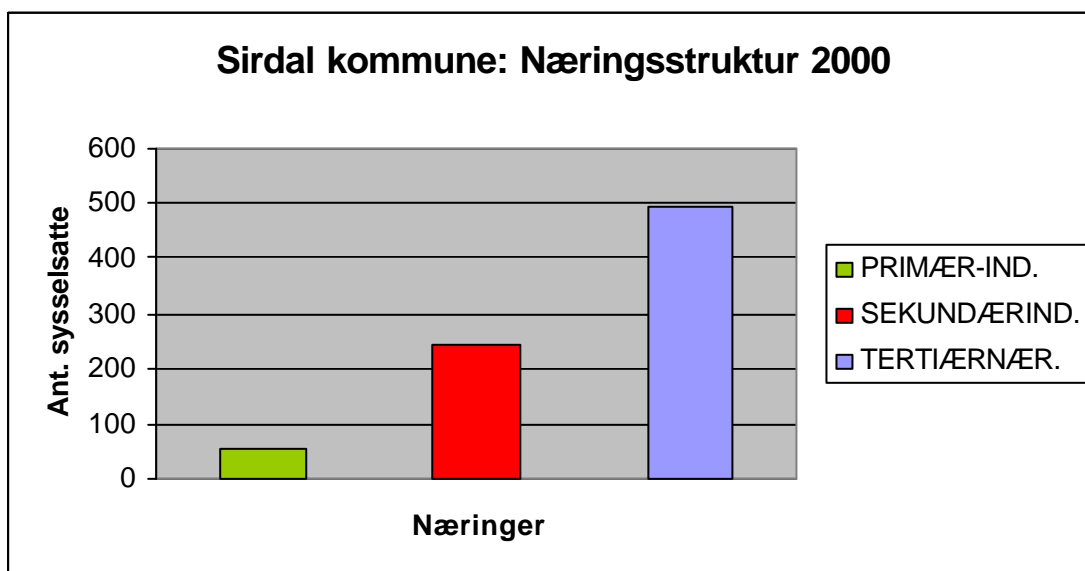
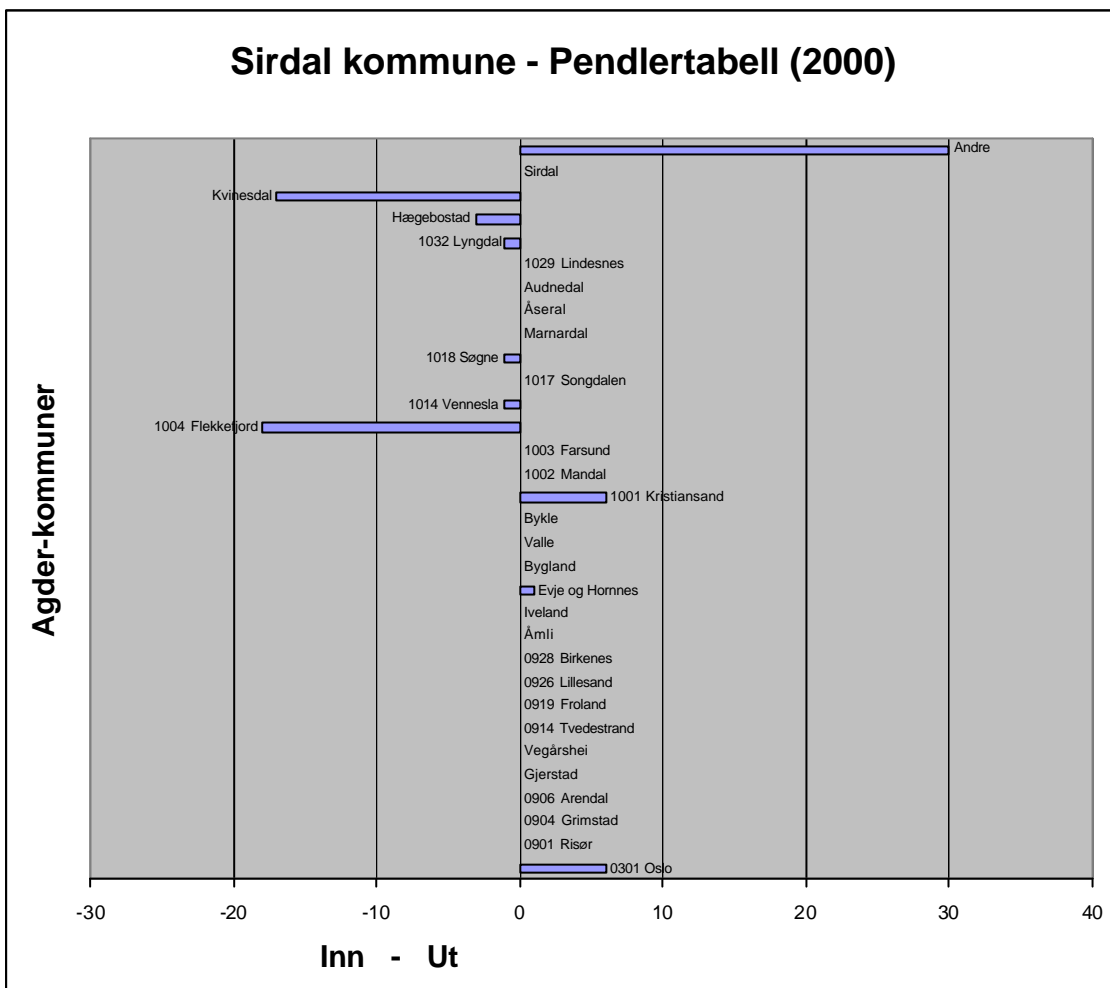
### Marnardal kommune: Næringsstruktur 2000



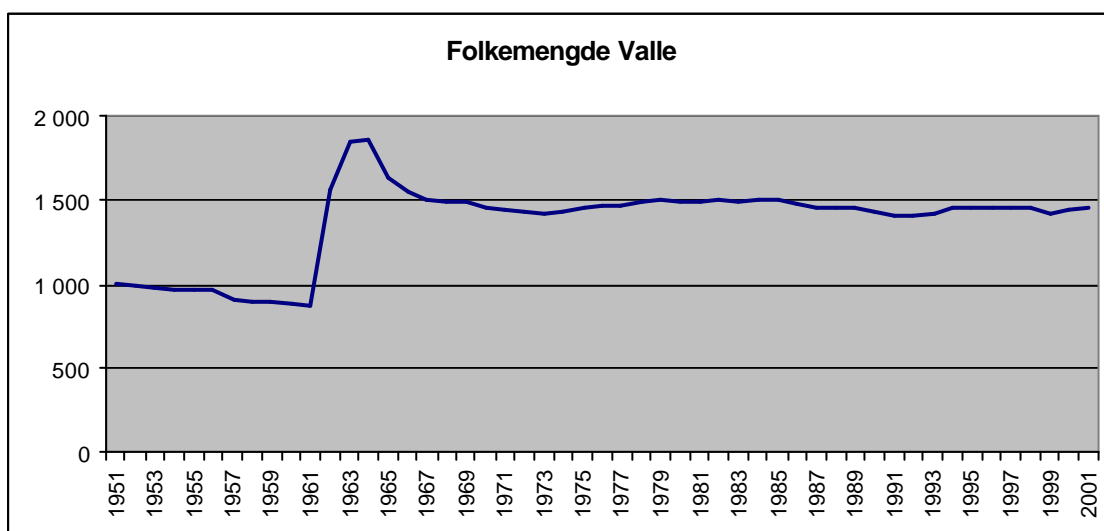
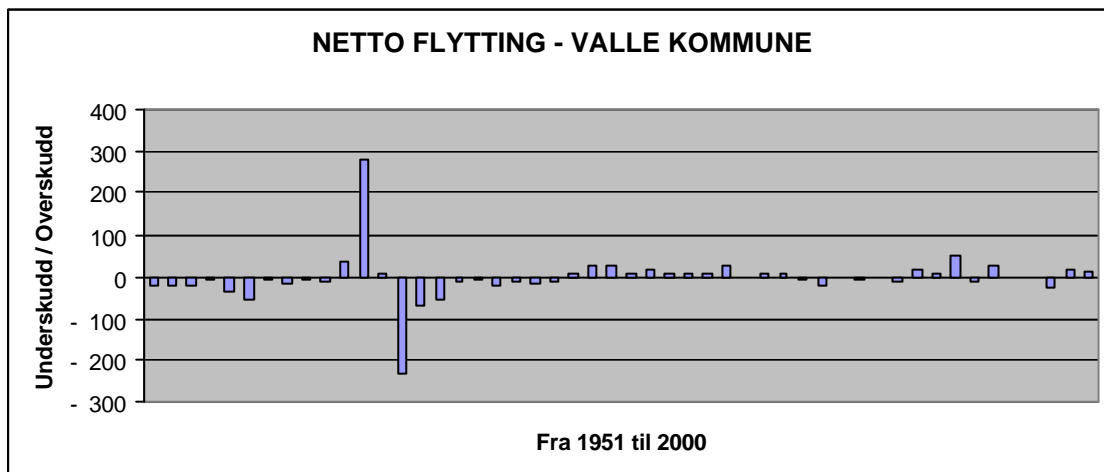
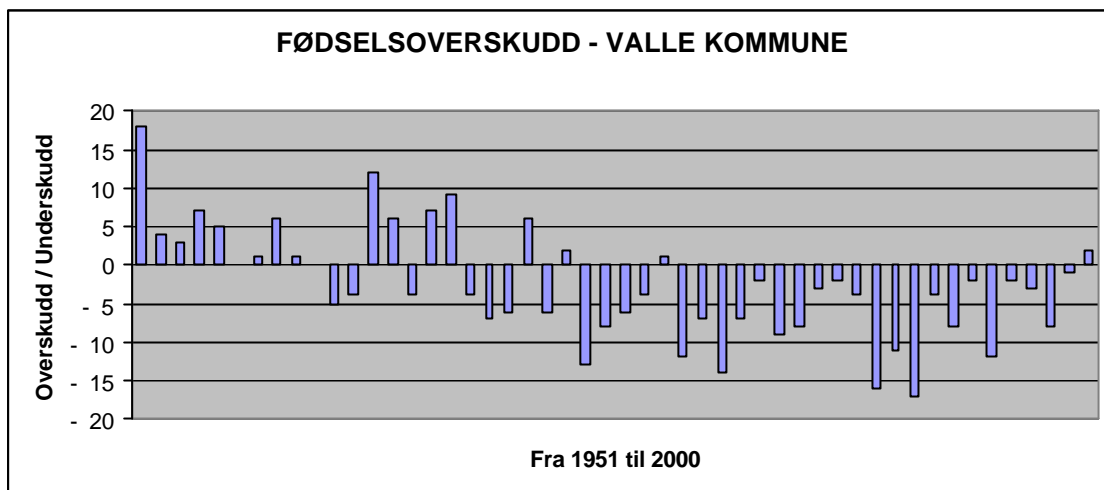
## SIRDAL

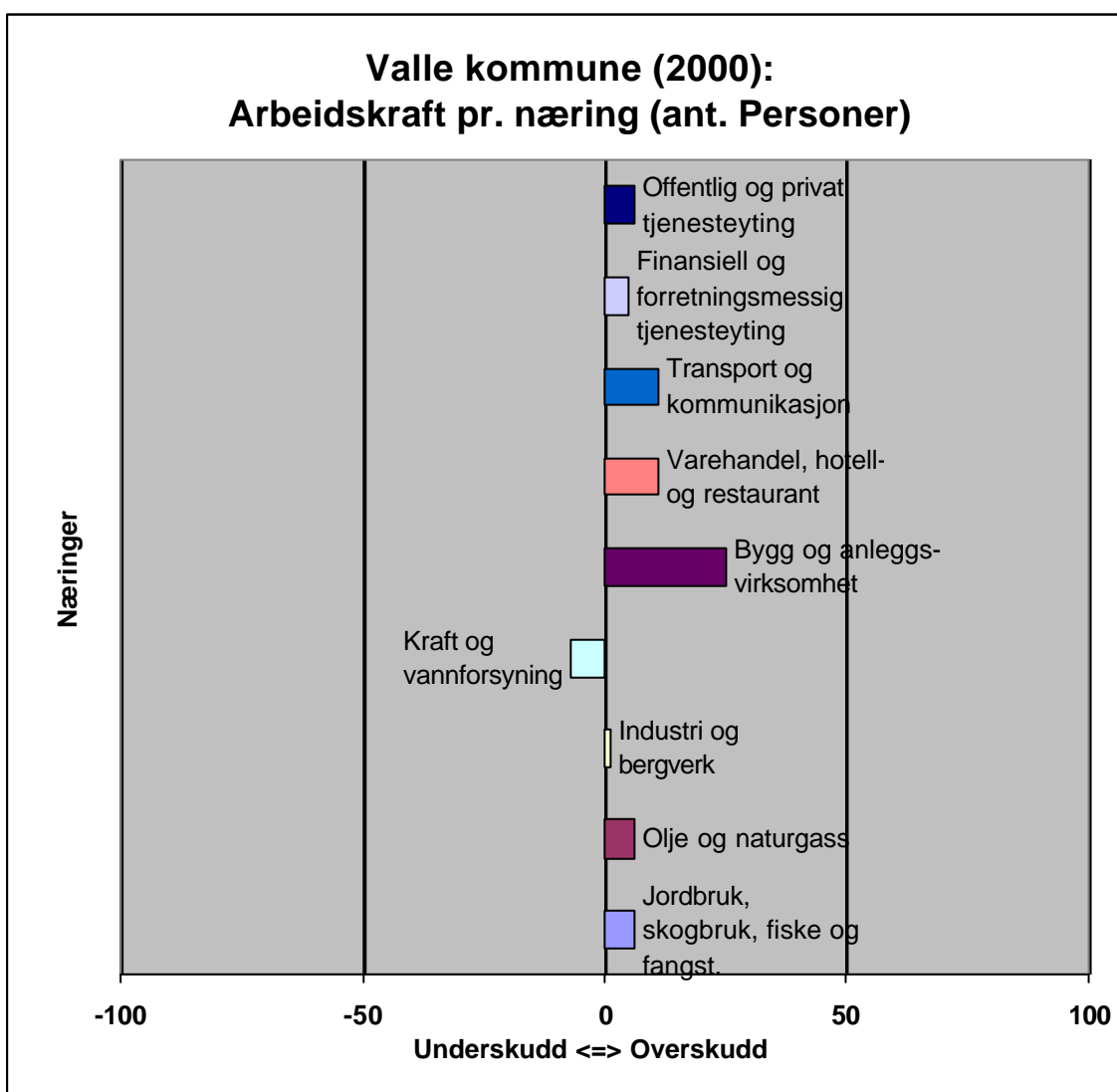
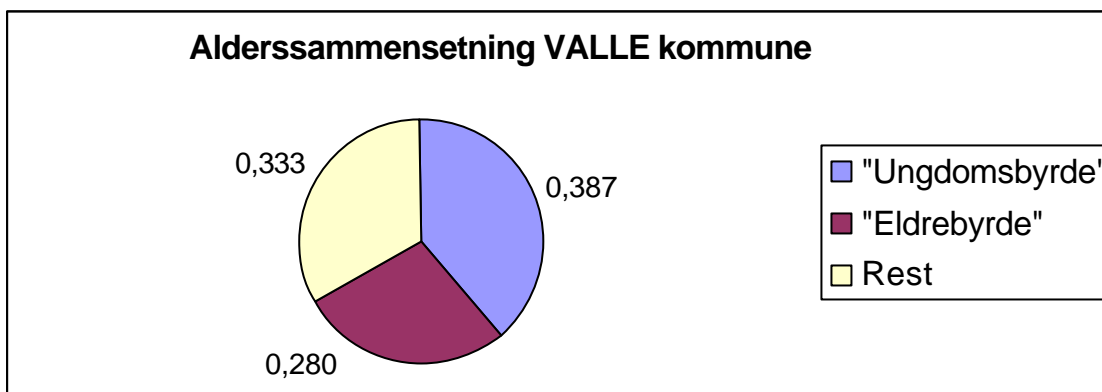




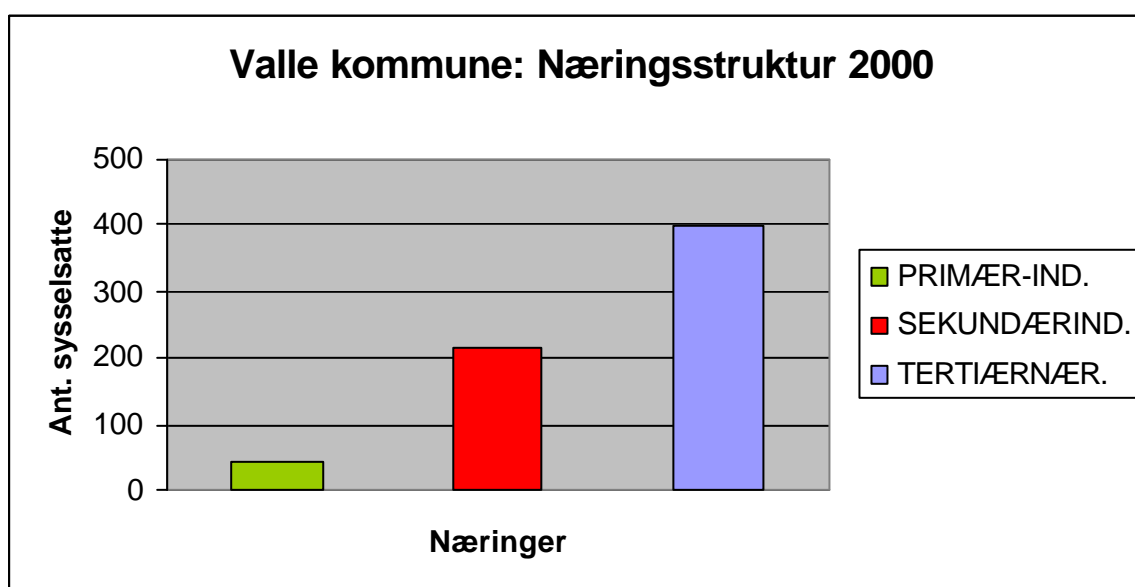
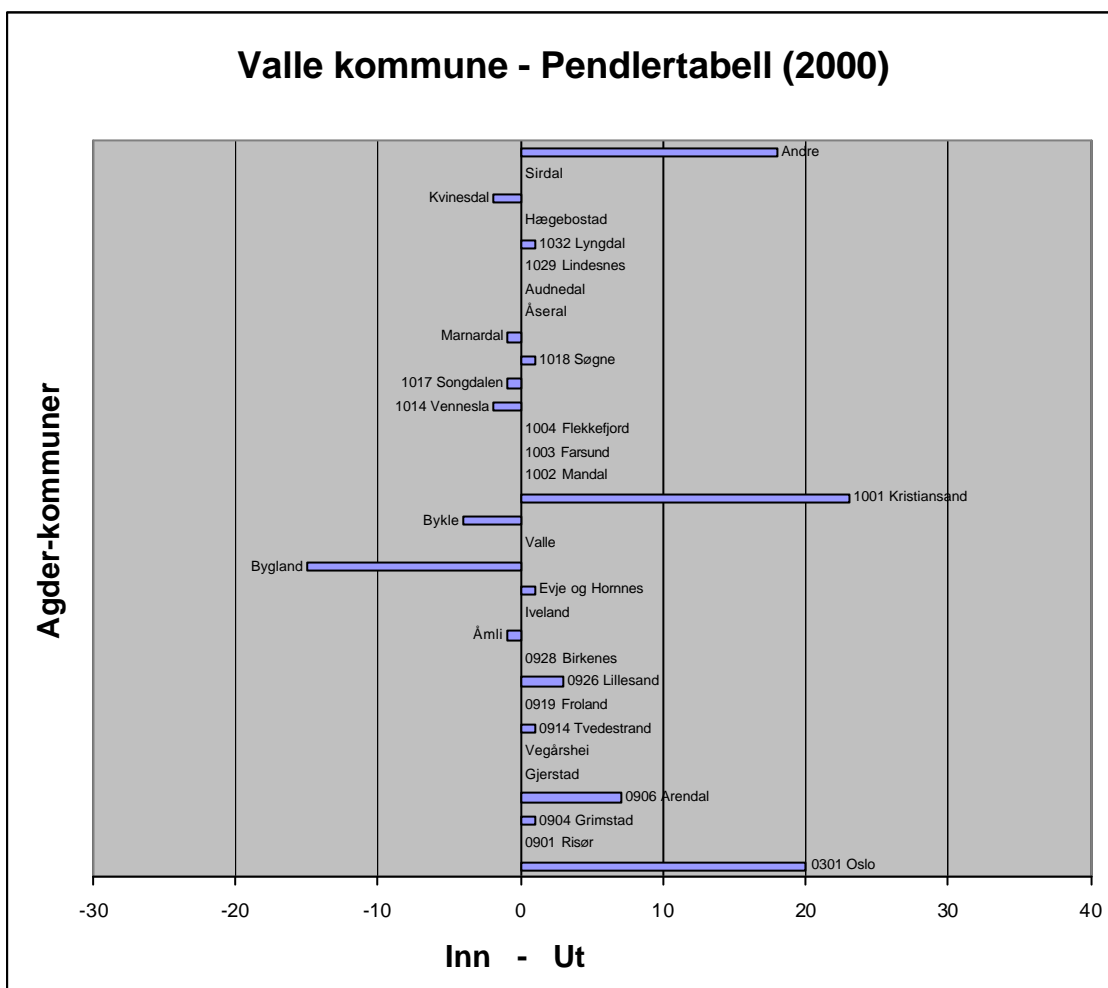


## VALLE

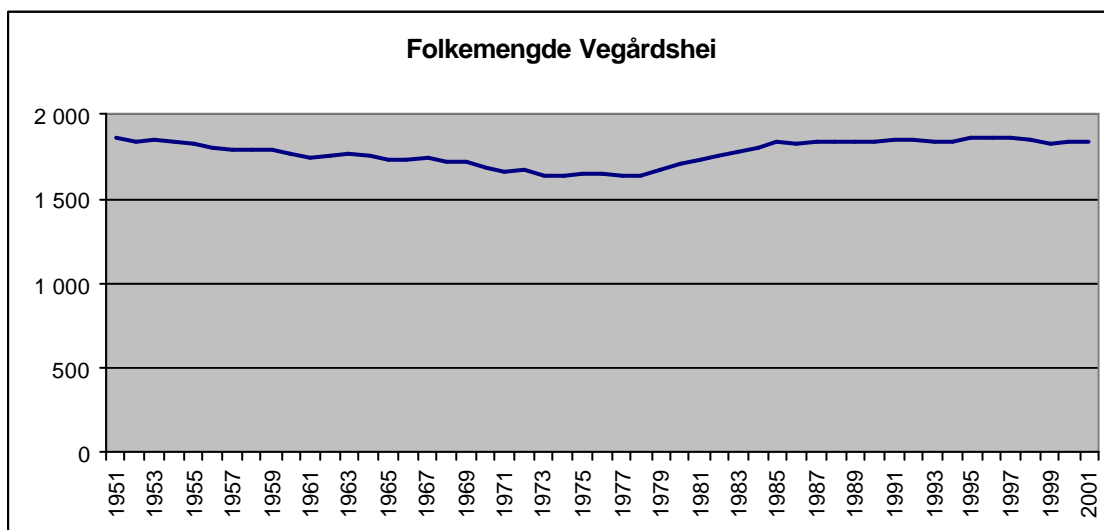
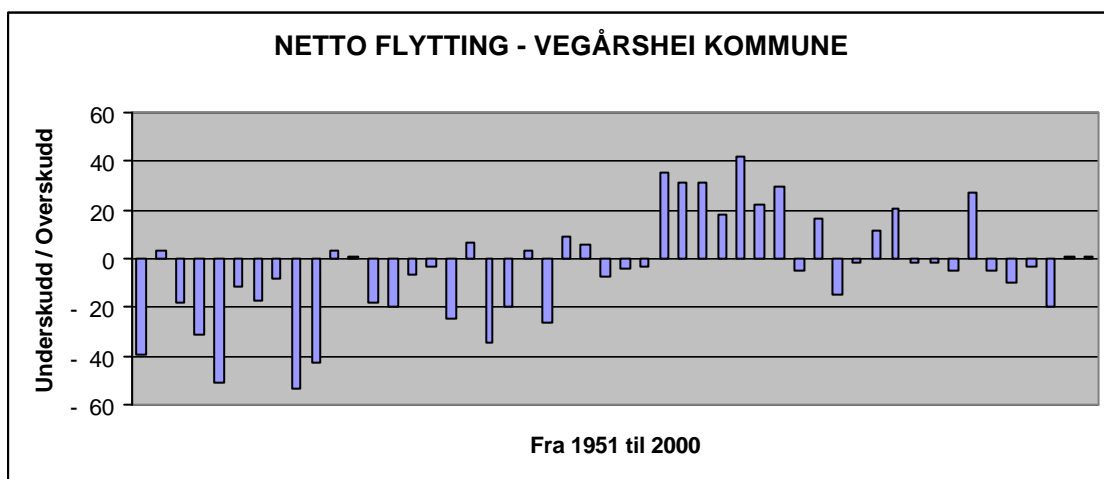
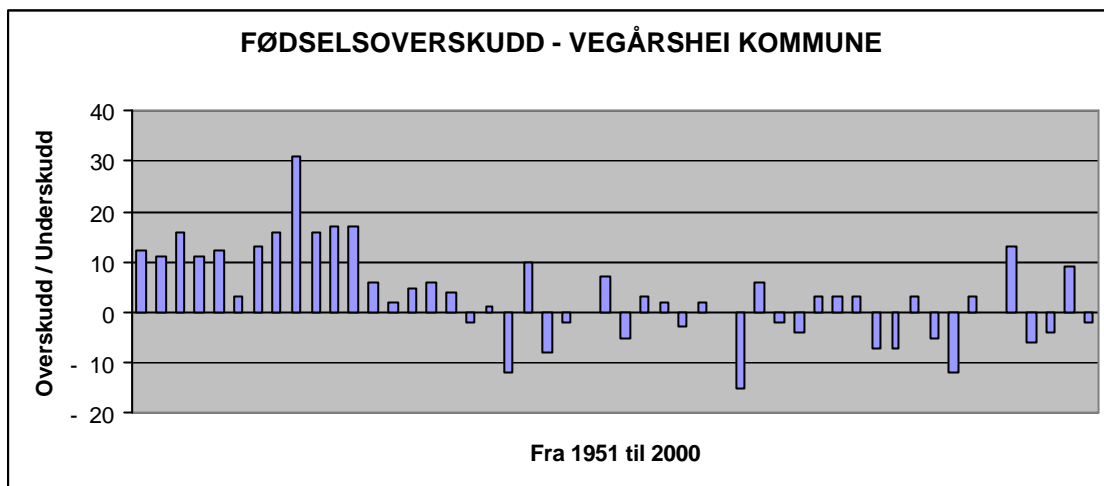


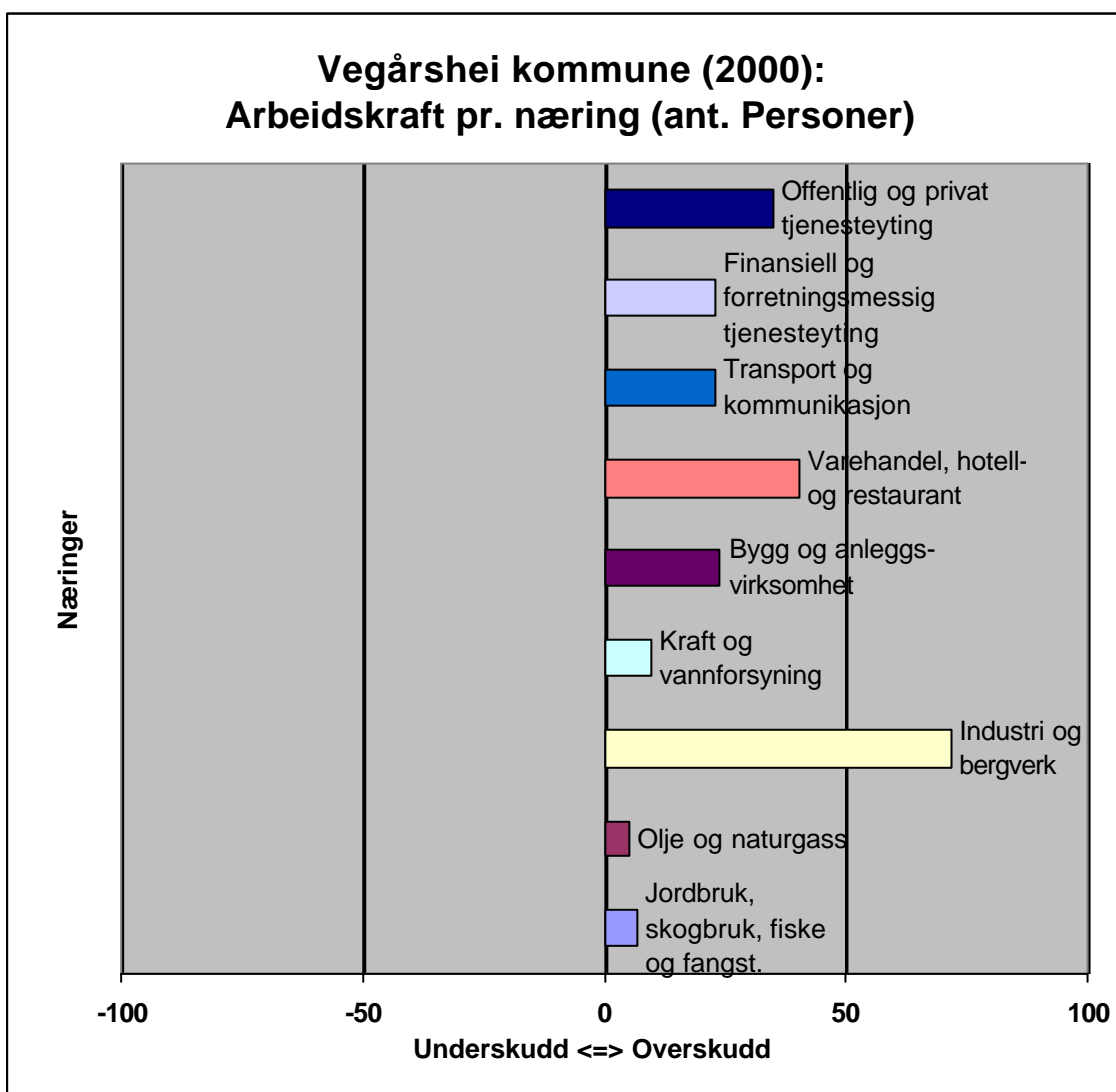
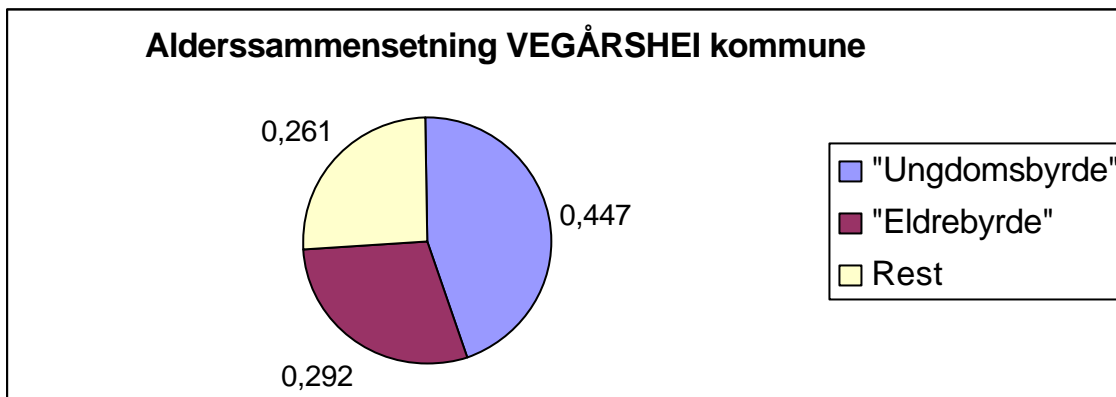




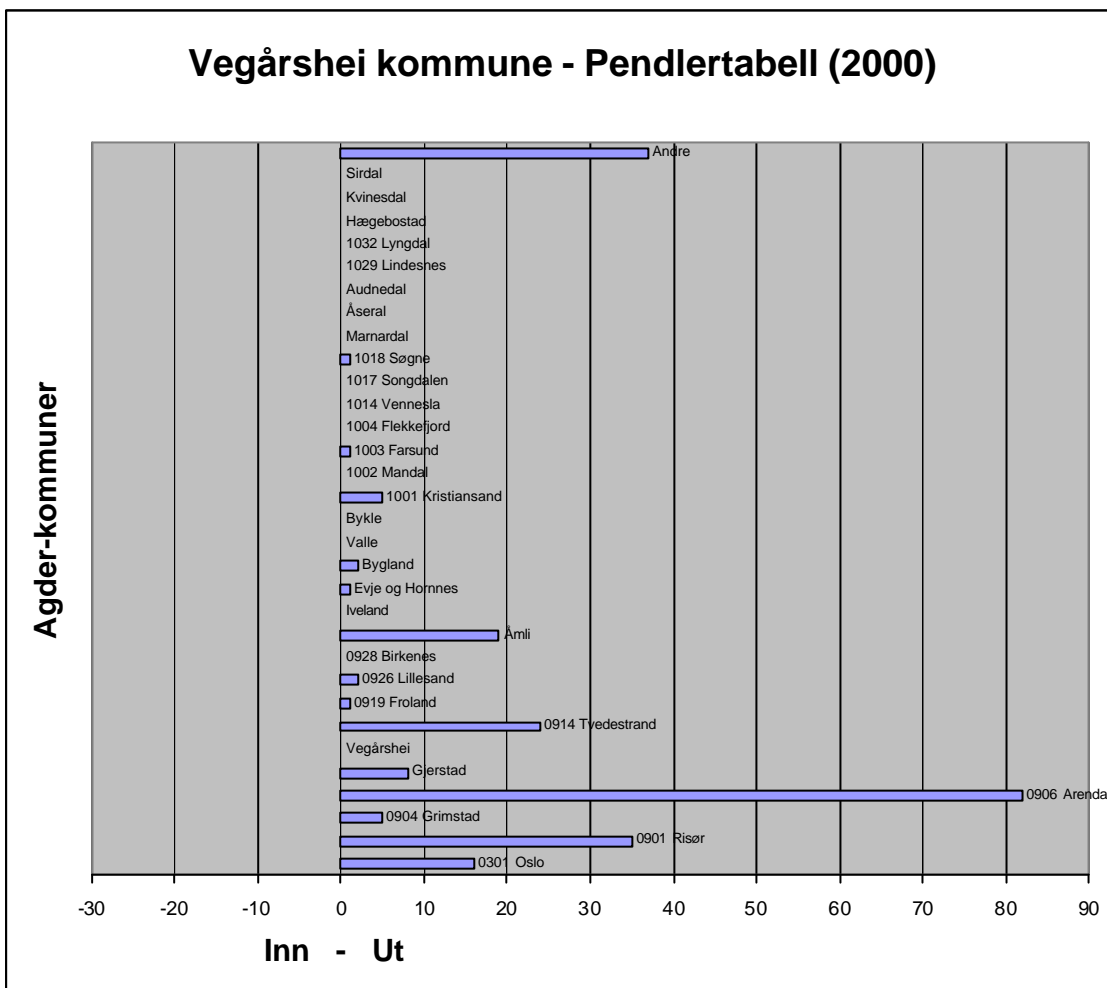


## VEGÅRSHEI

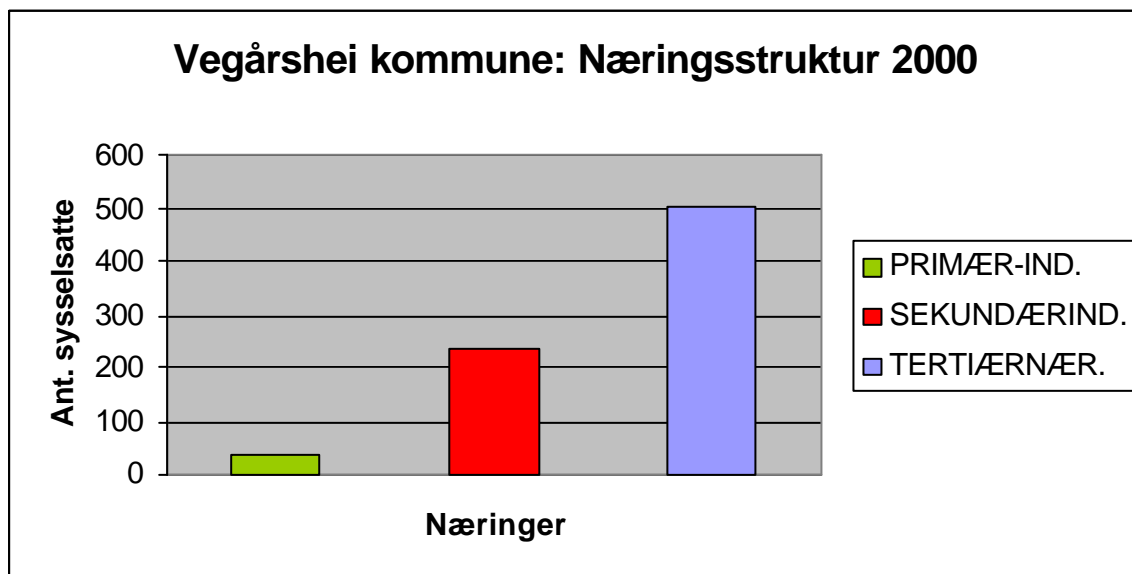




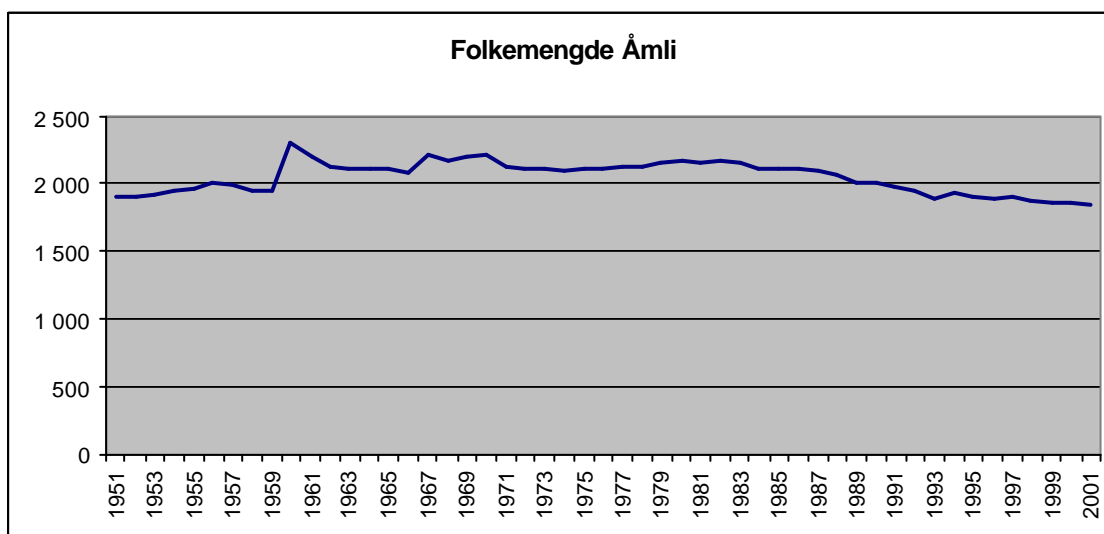
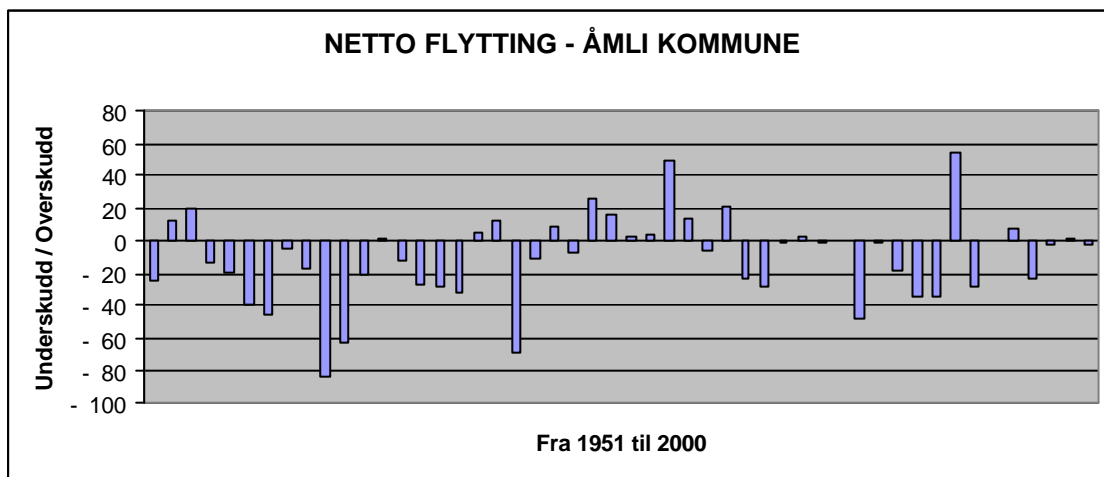
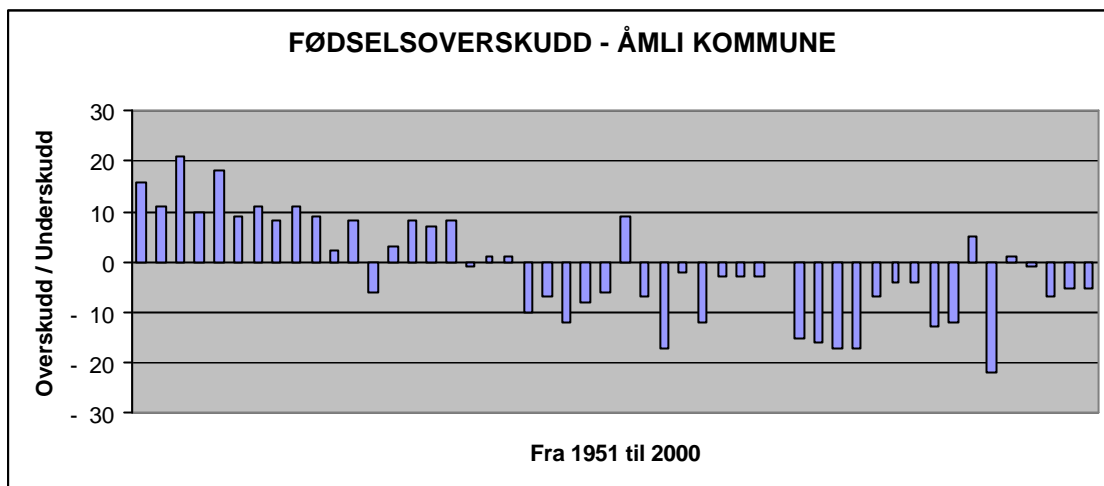
### Vegårshei kommune - Pendlertabell (2000)

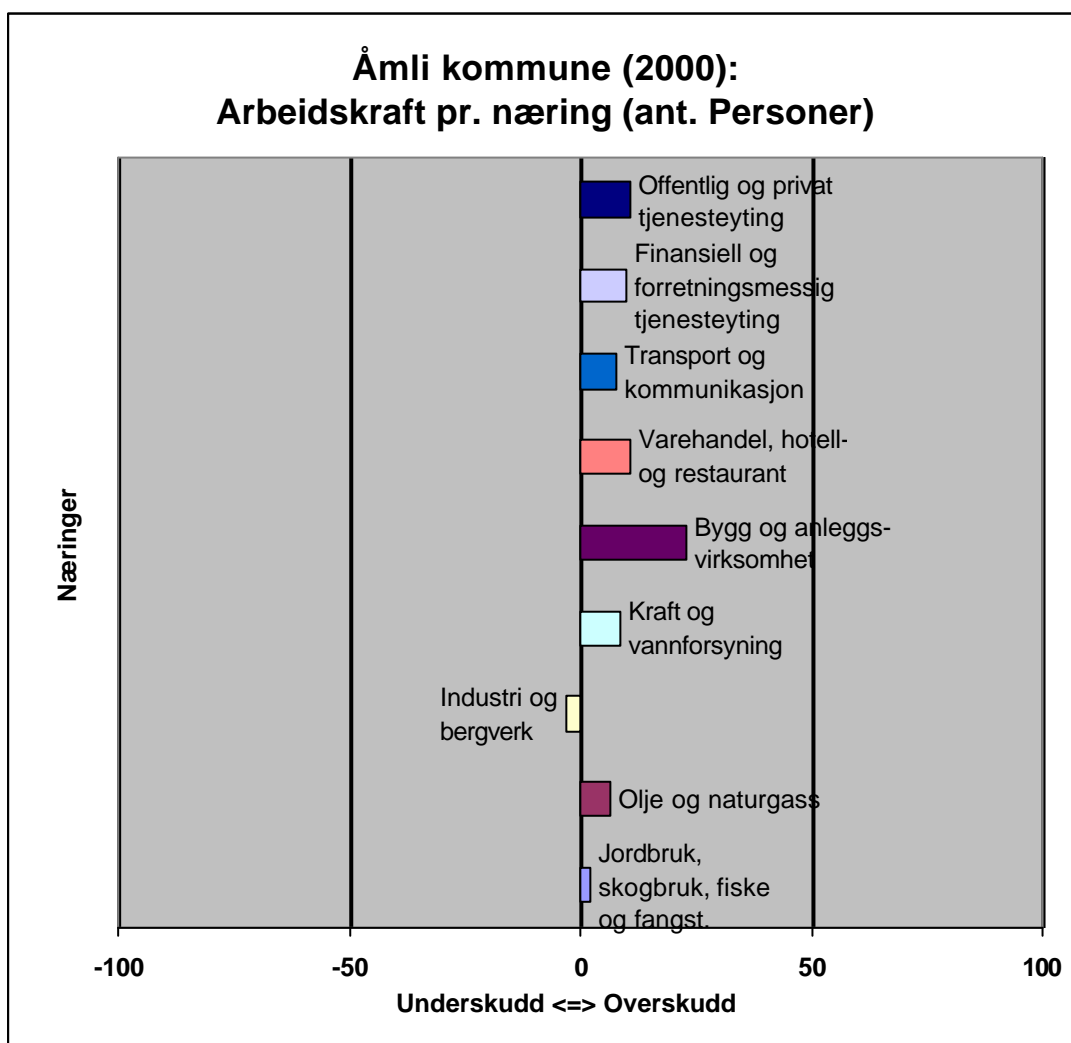
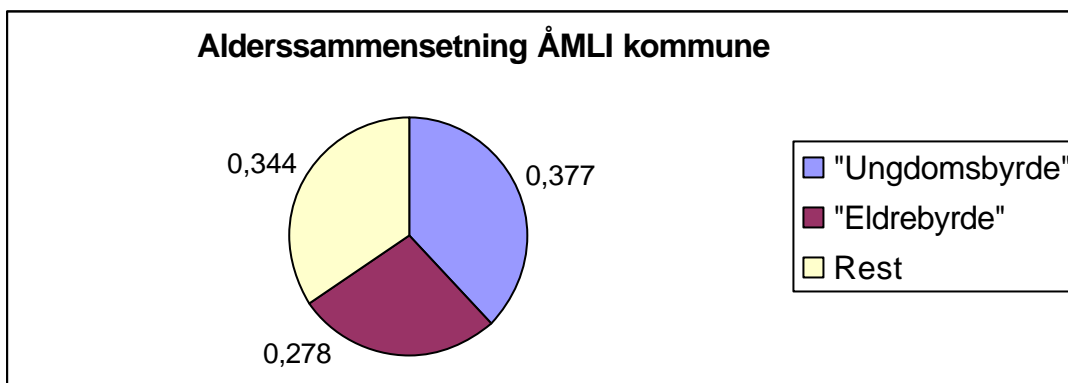


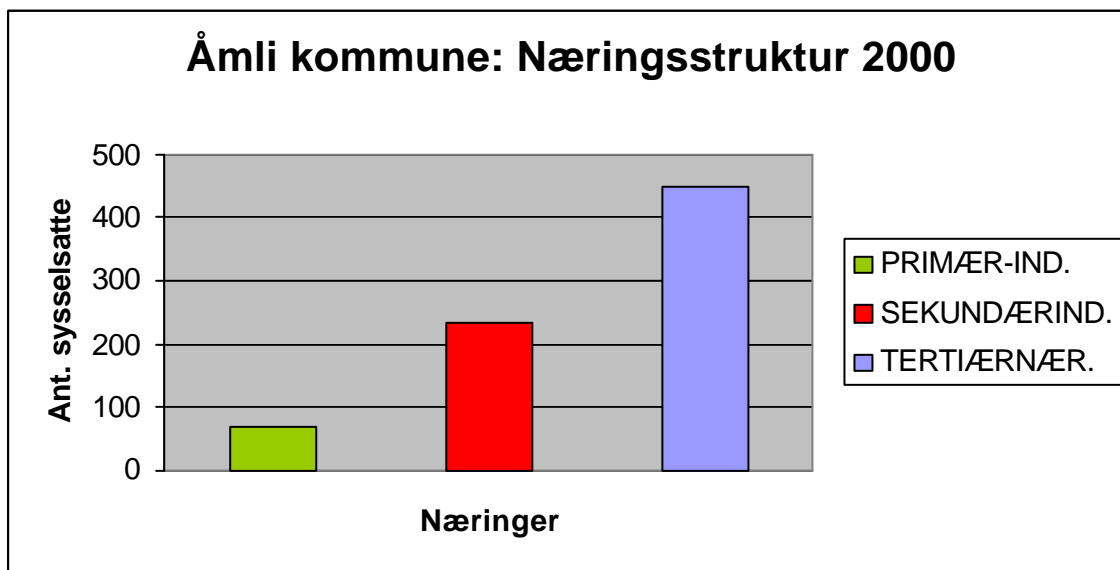
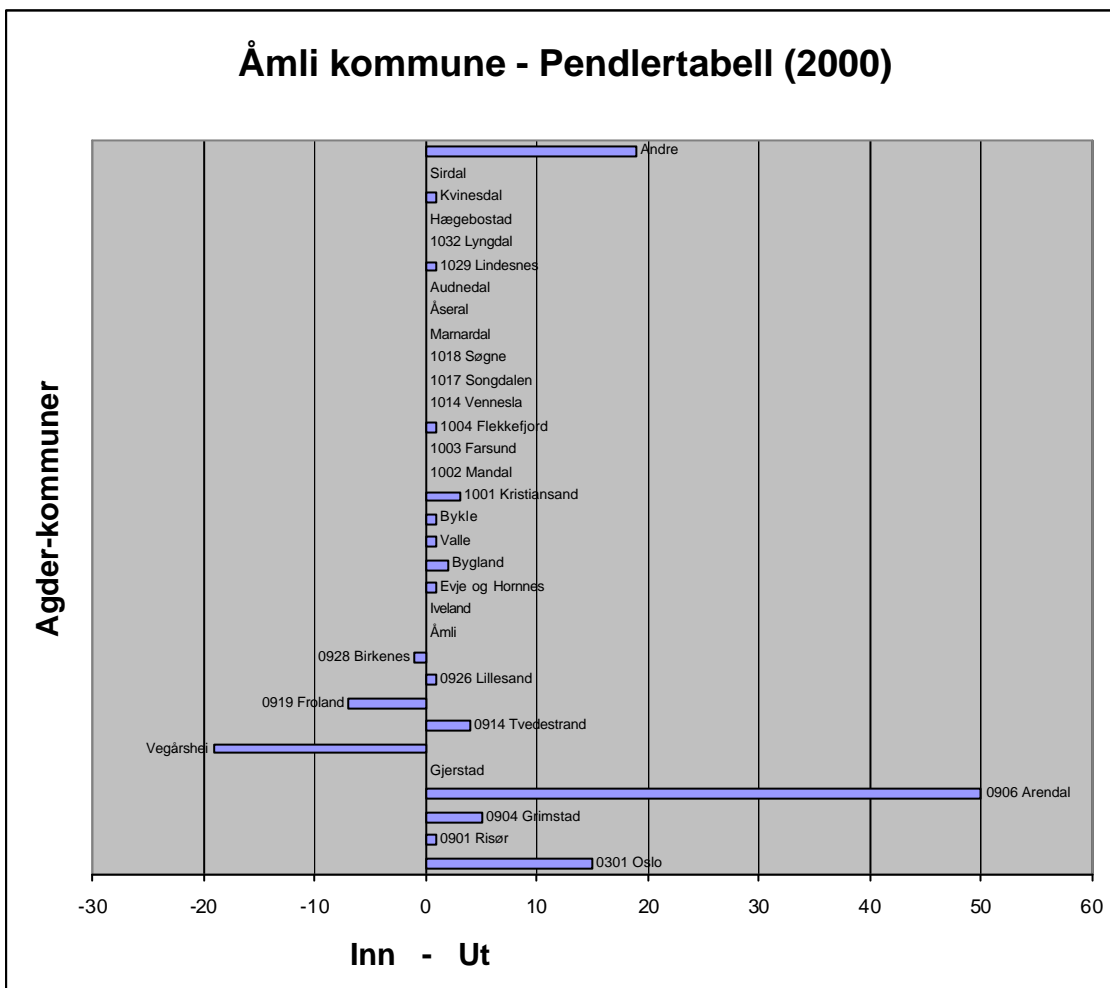
### Vegårshei kommune: Næringsstruktur 2000



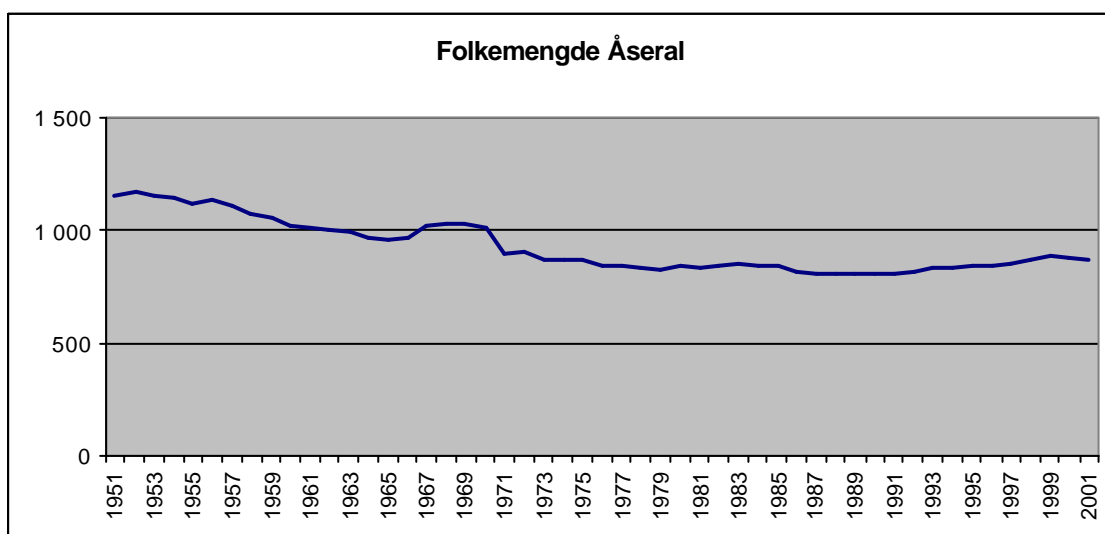
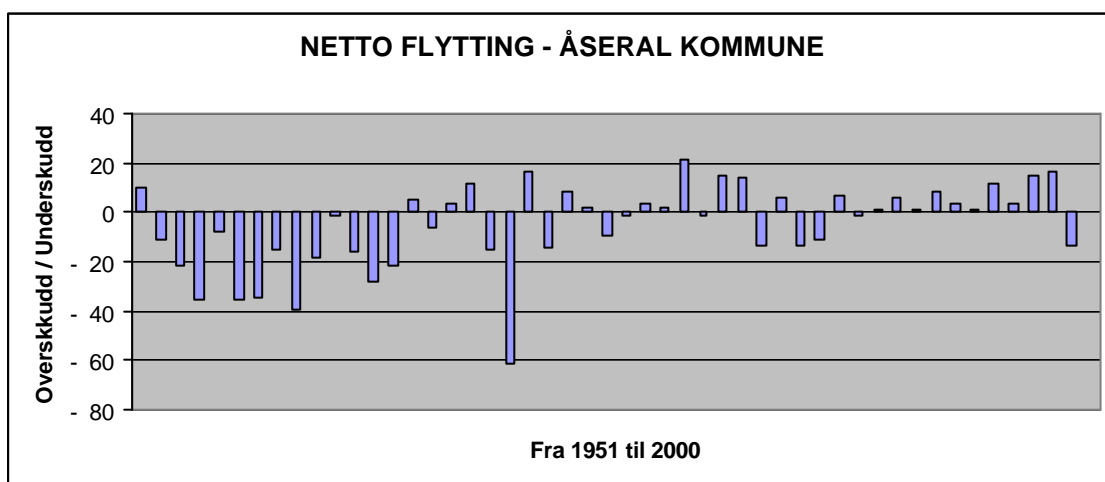
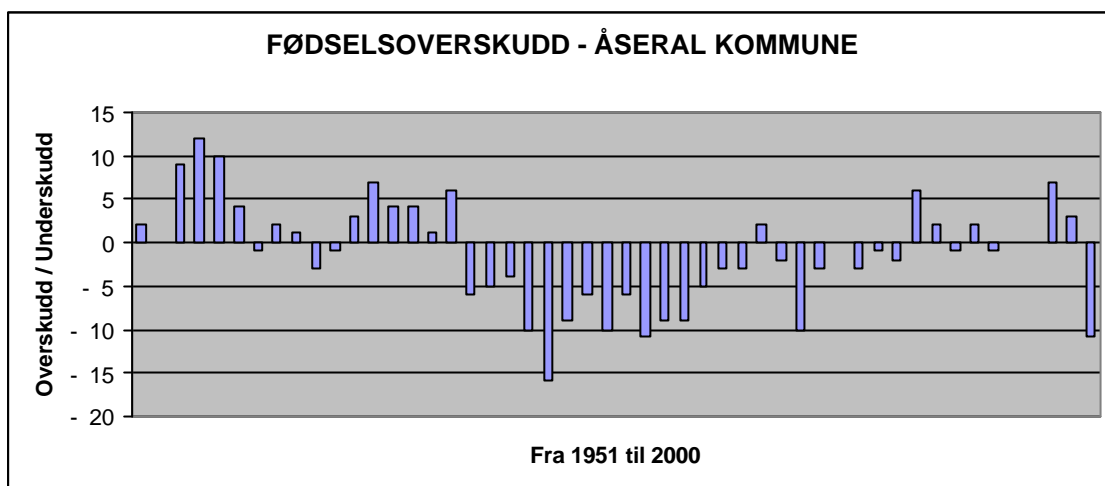
## ÅMLI



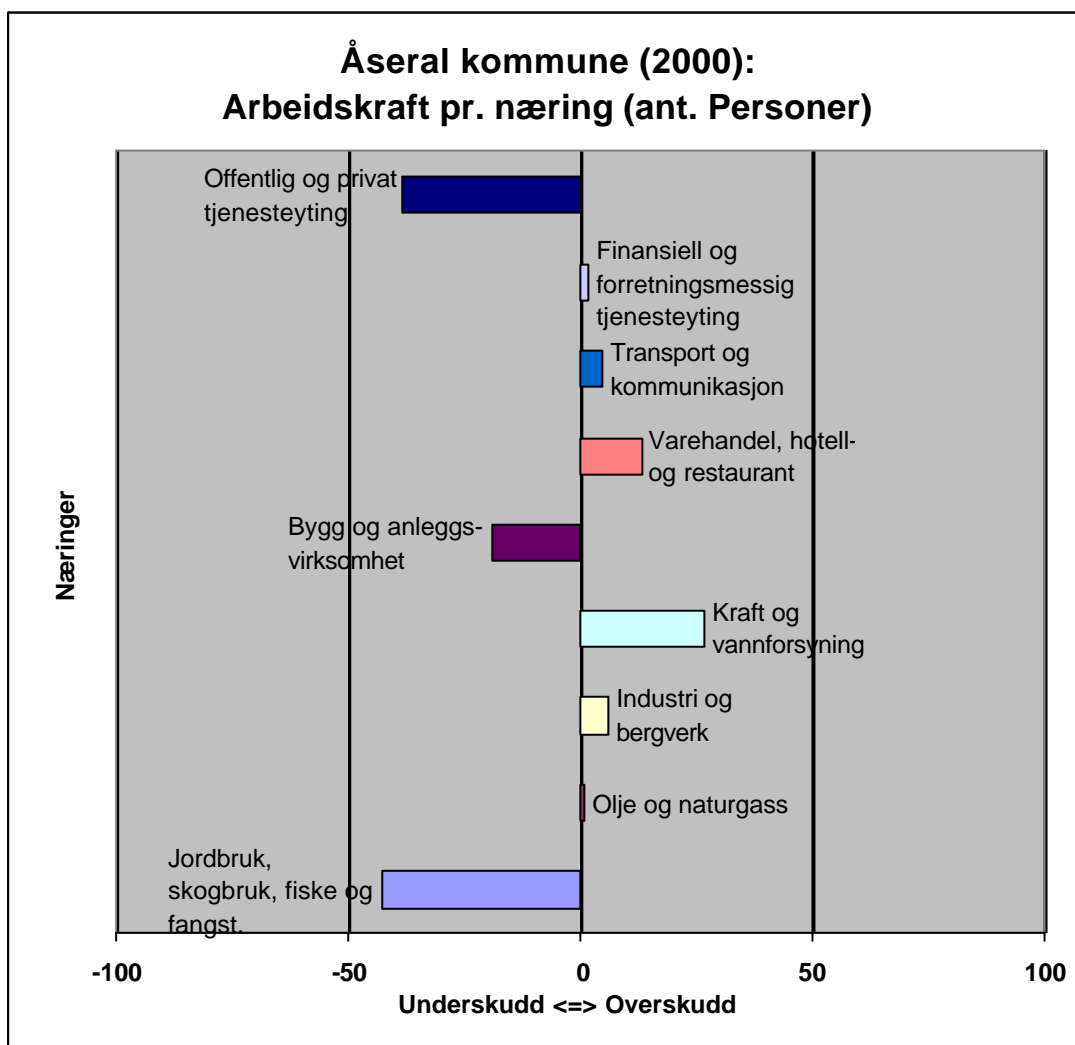
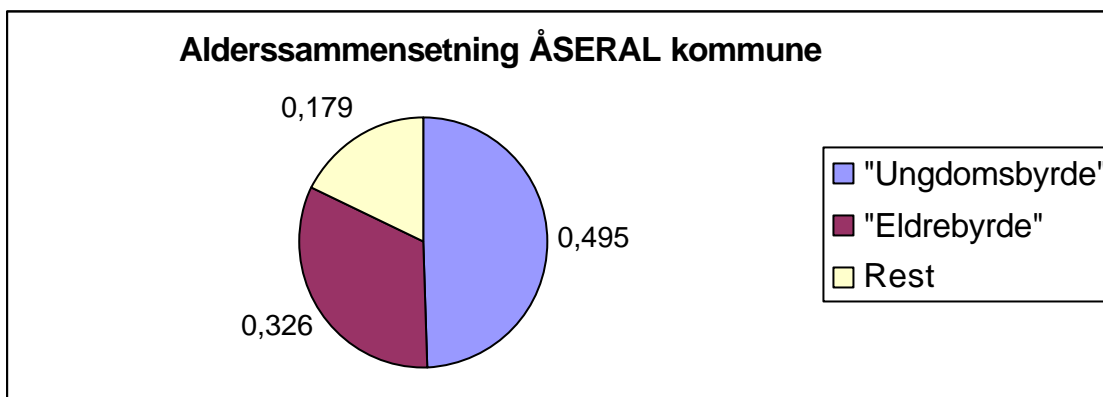




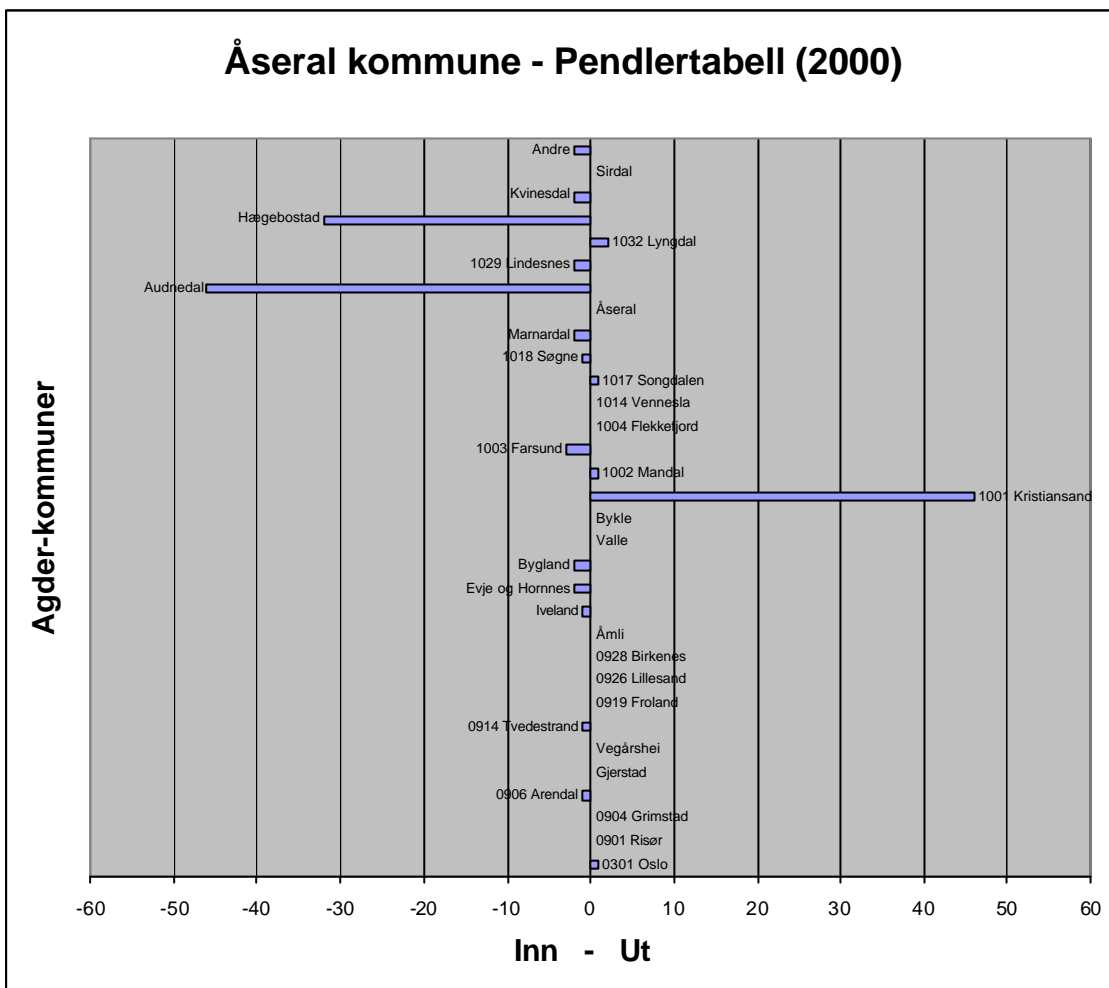
## ÅSERAL







### Åseral kommune - Pendlertabell (2000)



### Åseral kommune: Næringsstruktur 2000

